

Služba Božja

liturgijsko
pastoralna
revija
godina XLIX.
Split, 2009.
broj 4



ČLANCI I RASPRAVE

- 363 Marijan Mandac, Prva objava Isusova uskrsnuća
Première révélation de la résurrection de Jésus
- 380 Jean-Louis Ska, Grad i kula
Una città e una torre (Gen 11,1-9)
- 401 Luka Tomašević, O medicinskoj etici i bioetici.
Povijesno-teološki osvrt
On Medical Ethics and Bioethics. Historical-theological
reference

LITURGIJA – SVETI SUSRET

- 413 Paul De Clerck, Mudrost liturgije
- 431 Marko Babić, Psalmi u misnom bogoslužju

PRAKTIČNA TEOLOGIJA

- 441 Anđelko Domazet, Kratke propovijedi

PRIKAZI, OSVRTI, OCJENE

- 461 Ante Vučković, Imena i Riječ
- 466 Slavko Kovačić, Župa Žeževica dogodne 1940. i župa Zadvarje
od godine 1941.
- 470 Pregled godišta

Marijan Mandac
PRVA OBJAVA ISUSOVA USKRSNUĆA

Première révélation de la résurrection de Jésus

UDK: 226.3

22.07

Izvorni znanstveni rad

Primljeno 10/2009.

Sažetak

Lako je ukratko reći što je sadržaj rada koji upravo slijedi. Mi raščlanjujemo zapis u Mk 16,1-8. On je svakome dobro poznat. Kršćanin također zna ogromno značenje Markova ulomka. U njemu je opisana prva objava Isusova uskrsnuća. Gospodnje je pak uskrsnuće temelj kršćanske vjere. Bez njega Crkva ne bi ni postojala. U tumačenju Markova izvještaja ne idemo jedino od retka do retka već gotovo od riječi do riječi. Svakoj utvrđujemo njezino značenje i smisao u Mk 16,1-8. Po sebi se razumije da u obradi promatramo Markov izvorni grčki tekst. Drukčije se i ne smije. Jasno je pak da nama to otežava posao i čitatelju čitanje. Ali bez pravoga napora i truda nema ni valjana ploda. Čak ponekada napuštamo sami Markov zapis. To dakako šteti pregledu i otmjenosti u rasporedu. Nadamo se zauzvrat da ne udi tumačenju i da obogaćuje razlaganje.

Ključne riječi: subota, miomirisi, pomast, grob, kamen, mladić, bijela haljina, prestrašiti se, raspeti, uskrsnuli.

UVOD

Već se po samom naslovu jasno vidi što je nakana rada koji poduzimamo. U njemu razjašnjujemo zapis koji se čita u Mk 16,1-8. Ipak najprije naznačujemo što u raspravi nećemo obrađivati. Mi se tu ne brinemo oko toga je li evanđelist Marko svoj izvještaj u Mk 16,1-8 sastavio na temelju barem nekih prethodno nastalih zabilježbi. To ispituje istraživanje što se u znanstvenoj egzegezi

uvriježeno njemački naziva *Traditionsgeschichte*. Jednako se ne pitamo za povijesne okolnosti ni pobude koje mogu stajati iza možebitnih izvora iz kojih je sveti Marko crpio svoje podatke. To se redovito naziva *Sitz im Leben* nekoga ulomka. Mi se također ne skrbimo oko toga je li možda netko poslije evanđelista Marka konačno pisano dogotovio i utvrdio njegov ulomak. To se među stručnim egzegetama zove *Redaktionsgeschichte*.

Prethodnim pitanjima priznajemo puno znanstveno značenje i veličamo egzegete koji su se njima savjesno i ozbiljno bavili. Mi postupamo veoma jednostavno. Ulomak u Mk 16,1-8 držimo za djelo evanđelista Marka. Ulomak je dio nadahnutoga i kanonskoga evanđelja. Nama je to dovoljno. Naš je trud u tome da ulomak razumjemo i da to razgovijetno napišemo. Još dodajemo da su mnogobrojni stručnjaci vrsno tumačili Markov odlomak koji je pred nama. Najrazličitije su ga tumačili kao cjelinu i pojedinosti u njemu. O tome u radu vodimo računa koliko možemo.¹

Pristupi ulomku u Mk 16,1-8 među stručnjacima veoma su različiti i raznovrsni. Za sreću o tome postoje dobri i pouzdani prikazi koji su pregledni i razmjerno kratki. Svatko ih može pregledati i njima se okoristiti.² Dobro je i hvalevrijedno što se u egzegezi vodilo računa i o *genus litterarium* kojim se Mk 16,1-8 na svoj način uklopio u donekle uvriježeni način pisanja. Taj se oblik pojavljuje u starozavjetnoj Bibliji, židovskoj duhovnoj književnosti i u profanoj književnosti na grčkome i latinskome.³

1. Mk 16,1

ka.i diagenome,nou tou/ sabba,tou

Evanđelist sveti Marko započeo je ulomak koji tumačimo s velikom jednostavnošću i iznimnom uzvišenošću. Služeći se genitivom apsolutnim, koji ima bogati i raznovrsni smisao naprosto je napisao ka.i diaginome,nou tou/ sabba,tou. Izričaj se, doduše, ne nalazi u svim rukopisima,⁴ ali mi ga smatramo plodom Markova pera i njegovom namjernom zabilježbom.

¹ S obzirom na Mk 16,1-8 posebno ističemo tumačenje na hrvatskom: A. POPOVIĆ, *Isusova muka i smrt prema Markovu evanđelju*, Zagreb, 2009., 521-352.

² Usp. W. GRUNDMANN, *Das Evangelium nach Markus*, Berlin 1977., 441-445; R. PESCH, *Das Markusevangelium*, Herder, 1980., 536.

³ Usp. K. PESCH, *Markusevangelium*, 521-528.

⁴ Usp. W. L. LANE, *The Gospel according to Mark*, Michigan, 1979., 582 bilj. 1.

Glagol *diagi,gnomai* ima veći broj značenja.⁵ Očividno je pak da u Mk 16,1 naprosto znači proći, proteći, minuti, ispuniti se. Glagol inače nije ni stran ni tuđ ostalome Novome zavjetu. Čitamo ga barem u Dj 25,13 i 27,9.

Imenica *sa,bbaton* samo je po slovima grčka. Ipak korijenski nema nikakve povezanosti s tim jezikom. Već je Vulgata na latinskome upotrijebila riječ *sabbatum*. Njome su se služili crkveni Oci kao Jeronim i Augustin. Čak se nalazi i u djelima latinskih klasika.⁶ Inače je hebrejska riječ koja se grčki piše *sa,bbaton* i latinski *sabbatum* naziv za sedmi dan u tjednu. Židovi za ostale tjedne dane nemaju posebnu riječ. Naznačuju ih tako što reknu prvi, drugi, treći dan nakon subote, i tako redom. Možemo dodati da *sa,bbaton* također može značiti tjedan, tj. cjelinu dana od subote do subote.⁷

Marko je, dakle, ulomak u Mk 16,1-8 počeo riječima “i kada je minula subota”. On pri tome ima na pameti čvrsto omeđeni i zasebni *sa,bbaton*. To je subota što neposredno slijedi iza Isusove smrti koja se zbilja u poslijepodnevnim satima na Veliki petak. Po židovskome načinu poimanja *sa* zalaskom sunca u subotu minula je i ta subota. Započeo je novi dan. To je za Židove prvi dan u tjednu ili prvi dan po suboti. Za nas kršćane to je nedjelja. Sveti Marko je bez dvojbe u Mk 16,1 namjerno istaknuo da je od Isusove smrti i ukopa već “prošla subota”.⁸

Tri žene

U retku koji tumačimo evanđelist Marko spominje tri žene. Istina je da ih sve tri izostavljaju neki rukopisi. Ali mi se na to ne obaziremo niti vodimo računa o mogućim razlozima zašto

⁵ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire grec-français*, Paris, 1903., 464; V. TAYLOR, *Gospel*, 603.

⁶ Usp. E. BENOIST-H. GOELZER, *Nouveau dictionnaire latin-français*, Paris, 1922., 1343; J. MAREVIĆ, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb, 2000., 2788-2789.

⁷ U svezi s riječi subota vidi: L. SCHENKE, *Le tombeau vide et l'annovce de la résurrection*, LD, 59, Paris, 1970., 60; A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1728; LOHSE, *sa,bbaton*, *Theological Dictionary of the New Testament*, VII., 1975., 6-7. Unaprijed taj znameniti leksikon naznačujemo skraćenicom ThDNT.

⁸ O izričaju “prošla subota” vidi: W. L. LANE, *Gospel*, 585; V. TAYLO, *Gospel*, 603; *Traduction oecuménique de la Bible-Nouveau Testamen*, Paris, 1981. (= TOB), 178 bilj. g; J. SCHMID, *Das Evangelium nach Markus*, Regensburg, 1958., 309; W. GRUNDMANN, 445; R. PESCH, *Markusevangelium*, 529; B. M. F. van IERSEL, *Marco. La lettura e la risposta. Un commento*, Queriniana, 2000., 448.

su dotični rukopisi izostavili naznačiti žene s njihovim vlastitim imenima. Držimo da je Marko sigurno dobro znao zašto po imenu navodi sve tri.⁹

Prva se spomenuta žena zove Marija Magdalena. Tako se naziva po mjestancu Magdali koje se nalazilo na obali Tiberijadskoga jezera. Ona je otuda potjecala.¹⁰ U rukopisima Magdalena se redovito bilježi Mari,a h` Magdalhnh,. Čak se u nekima od njih i pred Mari,a nalazi član. To Magdalenu barem donekle pobliže i izrazitije ističe i određuje.¹¹

Marija Magdalena veoma se često susreće na novozavjetnim stranicama izvan Markova evanđelja.¹² Marko je osim u Mk 16,1 također spominje u Mk 15,40 i 16,9. U Mk 16,9 piše da je Isus iz Magdalene “istjerao sedam zloduha”. Izričaj je za naš govorni način dosta neobičan. Treba ga razumjeti kao hebrejski izričaj. Na to u njemu upućuje i broj sedam koji kod Židova označava punu mjeru i puninu. Da se iskaže silina i prekomjernost đavlova utjecaja na Mariju iz Magdale, u Mk 16,9 stoji naznaka o “sedam zloduha”. Isus je Mariju od njih oslobodio.¹³ On se upravo kao uskrsnuli prvoj ukazao i očitovao Mariji iz Magdale. Vidi se pak kolika je to povlastica, milost i ljubav.

Bilo bi, dakako, po sebi korisno razumjeti zašto na samome kraju¹⁴ evanđelja u Mk 16,9 piše da je Isus iz Magdalene “istjerao sedam zloduha”. Odgovor na to nipošto nije lagan.¹⁵ Svakako nam se čini da je napomena o Mariji Magdaleni u Mk 16,9 upozorenje svakome grešniku. Grešnik se nalazi pod vlašću i pod utjecajem zloga duha. Ali se vjerom i ljubavlju prema Isusu Kristu oslobađa zloga duha i svih “sedam zloduha” kao i Marija Magdalena. Jasno je da se potom grešniku, kao Mariji iz Magdale ukazuje živi i uskrsnuli Isus Nazarećanin.

⁹ Glede nazočnosti triju žena u rukopisima vidi: J. BLINZLER, *Die Brüder und Schwestern Jesu*, SBS, 21, Stuttgart, 1967., 85; W. L. LANE, *Gospel*, 58; V. TAYLOR, *Gospel*, 603; L. SCHENKE, *Tombeau*, 19 bilj. 28; 27 bilj. 47.

¹⁰ Usp. TOB, 351 bilj. y; *La Sacra Bibbia*, GARZANTI, Milano, 1964., 1900.1924. Unaprijed se navodi oznakom *Garzanti*.

¹¹ Usp. V. TAYLOR, *Gospel*, 603; R. PESCH, *Markusevangelium*, 529 bilj. 15.

¹² Usp. Mt 27,56; 27,61; 28,1; Lk 8,2; 24,10; Iv 19,25; 20,1; 20,11-18.

¹³ Usp. TOB, 219 bilj. p.

¹⁴ Redovito se veli da ulomak u Mk 16,9-20 ne potječe od sv. Marka.

¹⁵ Određeno tumačenje postoji u *Garzanti*, 1902.

Žena koju Marko navodi na drugome mjestu u Mk 16,1 u rukopisima¹⁶ je naznačena čak na tri različita načina. To su ova: Mari,ah`tou/Vlakw,bou,Mari,atou/Vlakw,bouiMari,aVlakw,bou. Vidimo da se svaki put ponavlja Mari,a i Vlakw,bou. Riječ je, dakle, o Jakovljevoj Mariji. Ali u izričaju nije jasno i razgovijetno istaknut odnos između Marije i Jakova. Po sebi je moguć dvojak. Jakov može biti Marijin muž ili sin. Prema tome, Marija je Jakovu žena ili majka.¹⁷

U drevno doba na Istoku često se po sinu koji je poznat i glasovit označivala njegova majka. Sada nastaje pitanje tko je Jakov koji je sin Marije naznačene u Mk 16,1. Na pitanje nije više moguće sa svom jasnoćom i sigurnošću odgovoriti. Spomenuti Jakov vjerojatno je "brat", tj. bratić Isusa Krista.¹⁸ Bio je iznimno utjecajna ličnost u najranijem kršćanstvu. Vodio je Crkvu u Jeruzalemu. Njemu se pripisuje novozavjetni spis s naslovom *Jakovljeva poslanica*.¹⁹ Dodajemo da o istome Jakovu obilato govori i Euzebije Cezarejski u svojoj glasovitoj *Crkvenoj povijesti*.²⁰

Treća žena koju Evanđelist spominje u Mk 16,1 nije nipošto bila nepoznata i bez značenja u Pracrkvi. Marko ju je naznačio već u Mk 15,40. To je Salw,mh, Saloma. Ona je majka dvojice Zebedejevih sinova. To su apostoli Ivan i Jakov. Stoga velimo da je Saloma morala uživati veliki ugled, među drevnim kršćanima na početku.²¹

hvgo,rasan a;rwmata

Sveti Marko je, dakle, o ženama napisao hvgo,rasan a;rwmata. Glagol avgora,zw ima uistinu veći broj značenja. To je točno. Jedno

¹⁶ Usp. L. SCHENKE, *Tombeau*, 19 bilj. 26; J. BLINZLER, *Brüder*, 80 bilj. 20.

¹⁷ Usp. E. SCHWEIZER, *Il Vangelo secondo Marco*, Brescia, 1971., 390; L. SCHENKE, *Tombeau*, 25.

¹⁸ Usp. J. BLINZLER, *Brüder*, 80 bilj. 20; 91.

¹⁹ Usp. TOB, 701; *Garzanti*, 2193; *Die BIBEL, Altes und Neues Testament. Einheitsübersetzung*, Herder, 1999, 1365. Unaprijed naznačujemo samo *Einheitsübersetzung*.

²⁰ Usp. M. MANDAC, *Euzebije Cezarejski, Crkvena povijest*, Split, 2004., 289-293.

²¹ O Slomi vidi: *Garzanti*, 1818. 1900; B. RIGAUX, *Dieu l'a ressuscité*, Gembloux, 1973., 189.

je od njih kupiti.²² Bez dvojbe samo ono odgovara smislu i onome što je Evanđelist htio kazati u Mk 16,1.

Nešto nam je teže razjasniti riječ *arwma*. Ona u biti označava tvar koja pruža ugodan miris.²³ Jasno je da su takve stvari po sastavu različite. U Mk 16,1 *arwmata* označuju mirisava ulja ili mirisave pomasti. To su kupile žene. Vulgatin je prevodilac umjesto *arwmata* naprosto napisao *aromata*. Sigurno je dobro znao da su se tom riječju već služili razni latinski pisci.²⁴

Ako bez primisli i jednostavno čitamo Mk 16,1, lako zaključimo da su tri žene kupile miomirise kada je protekla subota. One su se jamačno pridržavale subotnjega počinka. U kupovinu su pošle kada je nastupio prvi dan u tjednu. To je bilo kod zapada sunca u subotu. Ipak se posve ne može isključiti da su žene miomirise mogle kupiti i u najranije sate prije nego će krenuti na Isusov grob. Ali je doista dosta teško povjerovati u tu pretpostavku.²⁵

Da ga pomažu

Marko je jasno naznačio razlog zašto su žene kupile miomirise. One su to učinile da Isusa pomažu kada pođu na njegov grob. Sve tri su bile na Golgoti kod Isusove smrti. To je Marko napisao u Mk 15,40. Sve tri su prisustvovala Isusovu pogrebu. Zamijetile su da se kod toga nije obavilo pomazanje. One su vidjele gdje se nalazi Isusov grob. To piše u Mk 15,47. Istina je doduše da se Marija Jakovljeva ponešto različito naziva u Mk 15,40 i Mk 15,47. Ipak nema dvojbe da je to ista osoba. O njoj je riječ i u Mk 16,1. U to smo osvjedočeni.²⁶

Marko se u svome ulomku poslužio glagolom *avlei, fw*. Glagol znači pomazati i to pomazati uljem kako se pomazuju športaši

²² Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 14-15.

²³ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 284.

²⁴ Usp. E. BENOIST-H. GOELZER, *Nouveau dictionnaire*, 133; J. MAREVIĆ, *Rječnik*, 222.

²⁵ Usp. B. RIGAUX, *Dieu*, 191; *Garzanti*, 1901.; R. PESCH, *Markusevangelium*, 529; W. GRUNDMANN, *Evangelium*, 445; J. SCHMID, *Evangelium*, 309; W. L. LANE, *Gospel*, 585; E. P. GOULD, *Critical*, 299; K. STOCK, *Marco*, Roma, 2003., 347-348; J. DELORM, *Résurrection et tombeau de Jésus: Marc 16,1-8 dans la tradition évangélique*, u: *La résurrection du Christ et l'épègèse moderne, Lectio divina*, 50, Paris, 1969., 106. 119.

²⁶ Usp. J. BLINZLER, *Brüder*, 82-86.

prije natjecanja da steknu pobjedu.²⁷ Nije teško kazati s kojega su razloga tri žene naumile Isusa pomazati. Time su mu željele iskazati najdublje poštovanje i potpunu ljubav. Pomazanje preminuloga miomirisima uvriježeni je i dobro poznati židovski običaj onoga vremena. Pomazanjem se miomirisnim uljima i pomastima otklanjao neugodni zadah tijela, što se poslije smrti počinje raspadati. Teško je pak razumjeti zašto se pomazanje nije obavilo pri Isusovu ukopu. To se moglo izvršiti čak ako je pogreb prelazio na subotnji dan. To je bilo zakonom dopušteno. Inače su Židovi posjećivali grob preminuloga i držali da se njegova duša kroz tri dana u neku ruku zadržava u blizini svoga tijela. Svakako su stručnjaci s dosta pojedinosti u svojim pojašnjenjima tumačili pohod triju žena na Isusov grob i njihovu nakanu da Isusa pomažu. Mi smo iznijeli samo neke pripomene.²⁸

2. Mk 16,2 li,an prw

U svojoj drugoj rečenici sveti Marko s velikom pomnjom i nedvojbeno s namjerom naznačuje vrijeme kada su tri žene iz prethodnoga retka pristupile izvedbi svoga nauma. Marko najprije kaže da je to bilo li,an prwi,. Vidimo da se poslužio s dva priloga. Mi se ne osvrćemo na to što se ne nalaze u svim rukopisima.²⁹ Inače Evanđelist i drugdje u svome djelu češće rabi oba priloga. To znači da su mu prisni i po volji.³⁰

Prilog li,an znači posve, jako, veoma, odveć.³¹ Prilog pak prw ima ova značenja: rano, rano ujutro, već od jutra, jutrom.³² Prema tome cijeli izričaj li,an prw znači veoma rano, u veoma rano jutro. Možemo, dakle, kazati u osvit, u praskozorje, u zoru. Inače se rekne da li,an prw zapravo označuje vrijeme zadnje noćne straže koja se postavlja od treće jutarnje ure do šeste. U

²⁷ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 74.

²⁸ O nakani triju žena da pomažu Isusovo tijelo vidi: L. SCHENKE, *Tombeau*, 32-38; B. RIGAUX, *Dieu*, 190-191; 218 bilj. 25; V. TATLOI *Gospel*, 603 bilj. 1; E.P. GOUD, *Critical and Exegetical Commentary on the Gospel according St. Mark*, Edinburgh, 1975., 299 bilj. 1; W. L. LANE, *Gospel*, 589; B.M.F. *Van iersel, Marco*, 448; R. PESCH, *Markusevangelium*, 529-530; W. GRUNDMAN, *Evangelium*, 445; J. SCHMID, *Evangelium*, 309.

²⁹ Usp. W. L. LANE, *Gospel*, 585 bilj. 10; V. TAYLOR, *Gospel*, 604.

³⁰ Usp. Mk 1,35; 11,20; 13,35; 15,1; 6,51; 9,3.

³¹ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1189.

³² Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1689.

tome su, dakle, času tri žene poduzele pohod Isusovu grobu da miomirisima pomažu njegovo sveto pokopano tijelo.³³

th/ mia/ tw/n sabba,twn

Evandelist u svojoj marljivoj pažljivosti nije propustio naznačiti dan kada su žene krenule na svoj bogoljubni posao . To je bilo th/ mia/ tw/n sabba,twn. Uz izričaj su vezane neke sitne i neznačajne inačice. O njima ne vodimo računa jer nimalo ne utječu na smisao u izričaju.³⁴ Za njegovo razumijevanje nužno je zamijetiti da se napomena mia/ odnosi na dan iako ta riječ nije zapisana u tekstu. Ona se podrazumijeva i u pameti dodaje.

Glede riječi sa,bbatwn već smo prethodno kratko na nju svratili pozornost. Kada je u množini kao upravo u Mk 16,2 tada sa,bbatwn može imati tri značenja.³⁵ Očito je pak da tw/n sabba,twn u Mk 16,2 zapravo znači skup dana između dviju subota. To je tjedan. Kada bismo doslovno htjeli prevesti cijeli izričaj th/ mia/ tw/n sabba,twn tada bi trebalo kazati da su žene pošle na Isusov grob onoga dana koji je jedan od tjedna. Očito je pak da se glavnim brojem jedan u Markovu izričaju kaže što mi redovito reknemo rednim brojem prvi. Po našem načinu izražavanja umjesto mia/ stajalo bi prw,th|. Tumači redovito kažu da se Marko naznakom mia/ zapravo izrazio semitski kako su nekoć postupili i Septuagintini prevoditelji. Ipak se to rješenje ne nameće posve nužno. I u redovitom grčkom³⁶ ei-s može zamijeniti prw/toj. U svakomeslučajunapisavšith/ mia/ tw/nsabba,twn, evandelist Marko svjedoči da su žene po židovskome načinu izražavanja pošle na grob prvoga dana u tjednu, što je za nas kršćane dan Gospodnji, nedjelja.³⁷

³³ Usp. L. SCHEHKE, *Tombeau*, 60; B. RIGAUX, *Dieu*, 189; V. TATLOR, *Gospel*, 604; W. L. LANE, *Gospel*, 585.

³⁴ Usp. E. P. GOULD, *Critical*, 299; V. TAYLOR, *Gospel*, 603.

³⁵ Usp. LOHSE, *sa,bbatwn*, 7.

³⁶ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 598.

³⁷ Usp. B. RIGAUX, *Dieu*, 190; 217 bilj. 21; L. SCHENKE, *Tombeau*, 59-60; TOB, 178 bilj. h; E. SCHWEIZER, *Vangelo*, 393; V. TAYLOR, *Gospel*, 605; W. L. LANE, *Gospel*, 582; W. GRUNDMANN, *Evangelium*, 445.

to. mnhmei/on

Žene su, dakle, pošle posjetiti Isusov grob. U Mk 16,2 obično u rukopisima³⁸ piše mnhmei/on, ali se neki put u njima naiđe i na riječ mnh/ma. Razlike zapravo među tim oblicima i nema. Po sebi mnhmei/on u prvom redu označuje bilo koji znak i znamen što budi uspomenu. Ista riječ označuje spomenik u svrhu sjećanja kao i žaru u kojoj se čuva pepeo nekoga tko je preminuo. Polazeći od naznačenoga razumljivo je što mnhmei/on jednostavno znači grob, grobni humak, grobnica.³⁹ U Mk 16,2 označava unutarjni prostor u grobu gdje je ležalo Isusovo mrtvo tijelo.

371

avnatei,lantoj tou/ h`li,ou

Na kraju u Mk 16,2 čitamo još jednu vremensku zabilježbu vezanu za dolazak triju žena Isusovu grobu. Piše da se to zbilo avnatei,lantoj tou/ h`li,ou. Istina je da ima rukopisa koji izričaj izostavljaju.⁴⁰ U drugima⁴¹ umjesto avnatei,lantoj piše avnate,llontoj. Glagol avnate,llw u osnovi i prvenstveno izražava izlazak sunca, odnosno mjeseca.⁴² Po Marku, svete su žene došle na Gospodnji grob kada je sunce već izašlo avnatei,lantoj tou/ h`li,ou ili kada je upravo bilo na pomolu, avnate,llontoj tou/ h`li,ou. Između jednoga i drugoga ne vidimo nikakvu sadržajnu razliku. Inače se egzegete pitaju kako uskladiti tu naznaku s činjenicom što su žene krenule na put u najraniju zoru. Rješenje je teško pronalaze da bi udovoljilo svima. Mi se u to ne upuštamo. Svjesni smo da je to neznatnijega značenja.⁴³ Nama se čini da je Marku bilo stalo naznačiti i istaknuti da je ranim nedjeljnim jutrom o kojemu on govori započelo novo razdoblje. Subota židovskoga naroda prešla je u kršćansku nedjelju Isusova uskrsnuća. To je posve novi dan. Trajat će do slavnoga i paruzijskog dana Isusova slavnoga povratka što je punina smisla njegova uskrsnuća. U najmanju

³⁸ Usp. R. PESCH, *Markusevangelium*, 521.

³⁹ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1290; O. MICHEL, mnhmei/on, ThDNT, IV., 680-681.

⁴⁰ Usp. K. ALAND ... *The Greek New Testament*, Stuttgart, 1994, 189.

⁴¹ Usp. W. L. LANE, *Gospel*, 585.

⁴² Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 143.

⁴³ Usp. B. RIGAUX, *Dieu*, 190; *Garzanti*, 1901; L. SCHENKE, *Tombeau*, 60; W. L. LANE, *Gospel*, 585-586; W. GRUNDMANN, *Evangelium*, 445; V. TAYLOR, *Gospel*, 605.

ruku mi to doumljujemo iza Markovih vremenskih naznaka u Mk 16,2.

3. Mk 16,3-4

Prije nego se kratkim tumačenjem zaustavimo kod kazanoga u Mk 16,3-4 moramo se navratiti na dijelove izvještaja o Isusovoj ukopu. To pomaže razumjeti Markov zapis u Mk 16,3-4. Svjesni smo, dakako, da ovdje izlazimo iz okvira svoga neposrednoga rada. Nadamo se da mu time ne nanosimo štetu.

372

Glavna ličnost kod Isusova pokopa, svakako je Josip čije se ime veže uz Arimateju.⁴⁴ Arimateja je neznatna naseobina u Judeji. Bibliji je poznata. Inače stručnjaci više ne znaju složno poblize označiti to mjesto.⁴⁵ Općenito se misli da je Josip koji je ukopao Isusa bio podrijetlom iz Arimateje. Ipak nije isključeno da je Arimateja spomenuta naprosto zato što je Josip na dan Gospodnjega preminuća došao u Jeruzalem na Golgotu iz gradića ili sela što se zove Arimateja.⁴⁶

Evandelisti podrobno predstavljaju i govore o Josipu Arimatejcu. Pri tome se međusobno donekle upotpunjuju. Tako pred očima imamo dosta bogatu sliku o čovjeku kojemu je providonosno u dio pala uloga da pokopa preminuloga Isusa Krista. Josip je bio vijećnik. To piše u Mk 15,43 i Lk 23,50. Naznaka je jasna i važna. Ona određuje i izražava društveni položaj Josipa iz Arimateje. Bio je "vijećnik", tj. član židovskoga Sinedrija. To je u Jeruzalemu najviše tijelo koje ravna sveukupnim židovskim narodnim životom i prosuđuje najvažnije sporove. Sinedrij je naziv za židovski senat i židovsko narodno vijeće. Budući da je Josip iz Arimateje bio kao "vijećnik" član Sinedrija, znači da je u židovskome javnome građanskome i društvenome životu zauzimao istaknuto i visoko mjesto.⁴⁷ U Mt 27,57 čitamo da je Josip Arimatejac bio "bogat čovjek". Vjerojatno je posjedovao veća zemljišna dobra i zbog toga postao

⁴⁴ O Josipu iz Arimateje usp. Mt 15,43; 27,57; Lk 23,50; Iv 19,38.

⁴⁵ Usp. *Garzanti*, 1900.1958.; P. BENOIT, *Passion et Résurrection du Seigneur*, Paris, 1966., 243 bilj. 1; M. J. LAGRANGE, *L'Évangile de Jésus-Christ*, Paris, 1946., 574 bilj. 3.

⁴⁶ Usp. TOB, 121 bilj. u.

⁴⁷ Usp. P. BENPOI, *Passion*, 243-244; TOB, 178 bilj. d; *Garzanti*, 1900.1958.; M. J. LAGRANGE, *Évangile*, 574-575.

član Sinedrija.⁴⁸ U svakome slučaju u krugu u kojemu je živio, Josip Arimatejac bio je “ugledan vijećnik” (Mk 15,3).

U prikazu o Josipu iz Arimateje ne smijemo šutke prijeći preko zabilježbe u Lk 23,51. Luka je o Josipu zapisao da nije “privolio njihovoj odluci i postupku”. Kao član Sinedrija Josip Arimatejac je prisustvovao Isusovu suđenju pred Sinedrijem.⁴⁹ Iz Lukine napomene proizlazi da nije glasovao ni podizanjem svoje ruke pristajući na to da se Isus osudi na razapinjanje i smrt na križu. Prema tome Sinedrij u postupku nije bio složan ni jednodušan.⁵⁰

Novozavjetni pisci nisu zaboravili napisati kakav je Josip Arimatejac bio kao čovjek i vjernik. Tako sv. Luka o njemu kaže da je bio “čovjek čestit i pravedan” (Lk 23,50). Ogromna, je odlika za nekoga reći da je “čestit čovjek”. To je valjda najviše što se uopće o nekome može kazati. Ljudsku čestitost svatko prihvaća i prizna. Kod toga se ne vodi računa o svjetonazoru, narodnosti, ni vjeri dotičnoga. On je čestit čovjek i time je o njemu na ljudskoj razini kazano sve dobro.

Sv. Luka uz čestitost o Josipu iz Arimateje dodaje da je i “pravedan”. Izričaj pripada osnovnome i bitnome židovskome vjerskome rječniku. Tu se za čovjeka koji vjerno i cjelovito opslužuje propise Zakona kaže da je “pravedan”. Dotični posjeduje pravednost koja se stječe vršenjem djela koja naređuje Zakon. To je u židovstvu vrhunac svetoga i neporočnoga života. Znamo pak da je starozavjetnu opravdanost po Zakonu u Novome zavjetu zamijenilo opravdanje po vjeri u Isusa Krista. Ali ovdje nije mjesto da o tome govorimo poblize.

Dvojica evanđelista kažu da je Josip iz Arimateje “iščekivao Božje kraljevstvo”. Tako piše u Mk 15,43 i Lk 23,51. Možemo smjesta dodati da je Josip Arimatejac i po tome bio izniman. Smisao je Staroga zavjeta nagovještaj Božjega kraljevstva. Isus je u središte svoje propovijedi postavio govor o uspostavi Božjega kraljevstva u ovome vijeku, što je na svoj način uvod u vječno Božje kraljevstvo na nebesima. Svojim je stavom prema Božjemu kraljevstvu Josip iz Arimateje bio blizak i naklon Isusovoj propovijedi i njegovu učenju.⁵¹

⁴⁸ Usp. P. BENOIT, *Passion*, 244.

⁴⁹ O Isusovom sudu pred Sinedrijem usp. Mt 26,59-66; Mk 14,55-64; Lk 22,66-71.

⁵⁰ Usp. P. BENOIT, *Passion*, 247.

⁵¹ Usp. TOB, 178 bilj. e.

Na dva novozavjetna mjesta piše da je Josip Arimatejski bio “Isusov učenik”. Tako čitamo u Mt 27,57 i Iv 19,38. Razumije se da naznaku “učenik” treba uzeti u širome smislu. Učenici su bili i apostoli. Postojala je također skupina od sedamdeset i dva učenika. Josip iz Arimateje nije pripadao navedenim učeničkim krugovima. Uostalom evanđelist Ivan kaže da je Josip Arimatejski bio Isusov učenik “kriomice, u strahu od Židova” (Iv 19,38). Očito je da navedena napomena barem do neke mjere zasjenjuje ličnost Josipa iz Arimateje. Ali je bez dvojbe lijepo i poučno što apostol Ivan nije prešutio određeni nedostatak kod tako velike ličnosti. Istinitost ima prednost pred svime.⁵²

U svakome je, dakle, pogledu Josip Arimatejski bio velik i značajan čovjek. Stoga razumijemo što je upravo on pošao do upravitelja Pilata i kada je Isus umro “zaiskao” njegovo “tijelo”(Mk 15,43). Evanđelist Marko bilježi da je Rimljanin Josipu “darovao” Isusovo mrtvo tijelo. Naznaka “darovao” ima svoje značenje. Pilat ni od Josipa iz Arimateje koji je bio bogati vijećnik židovskoga senata nije tražio novac za Isusovo tijelo. On mu ga je “darovao” bez nadoknade. Tako je Pilat postupio suprotno od prokonzula Varona kao i brojnih drugih koji su tijela raspetih skupo prodavali. Znamo da je Ciceron žestoko govorio protiv spomenutoga prokonzula.⁵³

Josip iz Arimateje Isusa je položio “u svoj grob” (Mt 27,60). Uistinu je teško u punome opsegu i pravome dometu istaknuti važnost zabilježbe. Arimatejac je grob koji je pripremio za se ustupio Isusu Kristu. Time je pokazao neizmjernu i neiskazivu ljubav, odanost i privrženost Isusu Kristu koji nije ni pokopan u vlastiti grob. Jasno je da na poseban način u tome vidimo Gospodnju poniznost i siromaštvo. Kada je umro, ukopan je u tuđi grob. I time je uistinu, najdublje “ponizio sam sebe” (Fil 2,8).

Grob u koji je Josip iz Arimateje položio Isusa bio je “nov”. To piše u Mt 27,60 i Iv 10,41. To zapravo znači da prethodno u njemu “nitko” nije bio pokopan. Naznaka, dolazi iz Iv 19,41 i Lk 23,53. Inače se grob nalazio “u vrtu” (Iv 19,41) koji je posjedovao Josip Arimatejski. Riječ je valjda o malome perivoju s određenim

⁵² Usp. M. J. LAGRANGE, *Évangile selon saint Jean*, Paris, 1927., 502.

⁵³ Usp. P. BENOIT, *Passion*, 244; M. J. LAGRANGE, *Évangile*, 575; *Garzanti*, 1900.

brojem stabala.⁵⁴ Grob je bio izduben u litici.⁵⁵ Tako su se u ono doba obično pripremali grobovi u Jeruzalemu. U većem su se kamenu redovito iskopala dva prostora. Prvi je bio nešto kao predsoblje. Pravi je grob bila druga prostorija. Po sredini su bila vratašca. Ona su se zatvarala kamenom koji je bio okrugao kao mlinski kamen ili disk. Zato se mogao kotrljati. U tu je svrhu postojao u podnožju vrata načinjen žlijeb.⁵⁶ Pretpostavljamo da je Josip iz Arimateje za se u svome vrtu nedaleko golgotškoga brežuljka otprilike pripremio takav grob. U nj je pokopao Isusovo tijelo.

Kada je Josip Arimatejski Isusa položio u grob na smrtni počinak “dokotrljao je kamen” i njime je zatvorio “grobna vrata”. Tako je napisao Marko u Mk 15,46. On se poslužio glagolom *proskuli,w* koji znači kotrljati prema, dokotrljati.⁵⁷ Matej je samo nadodao da je to bio “veliki kamen” (Mt 27,60).

Što upravo dosta potanko izložismo u svezi s Gospodnjim ukopom⁵⁸ pomaže razumjeti sadržaj u Mk 16,3. Idući na Isusov grob žene su se u međusobnome razgovoru s brigom i zebnjom pitale tko će im “otkotrljati kamen s vrata groba”. Mi iz prethodnoga znamo što je i zašto je to na brizi triju žena. U Markovu izvorniku piše o ženama *e;legon proj e`luta,j*. Glagol je u imperfektu koji u grčkome zapravo izražava trajnost radnje. Trajni sadržaj međusobnoga razgovora među ženama, bilo je pitanje tko će otkotrljati kamen s vrata Isusova groba. Kamen je onemogućivao ulazak u sami grob. To je značenje imperfekta *e;legon*, govorahu.⁵⁹

U svezi s kamenom na grobnim vratima Marko je sada posve razumljivo upotrijebio glagol *avpokuli,w*. Vidi se da stoji nasuprot glagolu *proskuli,w* u Mk 15,46. Inače se dosta kasno javlja u grčkome. Ipak su se njime služili Septuagintini prevodioci i znači “otkotrljati”, “odvaljati”.⁶⁰

Nas kazano u Mk 16,4 ne mora zasebno zadržavati. Žene su došavši na grob, smjesta vidjele da je kamen koji im je zadavao

⁵⁴ Usp. M. J. LAGRANGE, *Jean*, 504.

⁵⁵ Usp. Mk 15,46; Lk 23,53.

⁵⁶ Usp. P. BENOIT, *Passion*, 245; *Garzanti*, 1834; M. J. LAGRANGE, *Évangile*, 578

⁵⁷ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1670.

⁵⁸ Usp. P. BENOIT, *Passion*, 235-262.

⁵⁹ Usp. E. P. GOULD, *Critical*, 299.

⁶⁰ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 230; V. TAYLOR, *Gospel*, 605.

veliku brigu otklonjen. Marko je i tu kao u prethodnome retku posegnuo za istim glagolom avpokuli,w, otkotrljati. Nije nam baš jasno zašto ga neki⁶¹ zamjenjuju glagolom avnakuli,w. Taj glagol znači natrag otkotrljati.⁶² U Septuaginti se ne pojavljuje, ali su se njime služili grčki pisci.⁶³

4. Mk 16,5

Unišavši u grob

Evandelist na početku svoga retka naznačuje što su žene učinile kada su došle na mjesto gdje je Isus bio ukopan. On kaže da su unišle u grob. Marko se tu posve razumljivo poslužio složenim glagolom eivse,rcomai. Glagol znači nekamo unići.⁶⁴ Žene su zapravo unišle u nutarnji dio groba gdje je ležalo sveto Gospodnje tijelo. Polazeći od rečenoga nije nam jasno zašto se ponekad⁶⁵ napomenuti složeni glagol zamjenjuje jednostavnim e[rcomai koji naprosto znači ići, doći.⁶⁶

Vidješe mladića

Unišavši u grob žene su “ugledale mladića”. Marko je napisao ei=don neani,skon. Riječ neani,skon znači mladi čovjek, mladić. Čak može značiti sluga.⁶⁷ Egzegeti uvriježeno i gotovo jednoglasno misle da je mladić iz Mk 16,5 zapravo Božji anđeo.⁶⁸ Već se u 2 Mak 3,26 i 3,33 anđeo ukazuje u prilici i obličju mlada čovjeka. To je priprosto, jednostavno i nenametljivo očitovanje anđela kao Božjega poslanika. Značenje je i uloga anđela u Mk 16,5 tako velika da ga uz nešto smjelosti uspoređujemo s anđelom Navještenja.

⁶¹ Usp. R. PESCH, *Markusevangelium*, 532; E. P. GOULD, *Critical*, 300; V. TAYLOR, *Gospel*, 605; A. MEKK, *Novum Testamentum*, Roma, 1957., 184.

⁶² Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 127-128.

⁶³ Usp. V. TAYLOR, *Gospel*, 605.

⁶⁴ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 602.

⁶⁵ Usp. V. TAYLOR, *Gospel*, 606.

⁶⁶ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 811-813.

⁶⁷ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1315.

⁶⁸ To priznaju egzegete: usp. E. SCHWEITZER, *Vangelo*, 393; W. L. LANE, *Gospel*, 65; J. SCHMID, *Evangelium*, 309; W. GRUNDMANN, *Markusevangelium*, 446; V. TAYLOR, *Gospel*, 606; E. P. GOULD, *Critical*, 300; E. L. BODE, *The First Easter Morning*, Rome, 1970, 27.

Žene su u grobu zatekle mladića kako sjedi. U izvorniku piše kaqh,menon. Glagol ka,qhmai izvorno i znači sjediti.⁶⁹ Znamo pak da sjedenje u drevnome općem poimanju ima određeni smisao i naročito značenje. Ono je očiti i jasni znak stanovitoga autoriteta.⁷⁰ Tako učitelj sjedi dok poučava kao što i kralj sjedi kada zapovijeda i naređuje. Sudac sjedi kada izriče presudu.⁷¹ Uostalom i anđeo je u grobu o bitnome poučio žene. To je učinio na svečan i uzvišen način. On je sjedio.

Ali anđeo je u grobu sjedio evn toi/j dexioi/j, zdesna, s desne strane. Pomoću dexio,j na grčkome se ne naznačuje samo ono što je postavljeno desno nego i ono što je pogodno i sretno.⁷² Već po tome što je anđeo zauzeo desnu stranu u odnosu na mjesto gdje je ležalo Isusovo tijelo, značilo je da će njegova vijest biti sretna i ženama sklona. Desna strana u načelu nagoviješta i predoznačuje uspjeh i bogatstvo. Ona je kao položaj časno mjesto i njoj se daje prednost.⁷³ Anđeo koji je “zdesna” donosi radosni glas koji usrećuje i pruža puno zadovoljstvo.⁷⁴

Marko je naznačio da je mladić na sebi imao stolh,n leukh,n bijelu haljinu. Riječ stolh,, dobro je poznata grčkome jeziku. Ona tu ima svoju povijest i različita značenja.⁷⁵ Za nas je dovoljno znati da može značiti haljina, odijelo, izvanjska odjeća. To isto značenje ima i u Septuaginti gdje se često pojavljuje.⁷⁶ Nalazimo je i u Novome zavjetu. Tu stolh,, uvijek označuje vanjsku haljinu.⁷⁷ Zanimljivo je da je u Vulgati prevodilac za stolh,, u Mk 16,4 upotrijebio riječ *stola*. Njome su latinski pisci naznačivali haljinu što tijelo pokriva od vrata do koljena.⁷⁸

O mladićevoj stolh,, Marko kaže da je leukh,. Pridjev leukoj po svome korijenu znači sjajan, jasan, svijetao, blistav. Otuda dobiva značenje bijel. Pridjev je veoma drevan u grčkome jeziku

⁶⁹ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 993-994.

⁷⁰ Usp. R. PESCH, *Markusevangelium*, 532.

⁷¹ Usp. E. L. BODE, *Morning*, 27.

⁷² Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 445-446.

⁷³ Usp. E. L. BODE, *Morning*, 27.

⁷⁴ Usp. W. GRUNDMANN, *Evangelium*, 446; M. F. Van IERSEL, *Marco*, 450-451; H. PESCH, *Markusevangelium*, 532; *Garzanti*, 1901.

⁷⁵ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1795; WILCKENS, stolh,, ThDNT, VII., 687-688.

⁷⁶ Usp. WILCKENS, stolh,, 688-690.

⁷⁷ Usp. WILCKENS, stolh,, 690-691.

⁷⁸ Usp. E. BENOIST-H. GOELZER, *Nouveau*, 1477.

i grčkoj književnosti.⁷⁹ Inače može imati razna simbolična značenja. Ali je očito da u Mk 16,5 leukoj jednostavno znači bijel. Po tome pak svi tumači zaključuju da je mladić koga su žene vidjele u grobu zapravo Božji poslanik, anđeo. Bjelina je znamen nebeskih bića.⁸⁰

Evandelist Marko na kraju u Mk 16,5 naznačuje što se zbilo sa ženama kada su u rano nedjeljno jutro došle na Isusov grob, vidjele otvorena vrata i u grobu umjesto Isusova mrtvoga tijela zamijetile mlada čovjeka odjevena blistavom bijelom haljinom. Doživljaj i duhovno raspoloženje triju žena Marko je majstorski iskazao i opisao jednom jedinom riječi. Napisao je evqambh,qhsan.

Glagol evqambe,w dobro pozna opći grčki jezik.⁸¹ On znači zaprepastiti se, začuditi se, zapanjiti se, silno se prestrašiti. Glagol izražava snažni i jaki osjećaj straha, čuđenja, divljenja, zaprepaštenja, preneraženja. Sve se to nekako odjednom kovitla i pomiče u duši i srcu.⁸² Glagol se nadasve rijetko susreće u Bibliji na grčkome. U cijeloj se Septuaginti pojavljuje jedino u Sir 30,9 i više nigdje drugdje.⁸³ U Novome zavjetu evqambe,w čitamo samo pod Markovim perom i tada rijetko, četiri puta.⁸⁴ Naznačeno pokazuje koliko je evandelist Marko značajan kao pisac. Odabrao je pravu riječ na pravome mjestu. To je, dakako, odlika pravoga pisca. Ide vlastitim putem i kloni se općega i zajedničkoga izražavanja.⁸⁵

Tumači u svojim pojašnjenjima razjašnjaju zašto je i u kojem smislu uz ostalo strah zahvatio, obuzeo te ispunio tri žene koje su pohodile Isusov grob. Uz to što je njihov strah po sebi razumljiv u okolnostima u kojima su se našle prvoga uskrsnoga jutra, žene su smjesta razumjele i shvatile da su u punoj i otajstvenoj nazočnosti iznimnoga događaja koji dolazi od Boga. Prisustvuju velikoj tajni iznimnoga Božjega čina. To ih

⁷⁹ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1184; M. MICHAELIS, leukoj, ThDNT, IV., 246.

⁸⁰ Usp. *Garzanti*, 1901; E. SCHWEIZER, *Vangelo*, 393; B. RIGAUX, *Dieu*, 192-193; L. SCHEMKE, *Tombeau*, 65; TOB, 178 bilj. k; R.PESCH, *Markusevangelium*, 32; J. SCHMID, *Evangelium*, 309-310; K. STOCK, *Marco*, 348; E. L. BODE, *Morning*, 27; V. TAYLOR, *Gospel*, 606-607; W. L. LANE, *Gospel*, 587; WILCKENS, stolh., 691.

⁸¹ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 616.

⁸² Usp. G. BERTRAM, evqambe,omai, ThDNT, III., 4.

⁸³ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 616; G. BERTRAM, evqambe,omai, bilj. 10

⁸⁴ Usp. Mk 9,15; 14,33; 16,5; 16,6.

⁸⁵ Usp. B. RIGAUX, *Dieu*, 218 bilj. 32; J. DELORME, *Résurrection*, 111 bilj. 12.

prožima ogromnim strahom i velikim strahopoštovanjem. Božje djelo ulijeva svetu jezu u ljudsko srce. Strah je kod triju žena naravan i nadnaravan, ljudski i nadljudski.⁸⁶

5. Mk 16,6

S Mk 16,6 bez dvojbe se nalazimo u samome središtu ulomka koji razglabamo. Tu je zapravo zgusnuto iznesen bitni dio u našoj vjeri. Žene su unišle u Isusov grob da pomažu njegovo mrtvo tijelo. Sada im anđeo obznanjuje da Isus koji je bio raspet i sahranjen u grobu gdje stoje nije mrtav. On je živ jer ga je Bog uskrisio. Isusova smrt i uskrsnuće izvor su i temelj našega spasenja. Stoga se dužim razmatranjem zaustavljamo kod rečenoga u Mk 16,6. To dugujemo Markovu zapisu.

379

(Nastavlja se)

⁸⁶ Usp. E. L. BODE, *Morning*, 27; W. L. LANE, *Gospel*, 587; R. PESCH, *Markusevangelium*, 532; W. GRUNDMANN, *Evangelium*, 446; J. SCHMID, *Evangelium*, 310; K. STOCK, *Marco*, 348; B. RIGAUX, *Dieu*, 193.

Jean-Louis Ska
GRAD I KULA*

(Post 11,1-9)

Primljeno 10/2009.

U Bibliji općenito, a u knjizi Postanka posebno, slika je 'grada' višeznačna.¹ Ne samo da je višeznačna, nego je sumnjiva, i ponajviše negativna. Dosta se sjetiti da je prvi grad sagradio Kajin (Post 4,17), prema Bibliji, prvi ubojica u ljudskoj povijesti. Taj grad nikao je, dakle, u svijetu u kojemu se čuo vapaj nevine krvi Abela (4,10), prve žrtve jednog slijepoga nasilja, i taj grad prvo je djelo čovjeka koji se zbog svoga zlodjela morao "skrivati i lutati" (4,14).

Potom će gradove, među kojima i zloglasni Babilon i Ninivu graditi Nimrod (10,10-12), potomak Hama, Noina sina koji je prezreo svoga oca u epizodi o pijanstvu toga patrijarha (9,20-27; usp. prokletstvo u 9,24-25). U Post 11,1-9, nalazimo alternativnu verziju izgradnje Babilona, grada o kojemu ćemo više govoriti. Poslije nekoliko poglavlja pojavljuju se gradovi čija imena u Bibliji postaju poslovična, jer su sinonimi za strašne katastrofe izazvane razuzdanom izopačenošću. Radi se o Sodomi

* Naslov izvornika: J.-L. SKA, "Una città e una torre (Gen 11,1-9)", u isti, *Il libro sigillato e il libro aperto*, EDB, Bologna, 2005., 255-277; ali je članak prvi put izišao u: *La città. Profilo biblico-teologico-letterario*, a cura di G. BORTONE (Studio biblico teologico aquilano), ISSRA, L'Aquila, 2003., 3-29.

¹ Ogradu u Bibliji i starini vidi na primjer F.S. FRICK, *The City in Ancient Israel*, (SBLDS 36), Scholars, Missoula (MT) 1977.; V. FRITZ, *The City in Ancient Israel*, (The Biblical Seminar 29), Academic Press, Sheffield 1995; M. HAMMOND – L.J. BARTSON, *The City in the Ancient World* (Harvard Studies in Urban History), Harvard University Press, Cambridge (MA) 1972.; J. RICH – A. WALLACE-HADRILL (izd.), *City and Country in the Ancient World*, Routledge, London 1991.; J. RICH (izd.), *The City in Late Antiquity* (Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society 3), Routledge, London, 1992.; A.W. SOUTHWALL, *The City in Time and Space*, University Press, Cambridge, 2000.

i Gomori, i drugim gradovima u blizini Mrtvog mora (13,13; 19,1-29), koji su uništeni “nebeskom vatrom”, pošto ih je Bog osudio zbog razvratnog ponašanja njihovih stanovnika (19,24). “Biti srušen kao Sodoma i Gomora” uobičajen je izraz u Bibliji kojim se opisuje strašna sudbina koja čeka bezobzirne ljude koji nisu kadri promijeniti svoje ponašanje.²

Možemo spomenuti, dalje u Petoknjižju, još dva grada, Pitom i Ramzes, gradove-skladišta koje su sagradili Hebreji, prisiljeni na ropstvo u Egiptu od faraona “koji nije poznavao Josipa” (Izl 1,11; usp. 1,8). Imena tih dvaju gradova zasigurno nisu ostavila baš pozitivnih tragova u pamćenju Izraela. Mogli bismo se na koncu prisjetiti da su, prema Knjizi o Jošui, Izraelci potpuno razrušili prve gradove na koje su naišli na svome putu, Jerihon i Aj (Jš 6 i 8).

Postoji u Bibliji stanovita antipatija ili odbojnost prema “gradu”, posebno u prvim knjigama Biblije. Antipatija koja, naravno, iščezava kad se govori o Jeruzalemu, svetom gradu koji je osvojio David (2Sam 5,6-10). Kako objasniti taj fenomen? Teško je dati jedno potpuno zadovoljavajuće objašnjenje. Za neke egzegete u tim tekstovima nalazi se trag starog antagonizma između sela i grada, to jest između jednog seljačkog naroda, koji je provodio relativno jednostavan život, i kulture grada, puno bogatije, učenije i razvijenije, ali koja je izgledala kao mjesto napasti i pokvarenosti. Taj mentalitet pojavljuje se, na primjer, u opisu Sodome i Gomore (Post 13,10,13; 18,20-21; 19,4-11). Osim toga, neki iznose hipotezu da se radi o jednom dubljen antagonizmu između izraelskog gorja gdje se živjeli preci Izraelskog naroda vjernog svomu Bogu, i gradova u ravnici nastanjenih kanaanskim poganima.³ Uz razliku u religiji išla je i ekonomska i društvena nejednakost: gradovi koji su raspolagali profesionalnom vojskom vladali su i iskorištavali sela. Na koncu, istina je i to da su preci Izraela koje susrećemo u prvim knjigama Biblije bili pastiri koji su živjeli u polju, a ne u gradu. To je tako s praocima, ali i s Hebrejima u Egiptu (usp. Izl 9,7.26; 10,9.24-26; 12,38), i povrh svega s Izraelom koji provodi četrdeset godina u pustinji. Kako smo vidjeli gore, gradovi o kojima govori Petoknjižje i knjiga o Jošui nastanjeni su strancima poganima.

² Vidi na primjer Pnz 29,22; Iz 1,9; 13,19; Jr 49,18; 50,40; Am 4,11; Mudr 10,6-7; Mt 10,15; 11,23-24; Lk17,28-29; 2 Pt 2,6; Jd 7.

³ O podrijetlu Izraelaca može se konzultirati knjiga I. FINKELSTEIN – N. A. SILBERMAN, *Le tracce di Mosè. La Bibbia tra storia e mito*, Carocci, Rim, 2002.

Grad osim toga može biti prikazan kao mjesto gdje vlada nasilje, kao i slučaju opisanom u Ps 55,10-12:

“[...] ¹⁰nasilje i svađu vidim u gradu;
¹¹danju i noću zidinama kruže;
bezakonja su i nevolje u njemu.
¹²Usred njega zasjede,
s ulica mu nepravda i podlost ne odlaze.”⁴

Treba se, ipak, sjetiti da je i polje daleko od toga da bude neko idilično mjesto gdje vladaju mir i sloga u izravnom dodiru s prirodom i s Bogom. Ta idealna slika sela možda je karakteristična za romantizam, ali ne i za Bibliju. Polje je također okaljano krvlju. Nije naodmet podsjetiti da se prvo ubojstvo, ono Abelovo, dogodilo na otvorenom polju (Post 4,8). Biblijski zakoni osim toga poznaju još mnoge prekršaje počinjene „u polju“ (usp. Pnz 22,1; 22,25.27; 2Sam 14,6).

Ostaje ipak istina da u prvim knjigama Biblije prevladava negativni osjećaj prema gradu. Naš će zadatak biti proučiti upravo jednu od najpoznatijih epizoda u Bibliji koja se tiče grada, takozvanu priču o “Kuli babilonskoj” (Post 11,1-9), epizodu s jasnom negativnom ocjenom. Tekst u knjizi Postanka vrlo je poznat i, na prvi pogled, ne zahtijeva neke dugu egzegezu. No, kratka usporedba dviju tradicija pokazat će da nije baš tako. Bit će, dakle, potrebno malo se zaustaviti na toj priči da bismo joj pokušali naći točno značenje. Prijevod ‘Kršćanske Sadašnjosti’ prevodi tekst Post 11,1 na tradicionalan i veoma poznat način:⁵ “Sva je zemlja imala jedan jezik i riječi iste.”

Priča, po toj vrlo raširenoj tradiciji, ima jednostavan tijek: na početku, čitavo je čovječanstvo govorilo istim jezikom; na koncu pak različiti narodi govore svaki svojim različitim jezikom, i Post 11,1-9 objašnjava razloge te promjene.⁶

⁴ Autor navodeći biblijske tekstove upotrebljava talijanski prijevod *Nuovissima versione della Bibbia*, Paoline, Rim 1995., koji put s ponekom manjom izmjenom u tekstu. U hrvatskom tekstu ovdje činimo isto s prijevodom *Jeruzalemske Biblije*, KS, Zagreb, 2003. (op. prev.).

⁵ Ovdje autor navodi službeni prijevod Biblije odobren od Talijanske biskupske konferencije: *La sacra Bibbia. Edizione ufficiale della CEI*, Rim 1974; mi kao i gore navodimo prijevod *Jeruzalemske Biblije*, KS, Zagreb, 2003. (op. prev.).

⁶ Neki egzegeti su pretpostavljali da je taj jedini jezik preciznije bio neka “lingua franca”, kao sumerski, akadski, babilonski, aramejski, grčki. Vidi C.H. GORDON, “Ebla as the Background for the Old Testament”, u *Congress Volume. Jerusalem 1986*, (VT.S 40), Brill, Leiden 1988., 295; usp. V. P. HAMILTON, *The Book of*

Postoji, međutim, jedan drugi način prevođenja tog prvog retka, koji nalazimo u *Najnovijoj verziji Biblije* (Rim 1995.):⁷ “Sva je zemlja imala samo jednu usnu i zajedničke poslove”.

Taj prijevod Emanuela Teste pretpostavlja jednu drugačiju interpretaciju hebrejskog izvornika. Formulacija možda nije najsretnija i njezino značenje zasigurno zahtijeva objašnjenje. U svakom slučaju, vidjet ćemo da, prema Emanuelu Testi, problem nije samo pitanje jezika. No, dobro se na trenutak vratiti tradicionalom prijevodu i egzegezi da bismo im vidjeli ograničenosti.

I. TRADICIONALNA EGZEGEZA TEKSTA⁸

Postoje tri glavna elementa tradicionalne egzegeze Post 11,1-9 koje treba spomenuti.

Genesis. Chapters 1-17 (NICOT), Eerdmans Grand Rapids, MI, 1990., 350-351.

⁷ U svom komentaru koji ćemo nadalje često citirati, E. TESTA prevodi ovako: “A sva zemlja bi jedna usna i djela jednaka” (“Or tutta la terra fu un labbro solo e gesta uguali”, *Genesi. Introduzione – Storia primitiva*, (La Sacra Bibbia), Torino, 1969., 433).

⁸ Ta egzegeza nalazi se primjerice u poznatijim komentarima kao što su H. GUNDEL, *Genesis*, (GHAT), Universitätsverlag-Vandenhoeck & Ruprecht, Freiburg Schweiz-Göttingen, ³1910.; J. SKINNER, *Genesis*, (ICC), T&T Clark, Edinburgh, 1910., ²1930.; B. JACOB, *Das erste Buch der Tora. Genesis*, Schocken, Berlin 1934.; E. A. SPEISER, *Genesis*, (AB 1), Doubleday, Garden City (NY), 1964.; U. CASSUTO, *A Commentary on the Book of Genesis*, Magnes, Jerusalem 1961.-1964.; G. VON RAD, *Das erste Buch Mose. Genesis* (ATD 2-4), Universitätsverlag-Vandenhoeck & Ruprecht, Freiburg Schweiz-Göttingen, ¹⁰1976. (tal. prijevod *Genesi*, Paideia 1978.; C. WESTERMANN, *Genesis. I. Kapitel 1-11* (BK I,1), Neukirchener, 1974., ³1983.; B. VAWTER, *Genesis. A New Reading*, Doubleday, Garden City (NY) 1977; G. J. WENHAM, *Genesis 1-15* (WBC 1), Word Books, Waco, (TX) 1987.; V. P. HAMILTON, *Genesis 1-17*; W. BRUEGGEMANN, *Genesis, Interpretation Commentary*, Scholars, Atlanta (GA), 1982. (tal. prijevod *Genesi, Strumenti e commentari*, Claudiana, Torino, 2002.); J. A. SOGGIN, *Das Buch Genesis. Kommentar*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1997., itd. Za izvrstan sažetak ovoga mišljenja, među ostalima, vidi WENHAM, *Genesis 1-15*, 242-246. Tradicionalnu egzegezu, s ponekom nijansom, preuzeo je nedavno M. WITTE, *Die biblische Urgeschichte. Redaktions- und theologiegeschichtliche Beobachtungen zu Genesis 1,1-11,26* (BZAW 265), de Gruyter, Berlin – New York 1998, 320.

1. KULA KOJA DOSEŽE DO NEBA⁹

“Hajde da sebi podignemo grad i toranj s vrhom do neba! Pribavimo sebi ime, da se ne raspršimo po svoj zemlji!” (Post 11,4). Taj govor ljudi okupljenih u Šinearskoj dolini (središnja Mezopotamija) često se tumači u odnosu na relativno novija arheološka otkrića. Grad je, na osnovi Post 11,9, identificiran s Babilonom, a kula “s vrhom do neba” s glasovitim hramom toga grada, koji se na sumerskom zove *Etemenanki*, što znači “kuća temelja zemlje i neba”.¹⁰ Hram je bio jedan *zigurat*, stepeničasti hram, vrsta umjetnog vrlo visokog brda što je davalo dojam kako želi upravo dohvatiti nebo, boravište bogova.¹¹ Prema našoj priči ta “kula” nije nikada dovršena jer je Bog spriječio ljude da dovedu do kraja svoj pothvat. Zbog čega? To je drugi element tradicionalne egezege teksta.

2. HYBRIS ČOVJEČANSTVA¹²

Bog intervenira da uništi pothvat ljudi, jer je htjeti doseći nebo preuzetan pothvat. Prema većini egezegeta ovaj tekst opisuje tipični slučaj “zločina i kazne”, kakvih ima dosta u prvim poglavljima Postanka. Dosta se sjetiti povijesti pada (Post 3), ubojstva Abela (Post 4) ili potopa (Post 6-9). Grijeh u slučaju Post 11,1-9 očividno bi bila uznositost, *hybris* čovječanstva koja želi vlastitim silama doseći nebo, Božje prebivalište. Ljudsku oholost kaznio je Bog koji tako brani svoje povlastice i zabranjuje ljudima da prijeđu granicu koja odvaja ljudski svijet od božanskog. Kao što su Adam i Eva kažnjeni jer su htjeli “biti kao bogovi” (Post 3,5.22), ljudi u Post 11,1-9 bivaju kažnjeni jer su se usudili ući u pustolovinu na “područje rezervirano” božanstvu.¹³

⁹ Razni autori uspoređuju ovaj pothvat s gradnjom naših “nebodera”; usp. na primjer, HAMILTON, *Genesis*, 352.

¹⁰ Na sumerskom, *e* znači “kuća”, *temen*, “temelj”, *an*, “nebo”, i *ki*, “zemlja”. Ta građevina bila je dio velikoga hrama koji je nosio ime *Esagila*, “kuća koja visoko podiže svoju glavu”.

¹¹ *Ziqqurat* je akadaska riječ izvedena od istoga korijena kao i glagol *zaqaru* – “podignuti”, “uzdignuti”.

¹² O tome usp., D.E. GOWAN, *When Man Becomes God: Humanism and Hybris in the Old Testament* (PTSM 6), Pickwick, Pittsburgh 1975., citiran u HAMILTON, *Genesis*, 356, br. 18; u obranu te ideje vidi noviju studiju WITTE, *Urgeschichte*, 94, br. 71.

¹³ Osim komentara usp. WITTE, *Urgeschichte*, 97.

3. POMUTNJA JEZIKÂ

Božanska kazna kao takva ne zahtijeva neko dugo objašnjenje. Prema uobičajenom načinu čitanja teksta, ljudi su se na početku ljudske povijesti mogli sporazumijevati bez poteškoće jer su govorili istim jezikom. Bog ih kažnjava jer su htjeli prisvojiti jednu od njegovih božanskih povlastica, “pomutio” im je jezike tako da se više nisu mogli razumjeti i tako je postao nemoguć svaki zajednički pothvat. Velika različitost jezika – i prema tome kulturâ – bila bi viđena kao negativna posljedica ljudske preuzetnosti, a poteškoća komunikacije uzrokovana mnoštvom jezika bila bi, prema ovoj interpretaciji, dodatni negativan učinak grijeha koji je od početka prisutan u ljudskoj povijesti.

385

4. PODRIJETLO TRADICIONALNOG TUMAČENJA¹⁴

Tumačenje koje smo upravo predočili u njegovim glavnim crtama veoma je staro i ostalo je vjekovima popularno. Neki elementi su prisutni već u *targumskim*¹⁵ parafrazama i kasnije će se razvijati u različitim spisima, kao na primjer u rabinskim komentarima. Kao primjer hebrejske egzegeze možemo navesti nekoliko pasusa iz *Židovskih starina* Josipa Flavija (*Ant.* 1,111-117):¹⁶

“Nakon što je mlado pučanstvo procvjetalo velikim brojem, Bog im je ponovno savjetovao da naprave različita naselja; ali nisu vjerovali da svako njihovo dobro dolazi od njegove dobrohotnosti: mislili su da njihova sreća dolazi iz njihove vlastite snage. I nisu poslušali; štoviše, kršenju Božje volje, dodali su i sumnju da

¹⁴ Vidi CH. UEHLINGER, *Weltreich und "eine Rede". Eine neue Deutung der sogenannten Turmbauerzählung (Gen 11,1-9)* (OBO 101), Universitätsverlag-Vandenhoeck & Ruprecht, Freiburg Schweiz-Göttingen 1990., 35-180 (sažetak: 173-180). Za više detalja A. BORST, *Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen*, 4. voll., Stuttgart 1957.-1963.; H. MINKOWSKI, *Aus dem Nebel der Vergangenheit steigt der Turm zu Babel. Bilder aus 1000 Jahren*, Berlin 1960. Usp. GUNKEL, *Genesis*, 100 101.

¹⁵ Prvi prijevodi hebrjeskog teksta na aramejski za liturgijsku upotrebu u sinagogi kada, poslije sužanjstva, zajednice više nisu govorile hebrejski. Usp. Neh 8,7-8.

¹⁶ Autor navodi talijanski prijevod L. MORALDI, *Antichità Giudaiche di Giuseppe Flavio. I: Libri I-IX* (Classici della Religione. La religione ebraica), UTET, Torino 1998., 66-67; Ovdje smo preveli taj talijanski tekst (op. prev.).

ih Bog nagovara da naprave naselja iz zavisti, da bi ih tako podijeljene mogao lakše sebi podložiti.

Onaj koji ih je naveo da uvrijede Boga i na nj se ne osvrću bio je Nebrod [Nimrod], unuk Hama, Noina sina, čovjek odvažan i jake ruke. On ih je uvjerio da ne dopuste Bogu da bude tvorac njihove sreće, nego da vjeruju kako ona dolazi iz vlastite snage, i malo po malo okrenuo je u tiraniju, uvjeren da jedino na taj način može ljude odvratiti od straha Božjega, čineći da se pouzdaju u vlastitu snagu, prijeteci da se želi osvetiti Bogu: ako bi opet htio potopiti zemlju, on će sagraditi kulu višu negoli mogu doseći vode, i osvetio bi se za pomor učinjen njihovim precima. Mnoštvo je bilo spremno slijediti Nebrodove prijedloge, smatrajući podložnost Bogu ropskom. I počeli su graditi kulu s mnogo mara ne štedeći nikakva truda. I kula se penjala u visinu, brže nego se predviđalo, budući da je radilo mnogo ruku, a bila je tako široka da se onomu tko je gledao činilo da je visina manja od širine. Bila je načinjen od pečenih opekâ spajanih paklinom da među njih ne bi ušla voda. Videći kako su tako neobično poludjeli, Bog je dobro mislio da ih ne treba uništiti, budući da se iz pogibije prijašnjih ljudi još nisu naučili pameti. Bacio je među njih nesklad jezikâ, učinivši da govore različitim jezicima, i takva ih je različitost učinila jedan drugomu nerazumljivim. Mjesto gdje su gradili kulu, sada se zove Babilon jer je tu nastala pomutnja u prvotnom govoru koji je svima bio razumljiv; hebreji naime "babilonom" nazivaju pomutnju".

"Parafraza" Josipa Flavija od velike je važnosti jer sabire različite interpretativne crte prisutne u hebrejskoj predaji, od kojih su mnoge preuzete u kršćansku predaju i prenosili su ih crkveni oci. Možemo uočiti četiri glavna elementa. Prvo, ljudi odbijaju slušati Boga i raspršiti se da bi osnovali različita naselja. Drugo, vođa pobune je upravo Nimrod (Post 10,8-10), graditelj Babilona u Post 10,10, koji je također postao i prvi "tiranin" u ljudskoj povijesti. Josip Flavije, kao i rabinska predaja, čita tekst Post 11,1-9 u njegovom literarnom kontekstu i stvara poveznice kojih nema u biblijskom tekstu kao takvom. Treće, gradnja kule ima za cilj mogućnost da se umakne eventualnom drugom potopu. I ovdje Josip Flavije čita Post 11,1-9 kao nastavak Post 6-9, pripovijesti o potopu, i traži razlog gradnje kule u tom literarnom kontekstu. Četvrto, grijeh ljudi i nepodložnost koja proizlazi iz krivog pojma o Bogu: ljudi misle da im on „zavidi“ na

njihovoj sreći, što je česta tema u grčkom svijetu.¹⁷ Josip Flavije pokazuje kako se jedan biblijski tekst može “parafrazirati” pomoću drugih biblijskih ili čak nebiblijskih tekstova, kao što je primjerice tema zavisti bogova. Povijest egzegeze je sigurno zadivljujuća, ali mi imamo drugi zadatak i sada treba zaključiti ovaj prvi dio kako bismo nastavili istraživanje značenja izabranog teksta u njegovom izvornom kontekstu.

5. ZAKLJUČAK

Ima nesumnjivo mnogo vrijednih elemenata u tradicionalnoj ezegezi i ne bi bilo baš mudro kritizirati je i pogotovo je kao takvu smatrati nadiđenom. Neki elementi ipak ne izdržavaju pred kritičkim ispitivanjem, kako ćemo vidjeti u sljedećim pasusima.

387

II. POTEŠKOĆE TRADICIONALNE EGZEGEZE

1. “SAMO JEDAN JEZIK”?

Uobičajeni prijevod “samo jedan jezik” (Post 11,1) nije točan. Hebrejski tekst u stvari upotrebljava jedan posebni izraz, “samo jedna usna”, a ne “samo jedan jezik”. Ta dva izraza nemaju potpuno isto značenje. Da je autor pripovijesti htio reći “svi su ljudi govorili isti jezik”, mogao je sasvim lijepo upotrijebiti tu riječ na hebrejskom, a ne riječ “usna”. To, međutim nije učinio i treba se upitati o namjeri tog posebnog izraza koji se, zapravo, u čitavoj Bibliji nalazi samo ovdje.

2. GRAD I KULA, ILI SAMO KULA?

Uobičajeni naslov biblijske priče, “Kula babilonska”, može zavesti s puta, jer mnogi čitatelji zaboravljaju da pothvat opisan u tekstu govori i o gradnji jednoga grada. Bog silazi s neba ne samo da vidi kulu, nego i grad. Oboje su mu sumnjivi i stvaraju stanovitu nepriliku (Post 11,5-6). Osim toga, hebrejski tekst govori izričito o kuli, a ne o hramu. Rječnik je drukčiji i ne ide za “religioznom” interpretacijom teksta. Još jednom pomnimo

¹⁷ SKINNER, *Genesis*, 229.

ispitivanje rječnika dovodi do distanciranja od tradicionalne interpretacije da bismo se upitali koje je precizno značenje tematike o kojoj se radi u ovom pasusu.

III. JEDNO NOVO TUMAČENJE

Dvojica egzegeta, neovisno jedan o drugomu, predložili su novo tumačenje teksta o kojem raspravljamo. Prvi je, već citirani,¹⁸ Emanuele Testa; a drugi je švicarski egzeget, specijalist za hebrejsku epigrafiju, Christoph Uehlinger.¹⁹ Obojica temelje svoj način čitanja na akadskim paralelama, to jest na tekstovima koji potječu iz Mezopotamije.

388

1. “SAMO JEDNA USNA” “SAMO JEDAN POTHVAT”²⁰

Izrazi “samo jedna usna” i “jedinственe riječi”, ili “jedinственi pothvati”, nalaze se veoma često u dokumentima novoasirskog carstva (883.–606. pr. Kr.). Ti izrazi imaju za cilj opisati jedinstvo carstva oko kralja koji je uspio umiriti svoje nepregledno carstvo. Problem se dakle ne sastoji u govorenom jeziku, nego više o miru i slozi koja postoji u jednom velikom carstvu podložnom volji jednog jedinoga vladara.

Neki važniji tekstovi pokazuju da se zaista radi o nizu veoma raširenih izraza u asirskim dokumentima toga vremena. Ti tekstovi nemaju kao prvu svrhu to da dokumentiraju aktivnosti kraljeva, nego da uzveličaju njihova djela i da na taj način uvjere podložene narode da ne dižu pobune. Radi se dakle, jednostavno rečeno, o djelima kraljeve propagande.

Šargon Akađanin (oko 2300. pr. Kr.), jedan od prvih semitskih vladara Babilonije u središnjoj Mezopotamiji, zapamćen je po tome što je osvojio golemo carstvo i uspostavio središnju vlast. Tekst ljetopisa opisuje taj pothvata osvajanja i centralizacije jednim izrazom koji, doslovno preveden glasi: “On je učinio usta [svoga carstva] jedna”.²¹

¹⁸ Vidi bilješku 7.

¹⁹ UEHLINGER, *Weltreich* (vidi bilješku 11).

²⁰ UEHLINGER, *Weltreich*, 345–360.

²¹ Vidi “Šargonov ljetopis”, novobabilonski tekst iz oko VI. stoljeća pr. Kr. u J.B. PRITCHARD, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, University

Asirski kralj Tiglat-Pileser I. (1115.-1077. pr. Kr.) porazio je dobrih četrdeset knezova za vrijeme prvih pet godina svoga kraljevanja, osvojio je njihova kraljevstva i ujedinio ih u jedno jedino carstvo te ih podložio jednoj jedinjoj vlasti. Izvorni tekst kaže: “Učinih da imaju jedna usta”, odnosno “učinih da drže isti govor”.²² Isti izraz nalazi se u godišnjacima asirskih kraljeva Adad-Nirarija II. (911.-891. pr. Kr.), Asurbanipala II. (883.-859. pr. Kr.), Tiglat-Pilesera III. (745.-727. pr. Kr.) i Šargona II. (721.-705. pr. Kr.), kralja koji se hvali da je osvojio Samariju (usp. 2Kr 17,1-6).²³ U mnogom tekstovima, prema Uehlingeru, izraz se pojavljuje povezan s dvjema temama: s jedne strane to su osvajanja i, s druge, važne građevine. Uređenje i ujedinjenje carstva je dakle jedna od bitnih aktivnosti kojima se hvale mezopotamijski, posebno asirski, kraljevi. Zasigurno naznake za neke od tih tema nalazimo i u Post 11,1-9, kao na primjer gradnju jednoga grada i kule da bi se stvorilo jedno kompaktno i dobro ujedinjeno carstvo.

Izraz “imati jedna usta” ili “držati isti govor”, kako primjećuje Uehlinger, dvoznačan je i može u nekim tekstovima značiti “urotiti se”, “organizirati pobunu”, “zavjeriti se”.²⁴ Na primjer, kralj Šargon II. govori na jednom natpisu o pobuni stanovitog Jaubida iz Hamata i kaže: “Jaubid iz Hamata, gramzivac bez prava na prijestolje, sirijski pakosnik, nastojao je zavladatai Hamatkim kraljevstvom i nagovorio protiv mene Arpad, Smiru, Damask i Samariju, učinio je jedna usta [učinio je da drže isti govor, naredio je zavjeru] i i pripremio se za borbu”.²⁵

Isti izraz nalazi se u jednom tekstu koji opisuje jednu zavjeru protiv Asurbanipala (668.-625. pr. Kr.), nasljednika Asarhadona (680.-669. pr. Kr.).²⁶ Inače, izraz je upotrijebljen da se opiše jedinstvo i stabilnost kraljevstva pod vodstvom asirskog

Press, Princeton, (NJ) ³1969., 266. Navodom to izdanje tekstova Bliskog istoka jer je mnogo rašireno i poznato pod skraćenicom *ANET*. Postoje dva novija izdanja, ali teško dostupna. Za ovaj tekst vidi također TESTA, *Genesi*, 199; za pomniju analizu teksta vid UEHLINGER, *Weltreich*, 435-482.

²² TESTA, *Genesi*, 199-200; UEHLINGER, *Weltreich*, 462 (s navođenjem izvora).

²³ UEHLINGER, *Weltreich*, 462-482; usp. TESTA, *Genesi*, 200.

²⁴ UEHLINGER, *Weltreich*, 438-444.

²⁵ UEHLINGER, *Weltreich*, 439.

²⁶ UEHLINGER, *Weltreich*, 440-441; usp. slične izraze navedene u TESTA, *Genesi*, 200.

kralja.²⁷ Kontekst je, u svakom slučaju, čisto politički i dio je obrazaca korištenih u kraljevskoj propagandi za učvršćivanje moći vladara i poticanja podloženih naroda da ne dižu pobune.

Jednu stvar treba spomenuti kao zaključak o ovim izrazima. Situacija opisana formulama “samo jedna usna”, “samo jedna usta” i “jedinstvene riječi” (“samo jedan pothvat”) predstavlja tako, posebno za kraljeve Asirije, jedan ideal koji treba postići. Ipak, ta “sloga” postignuta je silom i nasiljem. Ništa u tim tekstovima ne pokazuje da se radi o volji naroda. Mir je nametnut silom velikih asirskih kraljeva i nije nipošto plod suglasnosti i slobodnog dogovora među narodima. Možemo sigurno govoriti o “skladu namjera, osjećaja, vlasti i religije”, kako kaže E. Testa,²⁸ nadodajući ipak da taj sklad znači potpuno podlaganje jednoj totalitarnoj vlasti, u starini dobro poznatoj po svojoj okrutnosti.

2. GRADNJA JEDNOGA GRADA I KULE²⁹

Razni dokumenti svjedoče o jednoj čestoj politici velikih asirskih kraljeva. Pošto se uspnu na prijestolje, prvi im je zadatak u najviše slučajeva bio smirivanje golemoga carstva. Naime, kraljeva smrt često je bila prigoda za opću pobunu u čitavom carstvu. Mnogi vazali su iskorištavali taj delikatni trenutak kako bi pokušaju povratiti izgubljenu neovisnost. Nije više bilo omraženoga vladara, započela je borba za nasljedstvo i to je bio zgodan trenutak da se pokušaju prekinuti zlovoljno podnošene veze.

Mnogi asirski kraljevi na početku svoje vladavine nalazili su se, dakle, pred tim prvim važnim zadatkom, to jest da podlože pobunjene vazale. Neki su išli i dalje od toga zadatka. Nakon što su pokorili buntovnike, povećavali su svoje posjede zahvaljujući novim osvajanjima.

Druga faza velikih asirskih pothvata možda nas još više zanimati. Nakon što je umireno i osvojeno veliko carstvo, kralj se posvećivao gradnji svoga glavnoga grada. Taj grad bio je opasan dvostrukim zidom, jednim vanjskim i jednim unutarnjim, oko „citadele“ u kojoj su se obično nalazile palače kralja i njegovih

²⁷ UEHLINGER, *Weltreich*, 441.444.

²⁸ TESTA, *Genesi*, 200.

²⁹ UEHLINGER, *Weltreich*, 445-453.

službenika, te hramovi bogova. U Post 11,1-9, kada tekst govori o “gradu” i “kuli”.

Svrha tih veličanstvenih i dojmljivih građevina bila je čisto politička. Čineći tako, kralj je učvršćivao svoju moć na osvojenim teritorijama i vlast nad svojim podložnicima. Djelovanje političke propagande takvoga grada je neporecivo. Videći veličanstvene građevine, zidove i utvrde, narodi carstva su oklijevali prije nego bi poduzeli bilo koji pokret za odcjepljenje.

3. KULA: HRAM ILI CITADELA?

391

Ako prihvatimo mišljenje E. Teste i Ch. Uehlingera,³⁰ uobičajeno tumačenje “Kule babilonske” treba nužno ispraviti. Kula, za te autore, ne bi bila hram, nego citadela. Moglo bi se govoriti o nekom “dvorcu” ili “stijeni” unutar grada, kakve se nalaze u tolikom talijanskim provincijskim glavnim gradovima srednjega vijeka. Rječnik koji se koristi u Post 11,4-5 podupire tu pretpostavku. Riječ “kula” na hebrejskom jeziku nalazi se u nekim tekstovima u kojima jasno označuje obrambeni bedem (Suci 8,9,17; 9,46-52; Ps 48,13; 61,4; Izr 18,10; Iz 2,15; Ez 26,9). Tekst Suci 8,17 jedan je od najjasnijih u tom pogledu. Tekst donosi epizodu iz života Gideona, jednoga od sudaca Izraela, koji se osvećuje gradu zvanom Sukot (“Sjenice”) jer ga je ismijao. Tekst kaže: “Poruši Penuelsku kulu i pobi stanovnike grada”. Nalazimo dakle u istom tekstu isti binom “kula” i “grad” kao i u Post 11,4-5.³¹

Jedan drugi tekst, Suci 9,50-51, govori o gradu Tebesu koji je htio zauzeti Abimelek, Gideonov sin. Uspio je osvojiti grad (9,50), ali ne i citadelu ili kulu koja se u njemu nalazila (9,51):³²

“⁵¹Bijaše ondje usred grada kula kamo su se sklonili svi ljudi i žene i svi uglednici gradski. Zatvorivši za sobom vrata, popeše se kuli na krov. ⁵²Abimelek dođe do kule i napade je. Dok je prilazio vratima kule da je zapali, ⁵³neka žena baci mu žrvanj na glavu i razbi mu lubanju.“

Tekst ne ostavlja nikakve sumnje: usred grada nalazi se citadela, što znači da je grad okružen dvostrukim zidinama,

³⁰ UEHLINGER, *Weltreich*, 230-236, 372-378.

³¹ Usp. HAMILTON, *Genesis*, 353.

³² UEHLINGER, *Weltreich*, 376.

prvi zid oko samoga grada, a drugi se odnosi na citadelu unutar grada. Abimelek opsjeda najprije grad i osvaja ga, a potom biva ubijen dok pokušava napasti “kulu” ili “stijenu” u unutrašnjosti. Postoje neke grafičke prezentacije mezopotamijskih gradova koje podupiru ovo mišljenje i ti detalji omogućuju da se bolje shvati tekst Post 11,1-9 koji prema tome također govori o jednom gradu sa svojom “stijenom”, a ne hramom.³³

4. “KULA S VRHOM DO NEBA” (Post 11,4)³⁴

392

Još jedan, posljednji, detalj zavrjeđuje kratko objašnjenje. Post 11,4 kaže kako su ljudi namjeravali sagraditi kulu “s vrhom do neba”. Ta formulacija bila je općenito tumačena kao izraz preuzetnosti čovječanstva koje je pretendiralo doseći nebo. Za Uehlingera, naprotiv, radi se samo o jednoj hiperboličnoj slici. Ne treba je se dakle shvatiti doslovno, nego onakvom kakva jest, to jest metaforičnim izrazom, kao što se danas govori o “neboderima”.³⁵ U Pnz 1,28, na primjer, Izraelci tako opisuju gradove koje su vidjeli za vrijeme izviđanja obećane zemlje: “Gradovi su veliki, i zidine im sežu do nebesa”. U tom slučaju, izvještaj “izviđača” sadrži jasno pretjerivanje jer oni nastoje uvjeriti narod da je osvajanje zemlje nemoguće. Isti izraz opet se pojavljuje u Pnz 9,1, u sličnom kontekstu: “Slušaj, Izraele! Danas prelaziš preko Jordana da sebi podvrgneš narode i veće i brojnije nego što si ti; velike gradove, s utvrdama do nebesa”.³⁶ Jer 51,53 koristi istu metaforu upravo za Babilon: “Da se Babilon popne do neba, da se utvrdi na visu nedostupnu, na moju će zapovijed na nj navalit’ pustošnici”. Ti tekstovi tvrde istu stvar: veličanstvene utvrde kanaanskih gradova, kao i one babilonske, ne mogu se oduprijeti božanskoj sili. Ti gradovi, unatoč svom izgledu, nisu neosvojivi. Nijedan od tih tekstova ne govori o “oholosti” ili “preuzetnosti”, nego više aludiraju na pretjerano povjerenje u ljudska djela.

³³ Uehlinger, *Weltreich*, 378.

³⁴ Uehlinger, *Weltreich*, 378-380.

³⁵ Usp. Hamilton, *Genesis*, 352-353.

³⁶ Usp. Hamilton, *Genesis*, 353.

5. "IME"³⁷

Novi glavni grad asirskog kralja, kad je bio dovršen, dobivao je "ime", koje je imalo za cilj učiniti besmrtnim glas o tome vladaru. Postojala su u starini, a posebno u Bibliji, dva načina da se nadvlada smrt. Prvi, najopćenitiji, bilo je potomstvo. Sinovi su činili trajnim "ime" roditelja.³⁸ Drugi, manje općenit, i pridržan samo velikim likovima, bila je izgradnja nekog spomenika, posebno nekog grada. Abšalom, na primjer, gradi sebi spomenik jer je prema ovome tekstu rekao: 'Nemam sina koji bi sačuvao spomen mome imenu.' I nazvao je taj spomenik po svome imenu te se još i danas zove 'Abšalomov spomenik' (2Sam 18,18).³⁹ Sirah 40,19 taj nauk jezgrovito sažima: "Djeca i sazidan grad proslavljaju ime, ali više od ovoga uzorna žena".⁴⁰

Postoje, u starom svijetu, različiti primjeri vladara koji su sagradili grad kako bi svoje ime učinili besmrtnim. Dosta se sjetiti Ramzesa, Aleksandrije (Aleksandar Veliki), Antiohije (Antioh), Barcelone (koju su utemeljili kartaški Barcidi, obitelj Hamilkara Barcida, oca Hanibala i Hasdrubala), Aoste (Augusta), Zaragoze (Caesaraugusta), Konstantinopola (Konstantin) itd. Možemo se također sjetiti i modernijih gradova kao Washingtona, Petrograda, Lenjingrada, Staljingrada itd.⁴¹

"Ime" u tim kontekstima, označava prije svega "glasovitost", "ugled", "slavu", a to su sve stvari povezane ponajviše s ostvarenjem velikih djela, među ostalima i impresivnih građevina koje svjedoče o moći dobro organiziranog carstva.⁴² Osim toga, izraz "stvoriti sebi ime" znači također "osnovati carstvo", "organizirati državu" koja će moći trajati kroz vrijeme i tako svome utemeljitelju osigurati stanovitu "besmrtnost".⁴³ "Ime" ima prema tome jasno politički prizvuk jer je povezano s

³⁷ UEHLINGER, *Weltreich*, 380-396.

³⁸ Vidi na primjer Rut 4,5-10; Pnz 25,5-10.

³⁹ Prema jednoj drugoj predaji Abšalom je, ipak, imao tri sina i jednu kćer (1 Sam 14,27).

⁴⁰ Prijevod grčkog teksta. Hebrejski i sirijski tekst imaju drukčiji završetak stiha: "ali više vrijedi otkriće mudrosti."

⁴¹ Vidi, među ostalima, GUNKEL, *Genesis*, 94.

⁴² UEHLINGER, *Weltreich*, 386-396; HAMILTON, *Genesis*, 353.

⁴³ Usp. K. SEYBOLD, "Der Turmbau zu Babel. Zur Entstehung von Genesis XI. 1-9", u *VT* 26 (1976.) 453-479, osobito 478. Među ostalima, vidi također A. DE PURY, "La tour de Babel et la vocation d'Abraham. Notes exégétiques", u *ETR* 53 (1978.), 80-97, osobito 83; M. SCHWANTES, "La ciudad y la torre. Un estudio de Génesis 11:1 a 9", u: *Cristianismo y Sociedad* 19/69-70 (1981.), 95-101, osobito 99.

organizacijom određenog carstva i, osobito, s izgradnjom glavnog grada kao administrativnoga središta.

Zaključno rečeno, prema Uehlingerovoj interpretaciji, rječnik u Post 11,4-5, je više “politički” negoli čisto religiozni. Aluzije na “oholost” ili *hybris* čovječanstva ostaju u pozadini.⁴⁴ Tekst u Post 11,1-9 prije svega opisuje na paradigmatičan način totalitarne pothvate velikih kraljeva Asirije i njihova (pretjeranog?) povjerenja u velike građevine koje se, jednoga dana, ipak pokazuju slabima i prolaznima. Pripovijest se predstavlja kao jedna oštra kritika tih imperijalističkih pothvata i zdušna javna obrana kulturne raznolikosti.

IV. NEKE ZAKLJUČNE MISLI

Prikazali smo u glavnim crtama teorije E. Teste, i prije svega C. Uehlingera koje se prilično udaljuju od *opinio communis* u odnosu na Post 11,1-9. Došao je trenutak da te teorije podvrgnemo kratkom kritičkom ispitu i da ih ocijenimo. Ovaj će se sud osloniti na dva temeljna elementa u pripovijesti: njegovoj konstrukciji, to jest općem gibanju ili dinamici teksta, i ironiji, bitnoj crti ovoga poznatoga teksta. Kontekst će priskrbiti druge elemente interpretacije, i osobito će biti korisna kratka usporedba s takozvanom “pločom narodā” (Post 10), gdje se opisuje napučivanje čitavog svijeta.

1. KONSTRUKCIJA PRIPOVIJESTI⁴⁵

Pripovijest se razvija u četiri etape. Prve dvije opisuju “izgradnju”, a druge dvije “razgradnju” kule i grada. Priča tako

⁴⁴ Usp. ipak kritike u WITTE, *Urgeschichte*, 94, br. 71. Po mome mišljenju, „politička“ interpretacija ne isključuje onu više teološku, nego je čak uključuje. Upravo je politički projekt ono što se pokazuje „preuzetnim“ i stoga osuđeno na propast.

⁴⁵ Za konstrukciju pripovijesti vidi na primjer I.M. KIKAWADA, “The Shape of Genesis 11:1-9”, u *Criticism: Essays in Honor of James Muilenburg*, by J. JACKSON – K. MARTIN (Pittsburgh Theological Monograph Series 1), Pickwick, Pittsburgh (PA) 1974., 18-32; A.P. ROSS, “The Dispersion of the Nations in Genesis 11:1-9”, u *Bsac* 138 (1981.), 119-133; J.M. SASSON, “The ‘Tower of Babel’ as a Clue to the Redactional Structuring of the Primeval History (Gen 1-11:9)”, u *The Bible World: Essays in Honor of Cyrus H. Gordon*, by G. RENDSBURG, KTAV, New York 1980., 211-219; vidi prije svega J.P. FOKKELMAN, *Narrative Art in the Book of Genesis. Specimens of Stylistic and Structural Analysis* (SSN 17), Van Gorcum, Assen – Amsterdam 1975., 11-28.

sadrži dva suprotstavljajuća pokreta. Osim toga, može se u Post 11,1-9 uočiti jedna kombinacija horizontalnih i vertikalnih gibanja.⁴⁶ Pripovijest počinje s prvim horizontalnim gibanjem čitavog naroda koji, idući prema istoku, dolazi do Šinearske doline (11,2). Tu počinje prvo vertikalno i uzlazno gibanje izgradnjom grada i još više kule “s vrhom do neba” (11,4). Tom vertikalnom gibanju odgovara drugo vertikalno gibanje, ali ovaj put ne uzlazno nego silazno, kada Bog silazi da “vidi grad i kulu” (11,5) i potom sprječava ljude da dovrše svoj pothvat (11,7). Božanska odluka izaziva raspršivanje čovječanstva, to jest horizontalno gibanje u kojem različiti narodi idu u različitim pravcima kako bi napučili čitav svijet. To je posljednje horizontalno gibanje u opreci s onim opisanom u 11,2; raspršivanje koje je htio Bog “uništava” ono što su ljudi zamislili na početku priče u svojoj želji da zauvijek ostanu ujedinjeni. Drugi dio pripovijesti, polazeći od Božje intervencije u r. 5 odgovara prema prvom, ali u negativnom smislu. Ljudski pothvat u redcima 1-4 od Boga je poništen u redcima 5-9 i gibanja drugoga dijela (redci 5-9) preokreću gibanja prvoga dijela (redci 1-4).

Ovaj prvi pristup tekstu već dopušta primijetiti kako pripovijest pretpostavlja jednu jaku interakciju između ljudskog i božanskog svijeta, između “politike” u širokom smislu te riječi, i “teologije”. Sigurno je moguće vidjeti cjelinu priče iz različitih perspektiva i, primjerice, nadugo istraživati njezin povijesni kontekst da bi stavili naglasak na politički aspekt. Ostaje ipak istina da ova biblijska pripovijest nudi također i teološku interpretaciju događaja. Zadaća egzegete, u malo riječi, bit će također protumačiti, koliko je to moguće, značenje “Božje” riječi u ovom tekstu i istražiti domet njegove intervencije.

2. IRONIJA PRIPOVIJESTI

Jedan od bitnih elemenata ove pripovijesti je ironija. Kao što je dobro poznato, veoma je teško predočiti ironiju određene situacije ili pripovijesti nekome tko nema osjećaja za takvu vrstu govora. U svakom slučaju, biblijski tekst, u svojoj jezgrovitosti, napisao je netko tko je s ironičnim osmijehom gledao na

⁴⁶ Usp. P.J. HARLAND, “Vertical or Horizontal? The Sin of Babel,” u: VT 48 (1998.), 515-533; WITTE, *Urgeschichte*, 97.

najimpresivnija ostvarenja mezopotamijske civilizacije: njezine izvrsne gradove.

Prvi autorov smiješak krije se u r. 3: "Jedan drugome reče: 'Hajdemo praviti opeke te ih peći da otvrdnu!' Opeke im bile mjesto kamena, a paklina im služila za žbuku". Ta opaska, gdje se iznenada nadodaje jedna lagana nijansa podsmijeha ili možda sažaljenja, odaje podrijetlo svoga autora.⁴⁷ On ne potječe iz Mezopotamije, nego iz kraja gdje se radi kamenjem i žbukom (glinom).⁴⁸ Videći što rade zidari u Šinearskoj dolini, on ne može sakriti svoje čuđenje. Kako to da ne znaju za kamen i žbuku? Jadnici, zbog nedostatka dobrog i lijepog kamena prisiljeni su peći opeke, i moraju upotrebljavati paklinu umjesto žbuke!. U Izraelu, naprotiv, i najbjedniji zidar vrlo dobro zna gdje će naći kamen i kako će napraviti žbuku. Na taj način autor nastoji relativizirati tako zadivljujuću mezopotamijsku civilizaciju: izgleda kao da kaže, ne trebamo zavidjeti tim ljudima, jer unatoč svojoj kulturi i neizmjernim bogatstvima, ne posjeduju ono što se u obilju nalazi u svakom kutku zemlje Izraela.

Još jedan komadić ironije, podcrtan od mnogih autora, proizlazi iz suprotnosti između r. 4. i r.5.⁴⁹ S jedne strane, ljudi namjeravaju sagraditi kulu "s vrhom do neba" a, s druge, Bog, da bi vidio tu kulu i grad koji je okružuje mora "sići"! Takav je nesrazmjer između ljudskih djela i Božje veličine da je on prisiljen "doći dolje" kako bi mogao vidjeti najveće ljudske građevine najvažnije civilizacije toga vremena, to jest Babilonije.

Posljednji udarac mezopotamijskoj uznositosti i povrh svega babilonskoj: samo ime Babilon koje je neko vrijeme u starom svijetu, pogotovo u Izraelu, predstavljalo vrhunac moći, tumači se polazeći od korijena koji znači "pomutnja" (r. 9). Veliki ideal Babilona da ujedini mnoštvo naroda u jedno veliko carstvo, jako centralizirano, nije urodio ničim drugim nego smiješnom mješavinom jezika i naroda, koji se silom prilika moraju raspršiti po čitavom svijetu jer jedan drugoga ne mogu razumjeti. Ljudski rod htio je priskrbiti sebi "ime" (r. 4) i uspijeva u svom pothvatu. Međutim, to ime koje će učiniti besmrtnim njegov pothvat je ime

⁴⁷ Usp. GUNKEL, *Genesis*, 96; SKINNER, *Genesis*, 225; WENHAM, *Genesis 1-15*, 239.

⁴⁸ Usp. GUNKEL, *Genesis*, 99.

⁴⁹ Vidi na primjer U. CASSUTO, *A Commentary on the Book of Genesis. Part II: From Noah to Abraham*, Magnes, Jeruzalem 1949., 224; WENHAM, *Genesis*, 240; HAMILTON, *Genesis*, 354.

koje neće učiniti trajnom slavom, nego sramotu toga preuzetnog projekta.⁵⁰ Babilon znači “poumutnja”!⁵¹

Ironija ovoga odlomka teško će izmaći pažljivom čitatelju. Dobro je poznato da je ona jedno od omiljenih oružja slabih protiv moćnih. Zbog toga se u ovome tekstu može lako shvatiti kritika babilonske sile. O toj točki, može se reći da Uehlinerova egzgeza nije besprijekorna. On naime želi staviti redakciju najstarijeg teksta u vrijeme Šargona II. (721.-705. pr. Kr.) i povezati ga s propašću njegova projekta gradnje grada Dur-Šarukina,⁵² dok tekst jasno aludira na grad Babilon, i to upravo na samom početku.⁵³ Osim toga, odlomak nije neki “prigodni spis”, budući da je vrlo širok i općenit.⁵⁴ Kad bi bila riječ o tome, tekst bi govorio jasno i naveo bi osobe s imenom i prezimenom, ili bi barem ostavio nedvojbene tragove svoje želje da kritizira politiku Šargona II. S druge strane, Post 1,1-9 ne pripisuje plan izgradnje grada i kule nekom vladaru. Tek kasnija rabinska tradicija uvodi u priču lik kralja Nimroda jer je on, prema tekstu u Post 10,8-10, “prvi velmoža na zemlji” (10,8) sagradio različite gradove u Šinearskoj dolini (10,10; usp. 11,2.9), među kojima i Babilon.⁵⁵ Lik Nimroda često se nalazi u kasnijim tradicijama i čak u romanima XX. stoljeća.⁵⁶ Osim toga, malo je tragova grada Dur-Šarukina u Bibliji. Koji je utjecaj njegova propala gradnja imala na Izraelski narod? Babilon naprotiv u biblijskom imaginariju predstavlja jednu od najvećih sila koje je ovaj svijet ikad poznao.⁵⁷

⁵⁰ GUNKEL, *Genesis*, 95.

⁵¹ Pučka etimologija Babilona u Mezopotamiji veoma je različita. Značila bi “Vrata bogova. *Bab* je semitski korijen koji se nalazi u arapskom i znači “vrata”; *el* je semitski korijen u značenju “bog”.

⁵² UEHLINGER, *Weltreich*, 512-513, 519-536. Posljednja redakcija bila bi iz perzijanskog doba Ahemenida (*Weltreich*, 578-583).

⁵³ U stvari, neke igre riječi u r. 3 temelje se na suglasnicima imena “Babilon” na hebrejskom (*bbll*), kao na primjer riječi “praviti opeke” i “opeke” (korijen *lbnl*) i riječ “kamen” (*bn*). Te suglasnike ponovno nalazimo u riječi “pomutiti” u r. 7 (korijen *bl*) u drukčijem poretku negoli u riječi “opeka” (*lbn*), budući da glagolski oblik bez samoglasnika glasi *nbl*, Usp. HAMILTON, *Genesis*, 355.

⁵⁴ WESTERMANN, *Genesis*, I, 720-721, ide u tom smjeru.

⁵⁵ O liku Nimroda vidi UEHLINGER, *Weltreich*, 65-68 (s bibliografijom).

⁵⁶ Nalazi se također i u dva glasovita prikaza Kule babilonske Pietera Bruegela Starijeg, jedan u Kunsthistorisches Museum u Beču i drugi u muzeju Boymans-Van Beuningen u Rotterdamu. Bruegel se u svojoj slici nadahnua rimskim Koloseumom.

⁵⁷ Usp. WITTE, *Urgeschichte*, 320-321 (osobito br. 24), koji kritizira Uehlingera

Pripovijest se dakle predstavlja više kao “prisporodoba”, paradigmatička priča koja opisuje tragičan kraj jednog sna o svemoćnosti. Nije posebna kritika Šargona II., iako su on i novoasirsko carstvo mogli autoru ovoga odlomka pridonijeti neke narativne elemente. Nije ni satira o Babilonu kao takvom, nego o Babilonu kao utjelovljenju jednoga pothvata koji je nepopravljivo osuđen na propast. U tom smislu može se govoriti o istovremeno “političkoj i teološkoj preuzetnosti” (*hybris*), budući da se radi o ljudskom neumjerenom projektu koji se, upravo zbog toga, pokazuje suprotnim božanskom planu.

3. LITERARNI KONTEKST⁵⁸

Kratka usporedba s Post 10 (“ploča narodâ”) pokazuje da postoje najmanje dvije paralelne verzije napućivanja zemlje u prvim poglavljima Postanka. Prema Post 10,5.20.31.32, na primjer, raspršivanje naroda na zemlji rezultat je prirodnog procesa, a ne posljedica posebne božanske intervencije, i zasigurno nije uzrokovano “griehom” čovječanstva.

Svaki popis naroda zaključuje se na isti način koji ne ostavlja nikakvu dvosmislenost s obzirom na pozitivni karakter događaja: narodi koji potječu od tri Noina sina nabrojani su “prema svojim plemenima, jezicima i zemljama, po svojim narodima”. U tim redcima nema nikakve naznake nekog eventualnog grijeha.

Postojanje različitih naroda, različitih kultura i povrh svega različitih jezika viđeno je prema tome kao jedan sasvim naravni fenomen, i ne pobuđuje nikakvu negativnu reakciju. To je naprosto činjenica, i ništa više: svaki narod govori svojim jezikom

i ponovno povezuje priču sa sudbinom Babilona (Babela) (usp. Jr 51,53; Iz 14,4b-21). Naprotiv, njegov pokušaj da “kulu” ponovno poistovjeti s babilonskim *ziqquratom*, glasovitim *Etemenanki*, čini mi se manje uvjerljivim (*Urgeschichte*, 320-321, br. 25), budući da su naznake veoma škrte. Sam Witte predlaže kao kontekst konačnog teksta propali pokušaj Aleksandra Velikog da obnovi *Etemenanki* s deset tisuća vojnika i da Babilon učini glavnim gradom makedonskog kraljevstva (*Urgeschichte*, 321-322). Spominjanje “imena” moglo bi biti potaknuto Aleksandrovim običajem da daje svoje ime mnogim gradovima svoga carstva. Pripovijest bi mogla sadržavati i reakciju protiv Aleksandrove jezične politike, koji je nastojao ujediniti carstvo pomoću grčkog jezika, dok su Perzijanci više prakticirali višejezičnost. Sve je to moguće, možda i vjerojatno, ali daleko od toga da je dokazano, kako priznaje sam Witte.

⁵⁸ Vidi, među ostalima, TESTA, *Genesis*, 201; WENHAM, *Genesis 1-15*; 242; HAMILTON, *Genesis*, 350.

i zauzima vlastiti teritorij: Biblija stavlja jednu do druge različite verzije bez nastojanja da ih harmonizira, kao i u tolikim drugim slučajevima, te je konačni sud o tome ostavljen čitateljima.

4. ZAKLJUČAK: TEOLOGIJA PRIPOVIJESTI

Poseban način prikazivanja stvari dopušta nam zaključiti ova kratka razmišljanja jednim pokušajem interpretiranja cjeline pripovijesti polazeći od temeljnih datosti sabranih u prethodnim analizama. Tri su točke koje valja zabilježiti.

a) Pripovijest opisuje na paradigmatički način totalitarni i imperijalistički san Babilonije, jedno od najvećih carstava Mezopotamije, i zasluga je Teste i Uehlingera što su uočili taj aspekt priče. Odlomak posebno odražava iznenađenje i ironičnu reakciju Hebreja pred velikim gradovima Mezopotamije, prije svega Babilona. Način gradnje, divovske dimenzije građevina, prisutnost mnogih naroda okupljenih u jednom jedinom gradu, vrevi i komešanje toliko ljudi na malom prostoru, sve su to stvari koje su pobudile čuđenje stanovnika Izraela, naviknutih vidjeti mnogo manje gradove i pučanstvo raspršeno na širokom području. U polupustinjskim krajevima zemlje Izraela, velike urbane koncentracije su gotovo nezamislive. Populacija poljoprivrednika i pastira živi radije u malim selima raštrkanima po polju.

b) Božanska intervencija koja uništava plan čovječanstva i sprječava ih da završe gradnju grada i kule da bi potom prisilila narode da se rasprše po čitavoj zemlji, ima jedno precizno značenje: Bog se protivi takvom tipu „globalizacije“ koji sa sobom nužno uključuje brisanje različitih kultura. Bog ne želi da se čovječanstvo koncentrira i skloni u samo jednom gradu da bi se branilo (od koga?) i na taj način pokuša učiniti besmrtnim vlastito „ime”.⁵⁹ San nadahnut strahom od raspršenosti i strahom od umiranja nije san koji dolazi od Boga, kao ni nezasićena želja za sigurnošću.⁶⁰ Drugim riječima, želja jednoga carstva da ujedini

⁵⁹ Usp. B.W. ANDERSON, “Babel: Unity and Diversity in God’s Creation”, u *CurTM* 5 (1978), 69-81; za ovoga autora tekst govori o čovječanstvu „that prefers the settled security of homogeneity and centralization” („koji više voli stabilnu sigurnost homogenosti i centralizacije“).

⁶⁰ HAMILTON, *Genesis*, 353.

čitavo čovječanstvo je varka i to carstvo neće se nikada ostvariti zato što je neostvarivo. Bog se protivi, jer totalitarizam teži za brisanjem nekih svetih vrjednota našega čovječanstva, posebno jedinstveni karakter svakog naroda i svake kulture.

c) Bog, naprotiv, hoće različitost kultura, i "raspršenost" naroda na čitavoj površini zemlje treba smatrati pozitivnim razvojem ljudske povijesti (usp. Post 10,32 i 11,8-8). Prema tim tekstovima, Bog hoće da svaki narod ima vlastiti prostor i razvije vlastitu kulturu. Beskrajna različitost jezika i kultura koje se susreću u svakom uglu ovoga svijeta, prije je bogatstvo negoli prepreka komunikaciji, a još manje jedinstvu među narodima. Bog se ne protivi jedinstvu narodâ, ali se protivi nasilnoj uniformiranosti totalitarnog carstva.

Preveo Domagoj Runje

Luka Tomašević
O MEDICINSKOJ ETICI I BIOETICI

Povijesno-teološki osvrt
On Medical Ethics and Bioethics.
Historical-theological reference

UDK: 614.253

179 : 61

Stručni znanstveni rad

Primljeno 10/2009.

401

Služba Božja 4 | 09.

Sažetak

Autor ukazuje na rađanje pastoralne medicine u katoličkoj teologiji što je bilo izazvano razvojem medicinske znanosti, a što je postupno prelazilo u bioetiku kakvu danas poznajemo i koju priznaje i teologija. U mnogim katoličkim moralnim udžbenicima druge polovice XX. stoljeća postoji traktat pod naslovom liječnička etika, čemu je zamah najviše dao papa Pio XII. U tim traktatima moralni teolozi primjenjuju religiozni moral na medicinu. U SAD-u moralni teolozi i neki pisci koji su se zanimali za odnos znanosti i religije, katolici i protestanti, značajno su pridonijeli ponovnom rađanju medicinske etike, posebice u razdoblju od 1965. do 1975. U završnom dijelu rada donosi se sažeti doprinos bioetičkim pitanjima u enciklici Ivana Pavla II. Evangelium vitae (1995.)

Ključne riječi: *etika, bioetika, teologija, medicina, Crkva*

UVOD

Relativno mlada disciplina bioetika, nije nastala ni iz čega, nego joj je prethodio dug put etičkog razmišljanja u medicini. Na tom razvojnom putu važnu ulogu, uz Hipokratovu medicinsku etiku, doprinose moderne filozofije, promišljanja o ljudskim pravima, igraju i teološki prilozi medicinskom moralu odnosno zainteresiranost Crkve za ispravno rješavanje problema vezanih uz ljudski život, zdravlje, integritet, bolest, patnju i sl.

U našem razmišljanju želimo ponuditi povijesno-teološki osvrt onoga što se naziva (lo) pastoralnom medicinom, teološkom etikom, medicinskom etikom, te istaknuti doprinos teološke misli u raščišćavanju dilema uzrokovanih biomedicinskim napretkom.

1. OD PASTORALNE MEDICINE DO BIOETIKE

Kroz svoju prošlost katolička moralna teologija je etičke probleme povezane uz život i fizički integritet proučavala pod vidom kreposti pravednosti ili u svjetlu pete zapovijedi dekaloga. Tu se govorilo o abortusu, samoubojstvu, amputacijama dijelova tijela zbog terapijskih motiva, o liječničkom postupanju kod "teških poroda", o bračnom činu, njegovu mjestu, vremenu i položaju, o umirućima, itd. Kroz mnoga stoljeća o tim problemima postojao je opće prihvaćeni stav tako da je moralna teologija mogla jednostavno reći ono što je ispravno, a što nije.

Već krajem 19. stoljeća zbog znanstvenih, kulturalnih i društvenih razloga, moralni teolozi su uvidjeli da je potrebno produbiti znanje o novim medicinskim dostignućima koji ljudima u praksi (župnici) stvaraju određene probleme. Naime djelatnici na terenu bili su prisiljeni davati liječnicima i vjernicima točne odgovore na etičke dileme koje su se pojavljivale zbog brzog i uspješnog razvoja medicine, ali i novih shvaćanja života i prirode. Tako je i nastala *pastoralna medicina*, nova teološko-znanstvena moralna disciplina koja je postala dio teološkog studijskog curriculumuma.

Svrha njezina stvaranja je bila da studentima teologije, tj. svećeničkim kandidatima, dade određene praktične spoznaje o osnovama anatomije, fiziologije, higijene, psihologije, kako bi sutra mogli ispravno postupati neposredno u susretu s tim problemima u životu. Tako se pojavljuju osnovna pitanja medicinske etike već od njezina nastanka: pobačaj, kontracepcija, razne ovisnosti, eutanazija, reanimacija, briga za hendikepirane i mentalno bolesne. U novije vrijeme pridolaze posebno ona s početka i kraja života: genetsko inženjerstvo, eugenetika, prenatalna dijagnostika i liječenje, razne mogućnosti umjetne oplodnje, pokusi s embrijima i na njima, kloniranje, presađivanje organa, promjena spola, vivisekcija, ispitivanje lijekova, produljenje života, izbor bolesnika zbog ograničene količine lijekova i aparata, kriteriji za utvrđivanje smrti, pravo na umiranje u ljudskom dostojanstvu, dužno poštovanje leša, profesionalna tajna, prava i dužnost zdravstvenih djelatnika i pacijenata.¹

¹ Prvi tekst pastoralne medicine bio je onaj C.CAPELLMANN, *Pastoral-Medizin*, 1878. koji je do 1920. imala 18. izdanja. Osim njemačkog (original) postojao je i latinski tekst. Zadnji klasični tekst pastoralne medicine je od A. NIEDERMEYER, *Handbuch der speziellen Pastoralmedizin*, Wien, 1949-1952. I

Dakle, interes teologa za medicinsku etiku je bio isključivo pastoralni, a medicinsko-etički problemi su bili obrađivani deduktivnom metodom u skladu s tradicionalnim religioznom naukom. To je bila etika koju su teolozi stvarali za liječnike i svoje vjernike.

Valja ne samo spomenuti već i istaći da je u kršćanstvu liječenje usko povezano uz samo spasenje, da se prakticiralo već u prvoj Crkvi i da su tu ulogu poslije preuzeli kršćanski monasi u svojim samostanima. Zanimljiva je činjenica da je svoj terapijski duh Crkva uspjela nametnuti i viteštvu u srednjem vijeku. Svaki vitez je polagao zakletvu da će braniti crkve i štitiiti slabe, nemoćne, bolesne, gubave i hodočasnike. Čak je uspjela stvoriti i viteške redove s isključivim služenjem u bolnicama i za otkup kršćanskih robova.²

dan danas se predaje kolegij *Pastoralna medicina* na Katehetskom institutu KBF-a u Zagrebu. Evo njezina curriculum: Uvod: opći pojmovi, autentičnost, povijesni pregled, definicije; Uzajamnost pastoralnoga i liječničkog poziva; samostanska medicina; Crkva u službi patnika; Medicinska antropologija i antropometrija; Medicina: definicija, opći pojmovi; podjela medicine: znanstvena i neoficijalna (narodna) medicina; Deontologija: liječnička (profesionalna etika): opći pojmovi, Hamurabijev zakonik, Hipokratova prisega, ženevska formulacija Hipokratove prisege; najvažnije dužnosti liječnika i drugog zdravstvenog osoblja prema bolesniku - poštivanje ljudskog života i zdravlja; liječničke udruge; Zdravlje (definicija), zdravstvene ustanove i njihovi zadaci; Bolest: etimologija i definicija, povijesni razvoj pojma bolest (Hipokrat, Galen, Sydenham, 19. i 20. stoljeće), podjela bolesti; Reproductivni organi muškarca i žene, njihova građa, funkcije; oplodnja, oblikovanje vanjskog lika embrija i fetusa, mehanika porođaja; Prirodno planiranje roditeljstva - Billingsova i Ritzerova metoda; Kontracepcijske metode i sredstva: bioetički aspekti, nuspojave i rizici hormonskih preparata i materničkog uloška; namjerni pobačaj - medicinske komplikacije; Izvantjelesna oplodnja; bioetika; klinička metodologija. Kloniranje; Životna razdoblja u populaciji: dijete, pubertet i adolescencija; profesionalna oboljenja; najvažnije bolesti srca i krvnih žila, hipertenzija; Klimakterični sindrom, osteoporoz, starenje, smrt, eutanazija; Karcinomski bolesnik i njegova okolina. Transplantacija. AIDS (SIDA): opće napomene, statistika, klinički aspekti, njega bolesnih i umirućih. Prionske bolesti. Emergentne i reemergente zarazne bolesti i bioterorizam. Izvantjelesna oplodnja i ostale metode pomognute oplodnje. Ideje palijativne skrbi – izazov za 21. stoljeće. Etika u vremenu genske tehnologije. (Ethik im Zeitalter der Gene.) Medicina, medicinski poziv i formacije liječnika za život prema shvaćanju Crkve. Poruka pape Ivana Pavla II. za X. svjetski dan bolesnika 2002. Usp. I A. NIEDERMAYER, *Compendio di medicina pastorale*, Marietti, Torino, 1955.

² Usp. Usp. L. CICCONE, *Bioetica. Storia e problematiche oggi*, u: G.CINA-E. LOCCI-C.ROCCHETTA-L.SANDRIN (a cura di), *Dizionario di teologia pastorale sanitaria*, Ed. Camilliane, Torino 1997., str.136-137.

Kršćanstvo ne samo da je prihvatilo Hipokratovu liječničku etiku³ već joj je dalo i nove pojmove i vrijednosti kroz svoj nauk i praksu. Naime, kršćanstvo je u svoje teološko shvaćanje čovjeka uvelo pojam *ljudske osobe*, što je imalo neposredne posljedice na pristup pacijentima i na njihovo liječenje. Tako je stvoren *kršćanski personalizam* koji, za razliku od *klasičnog dualizma*, naglašava da je čitavi čovjek, duh i tijelo, jedinstven i da je kao takav *Božje stvorenje* postavljeno u svijet i Bogu Stvoritelju odgovorno za razvoj svijeta i života.

U Kristovu misteriju Utjelovljenja i Otkupljenja čovjek, posebice onaj koji je bolesniji i potrebniji, dobiva posebno vrednovanje jer se s njime izjednačuje sam Krist, što je opet odlučujući faktor za kršćane na posljednjem eshatološkom sudu (usp. Mt 25,40).

To novo shvaćanje čovjeka i svijeta, koji su stvoreni i otkupljeni, k tome nadahnuto i prisposodobom o milosrdnom Samarijancu, u kršćanstvu stvara svijest o potrebi njegovanja i liječenja bolesnih i nemoćnih. Pod tim vidom bratstva i svjedočenja evanđelja, nastaju prve bolnice u krilu Crkve.⁴

Katolička moralka je govorila i da liječnik treba biti najprije *filozof*, tj. da zna uspostaviti ispravan odnos s pacijentom koji nije obična roba već osoba, i da ne smije biti samo *tehničar*, tj. mora najprije doznati *tko* je njegov pacijent, a tek onda ga liječiti. Prema kršćanskom shvaćanju liječnik mora najprije biti *sluga* onima koji trpe i *brat* Kristovoj bolesnoj braći. Pače, on je u teološkom smislu, milosrdni Samarijanac, tj. sam Krist koji olakšava patnje bolesnima. U evanđeoskom smislu bolesnik je *Christus patiens*, a liječnik *Christus servus*.⁵

Upravo na osnovi te teologije Crkva je razvila svoju moralnu teologiju koja je jasno naglašavala svetost i nepovredivost života

³ Usp. S. SPINSANTI (a cura di), *Documenti di deontologia e etica medica*, Milano 1985; D. GRACIA, *Fundamentos de bioetica*, Madrid 1989.

⁴ Prva poznata bolnica osnovana je u Rimu koncem XII. stoljeća u crkvi s. Maria in Saxia odredbom pape Inocenta III.; usp. <http://www.divina.misericordia.it/Santuario/storia.html>.

⁵ U *Summa moralis* sv. Antonina, biskupa iz Firenze (1383.-1459.) nalazi se prva sinteza medicinske moralke. Ta knjiga je imala ogromni utjecaj na teologiju sve do XVIII. st. (Do 1740. imala je 20 izdanja). Treći njezin volumen nosi naslov *De statu medicorum*, a govor je "de officio, vitiis, ac salariis medici". Sv. Antonin raspravlja o liječnikovoj kompetenciji, o asistiranju umirućima, o moralnosti propisanih lijekova, o abortusu.

svakoga čovjeka, osuđivala abortus, čedomorstvo, eutanaziju, sakaćenje i razvila svoju *medicinsku etiku*.

Dugo je moralna teologija sve današnje biomedicinske probleme rješavala unutar traktata *De iustitia* po uzoru na sv. Tomu Akvinskog ili pod petom zapovijedi "Ne ubij". No, već 1621. nastaje djelo *legalne, a pastoralne medicine krajem 19. stoljeća*.

U prošlom stoljeću, posebice iza II. svjetskog rata, postavljaju se mnoga pitanja iz medicinske etike izazvana pokusima nacističkih liječnika na području medicine i genetike, i silni tehnološki napredak koji se može okrenuti i protiv samog života.⁷ U svojim mnogobrojnim nagovorima liječnicima i znanstvenicima, Pio XII. govori o vrijednosti i neponovljivosti ljudskog života, o abortusu, o kontracepciji i bračnoj spolnosti, o umjetnoj oplodnji, o sterilizaciji, o pokusima na čovjeku, o kirurgiji, o reanimaciji, o problemu analgetika, o bezbolnom porodu.

To je vrijeme kada započinju opća filozofska pitanja o primjeni etike na područje ljudskog života, jer se silno razvija svijest i osjetljivost za etičke probleme vezane uz ljudski život. Pojavljuju se jasni zahtjevi da se zauzmu čvrsti etički stavovi prema svim kriminalnim radnjama na području ispitivanja života. Tako se razvija ideja o ljudskom dostojanstvu i ljudskim pravima što se ostvaruje *Deklaracijom o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda 1948.* i *Konvencijom o očuvanju ljudskih prava i temeljnih sloboda* (Rim, 1950.), kao i *Kodeks medicinske etike* (Geneve, 1949.) koji sadrži i *ženevsku zakletvu*, sličnu onoj Hipokratovoj, u kojoj se izričito traži poštivanje života već od samog začeća.

Poslije toga, ljudska prava, posebno pravo na život, ulaze u mnoge državne ustave i zakone. No, uz svijest o ljudskim pravima započinje i filozofsko-etičko istraživanje o njihovu temelju i opravdanju. Naime trebalo je odgovoriti na osnovno pitanje: na čemu se temelje ljudska prava i dokle ona sežu? Svima postaje jasno kako ih nije dovoljno samo pravno proklamirati, već i razumski opravdati, i to u skladu s etičkim dostojanstvom čovjeka. Nije dovoljno samo *pravo na život* već i određena *filozofija života*.

⁶ 1621. pojavljuje se prvo samostalno djelo legalne medicine: P. ZACHIA, *Quaestiones medico-legales*.

⁷ Usp. E. SGRECCIA, *Manuale di bioetica. I. Fondamenti ed etica biomedica*, 2.ed., Milano, 1994., str. 47.

Zajedno s pravno-filozofskim razvojem teklo je i biomedicinsko istraživanje i nova otkrića na tom području.⁸ Značajne su nove mogućnosti i otkrića *genetičkog inženjerstva*.⁹ Sve te nove tehnologije i znanstvena dostignuća ispituju život od njegovih početaka, a mogu utjecati na sam prokreativni proces i kontrolirati čitav genetski tok razvoja. To znači da te znanosti i tehnike dotiču čovjekovu najveću vrednotu: *život*. Dotičući sam život, dotiču i živoga čovjeka. Pače, pokusi na ljudskim *embrijima* dotiču sam izvor života što čovječanstvu nužno nameće nova etička pitanja.

Kod svih ljudi dobre volje pomalo raste svijest da znanstvenotehnički napredak na bio-medicinskom polju nužno zahtijeva *granice i ograničenja*. To je još potrebnije kada se zna da državni zakoni nisu sasvim dostatni i potpuni s obzirom na apsolutne vrednote života. Poznato je da zakoni, kao i znanstvena istraživanja, posebice u medicini, mogu biti pod jakim političkim utjecajem ideologija.

U tom razdoblju su moralni teolozi osjetili potrebu da izrade priručnike ne samo za svećenike, već i za liječnike. Tako nastaje prva *teološka liječnička etika*.¹⁰ U pedesetim godinama prošloga stoljeća nastala su i najbolja djela te vrste.¹¹

Nedugo potom dolazi i II. vatikanski koncil koji već u svojoj pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes* donosi svoje shvaćanje čovjeka i obitelji, a zatim slijedi enciklika *Humanae vitae* o braku i prenošenju života.¹² Potom je slijedila *Deklaracija o abortusu*,

⁸ Najznačajnija otkrića su bila sljedeća: 1952. je otkrivena kemijska tableta za sprječavanje začeća (Pincus). Time je ljudska spolnost poprimila značajne promjene, a izmijenjena je i psihologija žene. Godine 1954. počinje se primjenjivati i *reanimacija*: potpuno nova kompleksna i izvanredna disciplina koja omogućuje očuvanje života (vraćanje u život) osoba koje bi, zbog bolesti, trovanja ili prometnih nesreća bile osuđene na smrt. U Belgiji je 1959. začeto prvo dijete pomoću umjetne oplodnje. Poslije dugih godina istraživanja, 1978. u Engleskoj je rođeno prvo dijete oplođeno u epruveti. Time je otvoren neslućeni put ljudske reprodukcije pomoću novih tehnologija.

⁹ Usp. A. SERRA, *Le nuove frontiere della genetica e dell' embriologia*, u: G. CONCETTI (ed.), *Bambini in provetta*, Roma (Logos) 1986., 9-41.

¹⁰ Usp. Priručnike H. BON, *Precis de Medicine Catholique*, Alcan, Paris, 1936.; P. TIBERGHEN, *Medicine et Morale*, Desclee, Paris s.d.

¹¹ Usp. CH. MCFADDEN, *Medical Ethics*, Philadelphia 1953.; J.PAQUIN, *Morale et Medicine*, Montreal 1955.; G.KELLY, *Medico-Moral Problems*, St. Louis 1958.

¹² PAVAO VI., 25.06.1968. Zanimljivo je da je ta enciklika razbila katoličku teološku jedinstvenost. Mnogi se teolozi nisu željeli složiti s njezinim naukom, posebice u pastoralno-kazuističkom dijelu. Usp. I. FUČEK, *Pogled u suvremenu*

17.09.1974; *Deklaracija o nekim pitanjima seksualnog morala*, 29.12.1975., *Deklaracija o eutanaziji*, 5.05.1980, kao i pismo biskupima o *Sterilizaciji u katoličkim bolnicama*, instrukcija *Donum vitae*, 22.02.1987. i konačno je papa Ivan Pavao II. o bioetičkim pitanjima i o samoj bioetici u enciklici *Evangelium vitae* iz 1995.¹³

Iz tog konteksta rađa se suvremena bioetika, koju po prvi puta u službenim dokumentima spominje i enciklika *Evangelium vitae*, kao nova znanstvena disciplina. Upravo je bioetika i shvaćena kao znanost koja se bavi konkretnim problemima i analizom racionalnih procesa pokušava odrediti pravce djelovanja kako bi se umanjili sukobi u društvu.¹⁴

I u kršćanstvu današnja bioetika nastaje kao moralna refleksija unutar "nove medicinske situacije", i to kao interdisciplinarna ili pluriperspektivna znanost ili područje u kojemu se u interakciji raznorodnih perspektiva stvaraju uporišta i mjerila za orijentiranje u pitanjima, koja se odnose na život ili na uvjete i okolnosti njegova očuvanja. Ona je i dio «moralne filozofije» koja traži i donosi sudove o valjanosti i korisnosti određenih ljudskih ponašanja i postupaka na život. Bioetika se, stoga, i nalazi u određenom procjepu između konceptualnih postavki određenih objektivnih vrednota i vrijednosti i između povijesno-etičkih odrednica koje joj se nameću.¹⁵

Prema teološkom razmišljanju razvoj bioetike u katoličkoj teologiji se može podijeliti barem u četiri faze.

U prvoj fazi, onoj 60-tih i 70-tih godina, teološko razmišljanje je usmjereno na mogućnost alternativne reprodukcije i oplodnje «in vitro», te naknadnog prenošenja embrija u maternicu (FIVET).

Potom je veoma značajna 1978. s dva događaja koja su

moralnu problematiku, u: *Obnovljeni život*, 1987., 3-4, str. 265-277.

¹³ Sva izdanja dokumenata crkvenog Učiteljstva izdaje Libreria Editrice Vaticana. No, službeno izdanje je uvijek u *Acta Apostolicae Sedis* (AAS), a službeni vatikanski list je i *L'Osservatore Romano*. Svi dokumenti se mogu naći i u kolekciji *Enchiridion Vaticanum* koji ima više volumena u izdanju "Dehoniane", Bologna. Službeno talijansko izdanje glasi: *Lettera Enciclica Evangelium vitae del Sommo Pontefice Giovanni Paolo II. ai Vescovi, ai Presbiteri e ai Diaconi, ai religiosi e alle religiose, ai fedeli laici e a tutte le persone di buona volonta' sul valore e l'inviolabilita' della vita umana*, 25.03.1995., Dodatak u *L'Osservatore Romano* br. 76 od 31.03.1995. Dalje citiramo EV.

¹⁴ Usp. M. ŽITINSKI-ŠOLJIĆ, *Pravo na život pretpostavlja pravo na pravedan život*, u: A. ČOVIĆ (ur.), *Izazovi bioetike*, Pergamena-HFD, Zagreb 2000., str.27-29.

¹⁵ Usp. RUSSO, G, (a cura di), *Storia della bioetica. Le origini, il significato, le istituzioni*, Armando, Roma 1995.

izazivala pažnju teologa: rođenje prve bebe iz epruvete (Louise Brown) i tvrdnja Davida Rorvika (*In his image*) koji je ustvrdio (ipak lažno) da je osobno upoznao jednog američkog milijardera koji je uz pomoć nekog znanstvenika uspio kloniranjem dobiti sina jednakog sebi.

Treća faza teološkog razmišljanja otvorila se 1993. poslije najave mogućnosti dijeljenja ljudskog embrija kako bi se tako stvorilo više potpuno genetički istih embrija.

Četvrto razdoblje je ovo u kojemu je, poslije kloniranja sisavaca, možda moguće i kloniranje ljudskih zametaka u terapijske svrhe.

Teolozima je u razmišljanjima pomogao bioetički pokret. Oni su se umiješali u rasprave oko te nove znanosti i sučelili mišljenja s filozofima, liječnicima, etičarima, pravnicima, a u zadnje vrijeme i sa sociolozima.

2. GLAVNE ODREDNICE ENCIKLIKE *EVANGELIUM VITAE*

U svojoj glavnoj postavci enciklika se predstavlja kao čvrsta obrana vrijednosti ljudskog života i njegove nepovredivosti, a ujedno je i apel upućen u Božje ime da se ljudski život poštuje, ljubi i da mu se služi. Sam sv. Otac daje glavni razlog enciklike i uspoređuje je s enciklikom *Rerum novarum* Leona XIII. od prije sto godina: "Kao što je prije jedno stoljeće, kad je radnička klasa bila potlačena u svojim temeljnim pravima, Crkva s velikom hrabrošću stala u njezinu obranu, proglašavajući nepovredivima prava osobe radnika, tako i sada, kad je jedna druga kategorija ljudi ugrožena u temeljnom pravu života, Crkva osjeća dužnost da dade pravo glasa s nepromijenjenom hrabrošću onome tko nema glasa. Njezin krik je uvijek evanđeoski u obrani siromaha svijeta, kojima se prijeti, koji su bez ugleda i čija su ljudska prava ugrožena".¹⁶

Ovo što se u današnjem svijetu događa, u našoj žalosnoj kulturi smrti, ništa nije manje od onoga što se događalo na kraju prošlog stoljeća. Crkva nije mogla ostati ravnodušna na ogromni broj legalnih pobačaja, na iskorištavanje djece, na trgovanje s njima, na sve veće žrtve eutanazije, na ogromno širenje droge, na AIDS, na nametnuto planiranje obitelji u mnogim zemljama.

¹⁶ EV, br. 5.

Inače, papa Ivan Pavao II. je kroz čitavi svoj pontifikat bio otvoren pitanjima života i bioetičkoj problematici. Stječe se dojam da za njega naviještati evanđelje znači naviještati čovjeka kao zasebnu vrijednost, a čuvati i promicati njegov život kao naviještanje “evanđelja života”.

Po prvi puta se u jednom papinskom dokumentu spominje riječ *bioetika*, i to u dva broja: 27. i 28. U oba slučaja pojam je uporabljen u pozitivnom smislu i označuje početak i razvoj ljudske misli koja promiče dijalog i istraživanje o “kvalitetu života”.

Enciklika se ne upušta u široku raspravu o *bioetici* koja se još i danas vodi na svim kontinentima¹⁷ o samoj njezinoj naravi i posebnosti kao znanosti i o pojedinim bioetičkim problemima kao što su genetičko inženjerstvo, embriotehnike, presađivanje organa, eutanazija, itd. Jasno se uočava da u tim raspravama dominiraju teoretski kao i praktični problemi u kojima sudjeluju, uz liječnike i istraživače, i filozofi i teolozi, pravnici i zakonodavci, intelektualci i obični ljudi, vjernici i nevjernici. *Evangelium vitae* pozdravlja razvoj bioetike kao pravi znak brige za životom i upotrebljava njezine glavne termine: kvaliteta života, poboljšanje uvjeta života, preživljavanje, biotehnoški napredak, ekološku svijest, dijalog između vjernika i nevjernika, dijalog između različitih etičkih shvaćanja, itd.¹⁸

No, enciklika govori i o negativnim stranama koje se danas događaju u bio-medicinskim istraživanjima. U pokusima koji se vrše na čovjeku, kao i na životinjama, lako doći do manipulacija i zlouporaba kao što je bilo i u prošlosti. Čest je i nedostatak odgovornosti mnogih znanstvenika i istraživača. Tako Ivan Pavao II. postavlja problem bitno antropološki jer ne govori autoritativno, već ljude upozorava da promisle što je čovjek, u čemu je njegov život različit od ostalih života u prirodi i u čemu se sastoji njegovo dostojanstvo.

Papine shvaćanje bioetike ne sužuje se samo na biomedicinsko područje (medical bioethics) već je proteže i na etičku odgovornost prema ekosistemima (ecological bioethics).

¹⁷ O povijesnom razvoju vidi: G. RUSSO, (a cura di), *Storia della Bioetica. Le origini, il significato, le istituzioni*, Roma 1995.; B. SCHOCKENHOFF, *Etica della vita*, Queriniana, 2. ed. Brescia 1997., str.19-43. vidi i čitavi broj *Društvena istraživanja*, V., 1996., str. 3-4.

¹⁸ Usp. P. SINGER, *O naravi bioetike*, u: *Društvena istraživanja*, V., 1996., 3-4, str. 530.

Riječ je, dakle, o *globalnoj bioetici*.¹⁹ Bez te vizije, čini se, bioetika bi spala na usku listu pojedinih međusobno neusklađenih problema.²⁰

S obzirom na bioetički model, enciklika *Evangelium vitae* predstavlja svoj vlastiti koji obuhvaća opću viziju života i etike (metabioetica), a koji čovjeka i osobu stavlja u središte svakog razmišljanja. Osim toga, *Evandjelje života* je hermeneutički ključ čitave enciklike.²¹ Život, a to je pravi objekt enciklike, je uvijek u svom povijesnom kontekstu, a naprijed ga vode čovjek i Bog zajedno. Dakle, s jedne strane je uvijek čovjekova povijest, a s druge Božji poziv tom istom čovjeku. I čitati encikliku bez te teološke datosti je hermeneutički sasvim krivo.²²

U tom modelu Bog se nikako ne da zaobići, kao što je slučaj s nekim "laičkim" etičkim modelima.²³ Svakako da u temelju etičkog problema postoji iskonsko i osnovno pitanje: "Čovječe, tko si?" Međutim, to pitanje o čovjeku usko je povezano uz samo pitanje o Bogu: "U središtu svake kulture jest stav što ga čovjek zauzima pred najvećom tajnom: tajnom Boga".²⁴ Tek u

¹⁹ I to je termin što ga je Potter upotrijebio 20 godina poslije prvoga, a označava medicinsku i ekološku bioetiku zajedno: usp. V.R.POTTER, *Global Bioethics: Building on the Leopold Legacy*, Michigan State University Press, East Lansing 1988.

²⁰ Usp. W.T.REICH, *Il termine "bioetica": nascita, provenienza, forza*, u: *Itinerarium*, II, 1994, 3, 33-71. Ovaj autor predlaže da u mitovima tražimo narativno podrijetlo bioetike i predlaže *etiku skrbi* u novoj medicinskoj etici: usp. W.Th. REICH, *Mit o ugovoru ili mit o skrbi? Narativna podrijetla bioetike*, u: *Društvena istraživanja*, V., 1996., 3-4, str. 559-577.

²¹ O životu općenito vidi brojeve: 27, 29, 36, 37, 38, 39, 41, 43, 44, 46, 47, 48, 50, 53, 57, 60, 67, 68, 70, 74, 76, 81, 84, 87, 88, 89, 91, 95, 96, 99, 101, 105. Posebnih naglasaka o životu ima preko 220.

²² Riječ 'Bog' se u enciklici pojavljuje u mnogim brojevima, a oko 100 puta ima teoloških značenja koja se odnose na Boga.

²³ Čini se da postoje barem četiri takva bioetička modela. Prvi bi bio *pragmatično-eficijentistički* koji gleda na korisnost, učinkovitost i funkcionalnost osobe. Drugi bi bio *principalistički model* što ga zastupaju Beauchamp i Childress a normativni principi bi se dobivali „ugovorno“, odnosno „dogovorno“. Ti temeljni principi su: poštivanje autonomije (respect for autonomy), dobročinstvo (beneficence), ne nanošenje zla (non-maleficence) i pravednost (justice). Treći model je *radikalne slobode* jer je sloboda najveća ljudska vrijednost i pojedinac može imati svoju maksimalnu slobodu. Četvrti model je *hedonistički* koji se temelji na ljepoti i primatu tijela nad svim ostalim; usp. E. SGRECCIA, *Manuale di bioetica. I. Fondamenti ed etica biomedica*, 2. ed., Milano 1994., 74-87; G. RUSSO, *Fondamenti di metabioetica cattolica*, u: A. RUSSO (a cura di) *Storia della bioetica. Le origini, il significato, le istituzioni*, Armando Editore, Roma 1995, str. 50-55.

²⁴ IVAN PAVAO II., Enciklika "Centesimus annus", (1.5.1991) br. 24.

tom svjetlu čovjek, njegovo dostojanstvo i njegov život imaju svoj puni smisao: "Srcu proživljene drame suvremenog čovjeka treba dodati: *pomračenje smisla Boga i čovjeka*, tipično za društveni i kulturni kontekst u kojemu prevladava sekularizam... Tko se pusti zaraziti tom klimom, lako ulazi u strašni začarani krug: gubeći smisao Boga, teži se i *gubljenju smisla čovjeka*, njegova dostojanstva i njegova života".²⁵

Antropologija enciklike je bitno teološka i biblijska, a temelji se na Isusu Kristu u kojemu se spoznaje pravo ljudsko dostojanstvo, kao i čovjekovo vremenito i vječno usmjerenje. Ta vizija čovjeka je toliko bitna da izvan nje pojedini odgovori ostaju neshvatljivi. "Kad se gubi smisao Boga, ugrožen i zagađen je smisao čovjeka... Čovjek se više ne može shvatiti kao 'otajstveno drugi' u odnosu na različita zemaljska stvorenja; on se smatra kao jedan od mnogih živih bića, kao jedan organizam koji je, povrh svega, dostigao jako visok stupanj savršenstva".²⁶

Osnovni temelj tog ljudskog dostojanstva počiva na njegovoj slobodi. "Bog daje svakom čovjeku slobodu, koja posjeduje *bitnu odnosnu dimenziju*. Ona je velik dar Stvoritelja, postavljena u službu osobe i njenog ostvarenja preko darivanja sebe i prihvaćanja drugoga."²⁷ Ta sloboda se najbolje vidi u činjenici da čovjek ima osobno usmjerenje i osobnu odgovornost u odnosu na svoj poziv.²⁸

Nositelj čovjekove slobode jest njegova duhovna narav²⁹ koja se najbolje uočava u sposobnosti samosvijesti i samokontrole, u shvaćanju svoje opstojnosti i svojih ograničenja u ovome svijetu. Samo duh zna da postoji, zna misliti, zna htjeti i voljeti i sam u sebi traži razloge svojih opredjeljenja i svoga djelovanja. Stoga je čovjekova duhovna narav temelj njegove slobode.

Čovjek je individualna supstancija, u sebi nedjeljiva i jedinstvena u svojoj opstojnosti. Budući da je razumske naravi ona je ujedno i osoba, što znači individualna supstancija razumske naravi.³⁰ Kao takva osoba ima vječno, tj. teološko

²⁵ EV, br. 21.

²⁶ EV, br. 22.

²⁷ EV, br. 19.

²⁸ Usp. IVAN PAVAO II., Enciklika *Veritatis splendor*, br.31.

²⁹ Usp. P. DE LAUBIER, *Il pensiero sociale della chiesa cattolica, una storia di idee da Leone XIII a Giovanni Paolo II.*, Massimo, Milano 1986., str. 31-33. Autor, zapravo, razrađuje encikliku Leona XIII. *Libertas praestantissimum* (1888).

³⁰ To je Boecijeva formula: *De duabus naturis et una persona Christi*, c.3:u:PL, 64,

usmjerenje: *ona je pozvana na zajedništvo s Bogom*. Sv. Toma izričito veli: "Čovjek nije usmjeren na političku zajednicu po samome sebi, već po svemu onome što jest, što može i što ima, mora se usmjeriti na Boga".³¹

Kad razmišlja o osobi, Ivan Pavao II. je najprije promatra u dostojanstvu rada³², zatim je promatra u njezinoj aktivnosti pod vidom kreativnog subjektiviteta i prava na osobnu inicijativu.³³ U enciklici *Centesimus Annus* promatra čovjeka koji je stvoren na sliku svoga Stvoritelja da bi i sam bio sustvoritelj na izgradnji ljudske zajednice i bolje budućnosti svijeta. To je čovjeku ujedno i poziv, a u kršćanstvu je i samo značenje poziva uvijek dinamičko i aktivno: svaki je kršćanin pozvan da postane kao Bog jer je stvoren na Božju kreativnu sliku. U enciklici *Evangelium vitae* Krist susreće čovjeka u stvarnosti njegova života.

ON MEDICAL ETHICS AND BIOETHICS Historical-theological reference

Summary

The author points at the rising of pastoral medicine in Catholic theology which has been caused by the development of medical sciences. It has gradually changed to the bioethics that we know today and that theology recognizes as well. In many Catholic moral textbooks of the second half of XX century there is a treatise under the title Medical Ethics, to which Pope Pius XII gave the strongest impetus. In these treatises moral theologians apply religious morality to medicine. In USA moral theologians and some writers who were interested in the relation between science and religion, both the Protestants and Catholics, have considerably contributed to the rebirth of medical ethics, especially in the period between 1965 and 1975. The final part brings a brief contribution to bioethical issues in the John Paul II's encyclical *Evangelium Vitae* (1995).

Key words: *ethics, bioethics, theology, medicine, Church.*

col.1345. Kod sv. Tome ona glasi ovako: *Omne individuum rationalis naturae dicitur persona*, u: *Summa Theologiae*, I., q.29,a.3 ad 2.

³¹ *Teološka suma*, I-II., q. 21, a. 4, ad 3. To će naglasiti II. vat. sabor, a potvrditi i Ivan Pavao II.

³² Enciklika *Laborem exercens*.

³³ Enciklika *Sollicitudo rei socialis*, br. 15.

Paul De Clerck
MUDROST LITURGIJE

TIJELO I OSJETI

Pravilo sv. Benedikta govori o Časoslovu *ex abrupto* počev od 8. poglavlja u kojemu nalaže u koje se ure monasi trebaju ustati na molitvu. Daljnja poglavlja također sadržavaju propise o molitvi časova tijekom dana i noći. U 19. poglavlju zaključuje riječima: “Promislimo dakle kojim strahopoštovanjem valja stajati pred Bogom i njegovim anđelima kada slavimo službu Božju na način da se naš duh uskladi s našim glasovima.”¹

“Mens concordet voci”

Na latinskom ta rečenica ovako zvuči: “*ut mens nostra concordet voci nostrae*”. Ponekad se izriče u kraćem obliku - *mens concordet voci*. Taj izraz navodi saborska konstitucija o liturgiji u br. 11. i 90, kao i *Principi i norme za liturgiju časova* u br. 19, 105 i 108. Izraz je poslužio i za naslov zbornika iz 1983. u čast velikog liturgičara iz Tolosa, mons. Martimort-a.

Može nam se učiniti da je duh onaj koji treba upraviti riječi. Međutim, smisao ove rečenice je taj da se duh treba uskladiti s riječima. Na prvo mjesto dakle dolazi glas i riječ, a duh je pozvan da se s njime uskladi. Sv. Benedikt je želio reći da monasi trebaju pjevati psalme tako da njihov duh biva preobražen glasom. Ta završna rečenica, kojom zaključuje propise vezane uz Časoslov, odgovara logičnom slijedu poglavlja. Najprije govori o tome kako

¹ San Benedetto, *La Regola*, a cura di Anselmo Lentini, Montecassino 1979., str. 45.

treba vršiti službu časova, a potom ukazuje na duhovne plodove molitve.

Čini mi se da se ovaj izričaj može upotrijebiti ne samo u slučaju Časoslova. Po mojem mišljenju on kazuje samu bit liturgije o kojoj želimo progovoriti u ovom poglavlju. U stvarnosti, radi se o odnosu između unutarnjega i izvanjskoga. Sasvim suprotno od onoga što se očekuje, ovaj izraz stavlja na prvo mjesto glas i riječ, odnosno, kontekst. U širem smislu riječ je o pjevanju psalama, ali i o tjelesnom činu po kojemu se ta molitva događa. Time želi reći da sve ono što usta pjevaju treba obuzeti duh, naš *mens*, tj. našu nutrinu! Na prvo mjesto dolazi čin, a zatim razumijevanje! Časoslov i liturgija općenito ne traži od nas da tražimo dobre ideje kako bismo ih izrazili tijekom slavlja. Liturgija zahtijeva da se prepustimo činu, riječima i gestama kako bi oni preobrazili naše ideje i čitav naš život.

Sv. Benedikt nije bio prvi koji je uobličio ovo pravilo. On ga je preuzeo iz *Pravila Učitelja* koji kaže: “Poradi te službe srce se treba uskladiti s jezikom”. A potom nastavlja: “Onaj čije ime zbori u riječima neka bude prisutan i u duhu onoga koji psalmira.”²

Istu misao pronalazimo i kod Ambrozija. Opisujući euharistijsko otajstvo on kaže: “A ti odgovaraš – “Amen” - što će reći – “tako je”. Duh priznaje ono što usta kazuju, a duša osjeća ono što riječ govori.”³ Sv. Augustin nije ništa manje uvjeren kada piše: “Ono što usta zbore treba biti u svijesti”.⁴ Podsjetimo na koncu osobnu molitvu svećenika nakon pričesti: “Gospodine, daj da čistom dušom prihvatimo što smo ustima primili...”⁵

Istina, pronalazimo i neke druge ideje, primjerice onu sv. Ciprijana koji kaže: “On koji obitava u nama neka bude prisutan i u našim glasovima.”⁶ I mnoštvo drugih sličnih izričaja pokazuju da taj odnos nije jednostran.

² *Regola del Maestro*, 47, 14 i 18, trad. Marcellina Bozzi e Alberto Grilli, Paideia ed. 1995., vol. I., str. 129. Na latinskom: “*Ergo ad tantum et talem officium cor pariter cum lingua conveniat*”; “*Qui sonat in voce, ipse sit in mente psallentis*”.

³ Ambrogio, *I misteri*, IX., 53, Città Nuova Editrice 1992., vol. 17, str. 165. Cfr. *I Sacramenti*, IV., 25, ondje, str. 99.

⁴ S. Agostino, *Discorso* 227, Città Nuova Editrice, Roma 1984., *Discorsi*/4, str. 391.

⁵ Red mise (“*Quod ore sumpsimus, Domine, pura mente capiamus*”).

⁶ Cipriano, *L'orazione del Signore*, 3 (“*qui habitat intus in pectore, ipse sit et in voce*”) u *Opere di san Cipriano*, ed. UTET 1980., str. 210.

Prednost iskustva

Vratimo se na posebno značenje ove izreke. Ona je u skladu s temeljnim postavkama kateheza crkvenih otaca koji su odbijali tumačiti katekumenima otajstva o kojima još nisu imali nikakvoga iskustva. Tako se kateheza o krštenju i o euharistiji događala uvijek *nakon* što su katekumeni primili jedan i drugi sakrament u vazmenom bdijenju. Zapravo, što se uopće može razumijeti o sakramentima bez ikakvoga iskustva? Tako sv. Ambrozija kaže: “Kada bismo omogućili udioništvo onome koji još uvijek nije iniciran to bi bila izdaja tajne, a ne pouka. Svjetlo otajstva jače odsjeva u onome koji ga ne iščekuje negoli ondje gdje prethodi pouka.”⁷

Je li to dakle *disciplina arcani*? Zasigurno nije, jer su te kateheze zapisane i objelodanjene! Nije li to želja da se postigne učinak iznenađenja kao što kaže tekst? Da, ali to nije glavni argument. Ambrozije zasigurno nije pisao svoje kateheze poput krimića ili policijske istrage gdje se od svjedoka traži da odgovore na pitanje što su vidjeli i čuli. Glavni argument je taj da shvaćanje nije moguće bez iskustva. Sve ono što se želi reći, ma koliko god bilo uzvišeno, ostaje samo teorija, jer nema doticaja s iskustvom. Potrebno je najprije iskusiti, a tek onda misliti. Uostalom, kako možemo misliti o nečemu o čemu nemamo nikakvoga iskustva?

Tako se nalazimo pred principom shvaćanja liturgije koja je čin ukorijenjen u pedagogiji osjeta. U liturgiji je potrebno najprije djelovati, a potom shvaćati. U liturgiji je potrebno najprije gledati i vidjeti. Govoreći o gledanju, kateheze crkvenih otaca naglašavaju da je potrebno prijeći od osjetnog gledanja na motrenje nevidljivoga otajstva. Tako najčešće govore o *očima vjere*. Poslušajmo još jednom Ambrozija: “Ne zaboravi oči tvajega srca. Ono što je tjelesno uočavaš, vidiš očima tijela, ali ono što pripada sakramentima ne možeš vidjeti očima tijela, nego očima srca.”⁸

⁷ Ambrogio di Milano, *I misteri*, I., 2, o.c., str. 137.

⁸ Ambrogio di Milano, *I sacramenti*, III, 12, o.c., p. 83. Glede otačke katehetske metode vidi izvrstan članak M. Jourjon-a (*Catechèse et liturgie chez les Pères*, u *Maison-Dieu*, 140, 1979.-4, str. 41-49), a potom i knjigu istoga autora *Les Sacraments de la liberté chrétienne selon l'Eglise ancienne*, Paris, ed. du Cerf, coll. *Rites et symboles*, 12, 1981., str. 91-126.

Kateheza se dakle ne sastoji u pojmovnoj pouci koju potom treba primijeniti na liturgiju. Ona nije intelektualne naravi, nego upravo tjelesne.

Želimo li teološki izraziti značenje tog pojma, možemo reći da on potvrđuje prednost prakse pred teorijom, prednost čina pred riječju i prednost tjelesnoga djelovanja pred intelektualnim mišljenjem. Upravo je teologija ona koja razrađuje značenja, dok ih liturgija obuhvaća i nadilazi. Louis-Marie Chauvet je to sjajno izrazio rekavši: “Temeljni zakon liturgije nije kazivati ono što se čini, nego izvršavati ono što se kazuje.”⁹ Taj zakon dovoljno govori o bekorisnosti nekih prilagodbi liturgije koji jedan tekst zamjenjuju drugim. Sigurno je da liturgija sadrži tekstove. No, liturgija se sastoji u čitavom nizu značenja tekstova i molitava. Tekstovi “primaju značenje” kada bivaju smješteni unutar čina.

Taj zakon liturgije vjerojatno potječe iz židovske tradicije, koja njeguje upravo taj način pristupa. Kada Mojsije objavljuje narodu Božji zakon, puk odgovara: “Sve što je Jahve rekao, izvršit ćemo i poslušat ćemo” (Izl 24, 7). Prakticirati zakon omogućuje shvaćanje zakona. Slušati Božju riječ znači primjenjivati je u životu. Jer kada biva primijenjena, Božja Riječ pokazuje svu svoju djelotvornost.

U kršćanstvu je taj princip djelovanja općeprihvaćen. Dobro poznamo Isusove riječi: “Neće u kraljevstvo nebesko ući svaki koji mi govori. Gospodine, Gospodine!, nego onaj koji vrši volju Oca mogega, koji je na nebesima” (Mt 7, 21). Sličnu potvrdu nalazimo i u evanđelju po Ivanu: “Budete li čuvali moje zapovijedi, ostat ćete u mojoj ljubavi” (...) “Vi ste prijatelji moji ako činite što vam zapovijedam” (Iv 15, 10.14). Nešto manje su poznate riječi sv. Pavla: “Ne, pred Bogom nisu pravedni slušatelji Zakona, nego - izvršitelji će Zakona biti opravdani.” (Rim 2,13). Nije potrebno podsjećati na posljednji sud opisan u Mt 25 ili preporuke apostola u Jak 1, 22-25.

Kršćanska tradicija dobro poznaje spomenuto načelo. Kao primjer navodimo homiliju Grgura Velikoga o učenicima na putu u Emaus: “Učenici su pripravili večeru, prinijeli hranu i prepoznali Gospodina u lomljenju kruha, kojega nisu vidjeli dok

⁹ L.-M. Chauvet, *Symbole et sacrament. Una relecture sacramentelle de l'existence chrétienne*, Cogitatio fidei, 144, 1987. Ta knjiga se može smatrati izvorom teoloških i antropoloških spoznaja koji su poslužili za ovo djelo. Sažetak te knjige od istoga autora nalazi se u *Les Sacraments. Parole de Dieu au risque du corps*, Paris, Editions ouvrières, 1993.

im je tumačio Pisma. Primili su dakle svjetlo, ne toliko od slušanja koliko od djelovanja. Pisano je: "Ne, pred Bogom nisu pravedni slušatelji Zakona, nego - izvršitelji će Zakona biti opravdani." (Rim 2, 13). Tko se dakle želi uvjeriti u djelotvornost istine neka požuri primijeniti u djelima ono što je um već spoznao."¹⁰

Ovaj način tumačenja događaja iz Emausa pokazuje da Grgur, kao i svi drugi oci izuzev Augustina, ne tumače večeru u Emausu polazeći od euharistije, već je smještaju u okvir gostoprimstva: učenici su prepoznali tajanstvenoga putnika upravo po gostoprimstvu za večerom.

Nije li dakle isticanje tijela jedna vrsta ideologije? I nije li liturgija na taj način neprihvatljiva modernome shvaćanju? Ne bih rekao. Doista, ne radi se o tome da se trebamo odreći mudrosti i smisla liturgije, nego se želi naglasiti poseban način kojim liturgija dopire do našega shvaćanja, koje nije samo povjereno razumu, nego i tijelu. Osim toga, nije riječ o tome da trebamo dokinuti svaki osobni izričaj ili pak umanjiti važnost kreativnosti. Uostalom, liturgijske knjige kroz cijeli niz stoljeća svjedoče o kreativnosti ljudskoga duha kroz molitve, himne i pjesme. No, valja priznati da liturgija nije prije svega mjesto izraza samih sebe, a obred nije prilika za *happening*. Liturgija je, kao što reče F. Marty, više izvor negoli objekt istraživanja. Uostalom, zar se ne postaje pjesnikom čitajući pjesme drugih? Postoji li uopće glazbenik koji ne sluša glazbu drugih? Liturgija je mjesto kreativnosti polazeći od onoga što smo kroz nju shvatili, čuli, meditirali i usvojili.

Taj vid zahtijeva dodatno tumačenje. Kada se radi o principima valja biti jasan, inače postoji opasnost nerazumijevanja i udaljavanja od pravoga puta. No, isto tako potrebno je te principe učiniti prihvatljivima modernome čovjeku koji ne prihvaća krenuti na put, a da ne zna kamo ide. Doista, ne živimo u vrijeme crkvenih otaca u platonskoj kulturi. Živimo u vrijeme znanosti, a znanost se temelji na provjeri. Suvremeni čovjek želi znati i provjeriti. I na to ima puno pravo.

Bila bi iluzija pomisliti da se bogatstva iskustva mogu jednostavno podijeliti kroz kratko tumačenje. Čini se da se time samo gubi interes za ono o čemu je riječ (u ovom slučaju o liturgiji). Čitajući neke knjige i autore zauvijek sam izgubio interes

¹⁰ Gregorio Magno, *Omēlie sui Vangeli*, II. XXIII., 1-2, Città Nuova Editrice, 1994., str. 295: citat preuzet od P. Pretot, "Les Yeux ouvert des pēlerins d'Emmaus", *La Maison-Dieu*, 195, 1993.-3, str. 29.

za neke predmete. Takav način proučavanja uvijek smješta predmet na određenu udaljenost, analizira objekte i komentira ih s gledišta razuma. Ali nikad ne prispijeva egzistencijalno u njihovo središte. Većina vjernika očekuje od liturgije da im ona životno progovara, te da dodiruje njihove osjećaje. Prema njihovom mišljenju, "dobra" liturgija uvijek je slavlje koje sadrži intenzivne trenutke, tj. trenutke emocija.

Vidimo dakle da postoji duboka razlika između tumačenja i komentiranja liturgije, koja ponekad smjera zamijeniti liturgijski čin i staviti se na njegovo mjesto, te liturgijskoga čina kojega valja slijediti da bismo shvatili njegovo pravo značenje.

Obred i tijelo

Prethodna razmišljanja mogu se bolje razumjeti uzmemo li u obzir obredni vid liturgije. Govoriti o obredu nije odveć zanimljivo našim suvremenicima. Obično se misli da je obred način prisilnoga djelovanja ili pak stereotipno beživotno ponavljanje. Često ne razlikujemo obred od ritualizma. Ako ima zloraba, to ne znači da ne postoji zdravi način ophođenja. Nitko ne odbija piti vino zbog činjenice da ima mnogo alkoholičara. Slično tomu nije se potrebno bojati stvarnosti koja je tako duboko ukorijenjena u ljudsku narav kao što je obred. Antropolozi su otkrili da putem određenih ponašanja, prije svega društvene naravi, ljudi kušaju izraziti osobito važne trenutke u svojem životu. I to vrše preko zajedničkoga čina. U svim društvima obredi se odnose na smrt i život, potom, na adolescenciju, ženidbu itd, a to su događaji u kojima sudjeluje čitava zajednica. No, obred je prije svega čin tijela.

Prvo obilježje obreda je ponavljanje. U stvarnosti, obred se događa samo jedan put. No, on se sastoji u ponavljanju - u izvršavanju određenoga programa, što je druga značajka obreda, koji služi da bi ga se moglo u potpunosti prihvatiti. Stoga, čim vidimo mladenku odjevenu u vjenčanicu, odmah znamo da se radi o vjenčanju.

Obredno ponavljanje često se čini dosadno i monotono. Međutim, ne bismo smjeli zaboraviti drugo obilježje obreda koje se usko veže uz ono prvo i u njemu se skriva: obred je svagda jedinstven i poseban. U obredu vjenčanja tako vidimo sljedeće elemente: taj obred sadrži određeni program (riječ privole izrečene pred ovlaštenom osobom, svadbenu gozbu, poseban način odijevanja...), a taj se program sastoji u ponavljanju gesta.

Svi oni koji se žene ponavljaju tu istu gestu. Ali istovremeno svaka ženidba je jedinstvena, jer slavi savez između dviju osoba u njihovoj jedinstvenosti i neponovljivosti. U čitavoj povijesti čovječanstva upravo taj savez se događa prvi i jedini put! Osim toga, vidljivo je da mladenci imaju veoma živ osjećaj svoje jedinstvenosti. Nerijetko misle da se nitko nije volio tako kao oni, a to je istodobno istinito, ali i pomalo iluzorno. Sastavni dio obreda je također govor. Ma koliko god bila jedinstvena ljubav mladenaca, ta se ljubav može očitovati samo ponavljajući riječi izrečene tisuće puta. Riječi su dakle iste, a obred sadrži točno utvrđen program. No, sve skupa je prožeto novošću i jedinstvenošću. To isto se događa sa svakim drugim obredom. Čak i s euharistijom koja se ponavlja svakoga dana i koja svaki put potvrđuje svoju novost i jedinstvenost.

S tog gledišta vrijedi istaknuti da obredno ponavljanje daje mnoge mogućnosti. Nije potrebno uvijek shvatiti sve vidove liturgijskoga čina, niti je neophodno sve shvatiti prvi put, jer se taj čin uvijek nanovo ponavlja. Pogrešno je tražiti da u jednom liturgijskom slavlju odmah sve razumijemo. To isto vrijedi i za homiliju, koja je dio obreda. Homilija nikada ne ponavlja jedno isto. Isto vrijedi i za navještaj, molitvu i gestu. Nitko ne može kontrolirati ili znati što se događa u svijesti vjernika i kako liturgija djeluje na sudionike. Percepcija je zacijelo različita bilo da se radi o muškarcu ili o ženi, bilo da je riječ o djetetu ili starijoj osobi. Ne događa li se zapravo ista stvar kada slušamo evanđelje i kada odjednom prepoznamo potpuno novo značenje tih riječi? Isto se događa i u liturgiji. Mogli bismo reći da su najbolji tekstovi upravo oni koji se ne razumiju odmah i koji zahtijevaju takvu pozornost i želju da im se uvijek nanovo vratimo. Zar ne bi bila siromašna ona liturgija u kojoj se sve odmah razumije? U liturgiji je važnija želja da joj se vratimo, negoli neposredno razumijevanje.

Pobjediti rutinu

Obredni značaj liturgije suočava se na poseban način s pitanjem rutine. Dobro je odmah priznati da je rutina česta pojava u liturgiji i stoga je ne treba nijekati ili pretvarati u krjepost. Čini se da rutinu nije moguće pobjediti snagom volje, jer to umara. Liturgija nudi jedan drugačiji, mudriji put nadilaženja rutine.

Prije svega radi se o tome da valja slaviti liturgiju i onda kada nemamo volje. Po svojoj naravi liturgija je čin zajednice.

To nije jednostavno osobni čin nošen snagom vlastite želje. Osobno raspoloženje nije odlučujući kriterij slavljenja liturgije. Ponekad osjećamo potrebu da zaobiđemo liturgiju. No, liturgija je trenutak susreta s braćom i sestrama. Kada se nađemo zajedno, to već mijenja čitavu situaciju, jer se ta prisutnost drugih može vidjeti i s drugoga gledišta. Slušati, iako nemamo volje za slušanje, stajati na nogama, pjevati Aleluja.. i prepustiti se tom zajedničkom činu, sve to utječe da nadiđemo vlastito raspoloženje.

Zapravo ne sudjelujemo na liturgiji zato što imamo potrebu ili zato što se tamo osjećamo dobro, nego zato što nas Gospodin poziva. A to je jedini ozbiljni i ujedno osobni razlog našega sudjelovanja. Prepustiti se rutini znači zavaravati se činjenicom da je liturgija samo naša inicijativa. No, u stvarnosti, na liturgiju bivamo pozvani.

Osim toga, valja razmotriti i ulogu svećenika u liturgijskom slavlju. U prijašnjim vremenima, kada se liturgija slavila na latinskom jeziku, uloga svećenika je bila strogo utvrđena. Danas, kada slavimo na narodnom jeziku, otišli smo u drugu krajnost. Svećenikova osobnost nekoć se isticala samo u trenutku homilije. U današnjem bogoslužju svećenik je previše istaknut. Ona je postala toliko važna da sami vjernici biraju u koju će crkvu ići zbog osobnosti svećenika. Svećenik zasigurno nije robot. Pojedini svećenici imaju više smisla za liturgiju od drugih. Međutim, liturgija nije predstava u kojoj svećenik nastupa, a vjernici gledaju. Liturgija je čin čitavoga naroda. Upravo ta odrednica trebala bi uvjetovati službu svećenika. Obred po svojoj naravi štiti od jednostranosti i isključivosti. Liturgija ne pripada samo svećeniku, nego čitavoj zajednici. A svećenik nije vlasnik obreda. Onaj svećenik koji se usudi mijenjati obred, prisvaja sebi vlast koja mu ne pripada. No, same liturgijske knjige ostavljaju prostora slobodi načinu slavljanja obreda.

Liturgija i tijelo

Liturgija je čin tijela. To je čin tijela zajednice, čin muškaraca i žena, čin Crkve. No, liturgija je također čin vlastitoga tijela.

Ona nije jednostavno intelektualna aktivnost, nego čin koji se odnosi na čitavo tijelo.¹¹

Prije nekoliko godina nazvao me je jedan daljnji rođak i obavijestio o zarukama svoje kćeri. Pritom je zaželio da ja predvodim slavlje ženidbe. Prihvatio sam taj poziv i susreo djevojku i njezinog zaručnika kojega do tada nisam poznavao. Nakon nekog vremena priupitao sam je zašto su zaželjeli da baš ja predvodim to slavlje. Ona mi je odgovorila bez oklijevanja: "Kada sam imala devet godina prisustvovala sam tvojem ređenju. U jednom trenutku prostrli ste se po tlu i nastala ja velika šutnja. To mi se neizbrisivo utisnulo u pamćenje. Kada smo razgovarali o vjenčanju odmah sam pomislila na tebe."

Verba volant, scripta manent - kaže latinska poslovice - riječi lete, a zapisano ostaje. Mogli bismo reći da se riječi brišu, a geste upisuju duboko u sjećanje. Geste tijela bolje čuvaju tragove sjećanja. Dovoljno je jedan put naučiti plivati da bismo i nakon mnogo godina ponovno zaplivali. Ali to se ne događa tako često kao što izgleda.

Kozmički korijeni

Liturgija se prvotno obraća tijelu i zato pronalazi svoje korjene u prirodi. Liturgija se nužno smješta u prostor i vrijeme: upisuje se u ritam sunčanih i mjesečnih ciklusa. Tako se Božić smješta u najdužu noć u godini, a Uskrs u proljeće kada se preporuča čitava priroda. To je tako na sjevernoj polutci Zemlje. Na južnoj je situacija potpuno drugačija. U Čileu Božić slave na ljetu, a Uskrs na jesen. A to je pokazatelj da je nužno potrebna inkulturacija.

S druge pak strane svako liturgijsko slavlje ne obraća se samo razumu, nego i prirodnim elementima. Kakva god bila teologija krštenja, taj čin se nikada ne događa bez vode, kao što se potvrda nikada ne događa bez ulja. U euharistiji prinosimo "plod zemlje i rada ruku čovječjih". A da bismo imali udjela na uzvišenom otajstvu vjere valja otvoriti usta, jesti i piti. Jedan engleski komičar primijetio je da je kršćanstvo najveći materijalistički spiritualizam.

¹¹ Glede ove teme vidi *La Maison-Dieu* (187 i 188, 1991-3 i 4) "Voir entendre, goûter", a posebno članak J. Y. Hammeline, "Le Culte chrétien dans son espace de sensibilité", *La Maison-Dieu*, 187., str. 7-45.

Čin tijela

Sabiranje vjernika prvi je čin liturgije. Liturgiju nikada ne slavimo sami. "Zajednica" je jedna od bitnih dimenzija liturgije. I sv. Pavao piše: "(...) kad se okupite na Sastanak (...)" (1 Kor 11, 18) - što će reći u liturgiju. Stoga je potrebno najprije doći i tako odgovoriti na poziv Uskrsloga. Uostalom, prvi psalam bogoslužja časova veli: "Dođite, kličimo Gospodinu..." (Ps 94, 1). Liturgija zato traži prisutnost. Traži da budemo prisutni i svjesni te prisutnosti (što nije uvijek lako), zatim da budemo prisutni drugima i prisutni Bogu. Vidimo primjerice na koji način televizija uprisutnjuje. Televizijski program zapravo prikazuje slike a da ne ostavlja traga. No, prikaže li neko mjesto na kojemu smo već bili, tada obnavlja sjećanje i s tom slikom se uspostavlja živ odnos.

422

Uloga tijela

Liturgija smješta tijelo u određene položaje. Najodličniji i najvažniji liturgijski stav tijela jest stajanje. To je položaj koji govori o dostojanstvu čovjeka koji stoji na zemlji ali je upravljen k nebu. Taj položaj je uobičajen u zajedničkoj molitvi u kojoj se sav čovjek obraća Bogu.¹² Sjedenje je pak predviđeno tijekom čitanja (izuzev navještaja evanđelja kada se ustajemo zbog poštovanja prema Riječi Božjoj). Sjedenje je vezano uz slušanje, uz duboku pozornost. U liturgiji je, osim toga, uobičajeno klečanje, iako to nije pravi liturgijski položaj tijela. Obično je klečanje vezano uz kajanje. No, neki crkveni sabori izričito su zabranili klečanje na dan Gospodnji - nedjelju.¹³ Taj položaj je više vezan uz osobnu molitvu. U nekim slučajevima liturgija predviđa prostraciju. To se događa kod ređenja ili na početku obreda Velikoga Petka. Taj položaj nikoga ne ostavlja indiferentnim - niti onoga koji se prostire, niti ostale koji prisustvuju.

Vrijedi također spomenuti položaj ruku. Pružanje ruku znak je povjerenja. Ta gesta potječe još iz vremena u kojima je pružanje ruku među ljudima bilo znak mirotvorstva, jer se drugome pristupalo raširenih ruku bez oružja i neprijateljstva. No, stisak ruke je općeprihvaćena gesta, koja u liturgiji prenosi

¹² *Opća uredba rimskog misala* br. 21.

¹³ Nicenski sabor 325. u 20 poglavlju nalaže: "Budući da neki kleče nedjeljama i u dane Duhova, ovom saboru se čini prikladnim da se molitva obavlja na nogama."

ono što primamo od Gospodina. U obredima pričesti pozvani smo pružiti mir jedni drugima. Dovoljno je pomisliti samo na jedan sretan dan da bismo shvatili značenje pružanja ruke braći i sestrama i da bismo pravilno vrjednovali značenje ruku u odnosu s Bogom. Mnogo puta se suzdržavamo pružiti ruku drugome. No, sv. Ćiril Jeruzalemski kaže: “Okrećući se nalijevo daj mjesta desnici da prihvati Kralja. Rukama prihvati tijelo Kristovo i reci “Amen”. Posveti tvoje oči u doticaju sa svetim tijelom i prihvati ga potpuno... Potom se približi kaležu. Nemoj sklapati ruke nego se nakloni i klanjajući se i štujući reci “Amen”. Posveti se primajući Krv Kristovu”.¹⁴

U liturgiji svećenik uzdiže ruke za vrijeme molitava i euharistijske molitve. Trebalo bi se staviti u taj položaj da bismo shvatili koliku snagu daje tijelo. Jer kad se uzdižu ruke, onda se uzdiže i glava, a tako i pogled. Sav bitak obraća se simboličkom mjestu Onoga kojemu su upućene molitve. Bilo bio neobično lijepo kada bi čitava zajednica sudjelovala na toj gesti. Rimski misal za Zair predviđa tu gestu što je doista pohvalno.¹⁵ Nakon dvadeset i četiri godine proučavanja liturgije, nakon što sam analizirao mnoštvo liturgijskih molitava sa svim mogućim sredstvima te pročitao i molio konačno sam “shvatio” što znači istinska liturgijska molitva. Jednom prigodom u Kinšasi sudjelovao sam na euharistiji i vidio sav puk kako uzdiže ruke. Nakon duge i intenzivne pjesme, nakon šutnje, sav puk je uzdignuo ruke i započeo molitvu čitavim tijelom. A potom je svećenik pjevajući njihovim vlastitim napjevima zaključio pjesmu “zbornom molitvom” čiji je smisao sabrati molitve svijuu i prinijeti ih Bogu. Čitava ta liturgija bila je doista ispunjena proročkim duhom. Molitva dakle nije tekst. Molitva je stvarno čin i to *liturgijski čin* u kojem sudjeluje čitava zajednica. Upravo o tome vrijedi promišljati u sljedećim recima.

Netko će reći: “Čemu sva ta gimnastika?” Čemu stalni pokreti i promjene? Ponekad pokreti i geste predstavljaju smetnju molitvi, odnosno, oni su smetnja osobnoj molitvi i sabranosti. U tom slučaju doista svaki čin smeta. Bilo da se radi o gesti, bilo da se radi o čitanju. Sve to ometa individualnu

¹⁴ Cirillo di Gerusalemme, *Catechesi mistagogiche*, V., 21-22; u Cirillo e Giovanni di Gerusalemme, *Le catechesi ai misteri*, Città Nuova, 1977., str. 89.

¹⁵ “Neka se narod ujedini s molitvom svećenika držeći uzdignute ruke sve do usklika Amen. Ako se molitva pjeva, neka narod pjeva završetak zajedno sa svećenikom” (Uvod, br. 10).

sabranost. Ma koliko god bile dobre nakane tih osoba, treba reći da se nalaze na krivome putu. Liturgijska molitva ne kosi se sa osobnom molitvom. Međutim, ona nije isto što i osobna molitva zbog toga što je liturgija zajednička molitva. O tome će biti još riječi u poglavlju koje govori o Crkvi.

Zajednički gesti utvrđuju zajedništvo. Oni su potpora zajedničkoj molitvi. Evo što o tome govore *Opća uredba Rimskoga misala* (br. 20):

Zajedničko držanje tijela, kojega se imaju svi sudionici pridržavati, znak je zajedništva i jedinstva skupa: izražava i gaji pažnju i duhovne osjećaje sudionika.

Neobično je lijepo kada se zajednica ustaje u trenutku pjevanja *Slava Ocu* u molitvi časoslova. To pokazuje da se bit molitve sastoji u slavljenju Oca, Sina i Duha Svetoga. No, isto tako ta gesta prekida udubljenost u vlastitu nutrinu, te podsjeća kamo su upravljene naše molitve. I u tome se pokazuje mudrost liturgije.

Geste i stavovi

Liturgija sadrži mnoge geste bilo da su to geste svećenika ili puka. Prethodno smo spomenuli poljubac mira i pružanje ruke. Među inim gestama u liturgiji se pojavljuje i ona kojom svećenik pozdravlja zajednicu - Gospodin s vama. Rubrike nalažu da svećenik izgovara te riječi držeći raširene ruke. Tako raširene ruke obuzimaju čitavo tijelo i ističu veličinu tog pozdrava upućenog zajednici. Taj isti pozdrav je uputio prorok Natan Davidu kada je ovaj naumio izgraditi hram (2 Sam 7, 3). No, to je također pozdrav kojega je anđeo Gabrijel uputio Mariji: "Zdravo, milosti puna! Gospodin s tobom!" (Lk 1, 28).

Taj pozdrav nije banalna stvar! On izražava mnogo više nego što možemo zamisliti, jer pokazuje prisutnost Uskrsloga posred zajednice. Bilo bi dobro da ta gesta doista izrazi ono što znači, te da bude prepuna snage i vedrine, a da pritom ne ističe svećenika, nego sam sadržaj.

Opća uredba Rimskog misala, br. 22: U kretnje idu i čini kojima misnik prilazi k oltaru, kojima se donose darovi i kojima vjernici pristupaju k pričesti. Zgodno je da se ti pokreti vrše dolično.

U čemu se sastoji ljepota? Ona se sastoji u načinu kojim se vrše geste. A te geste imaju veliki značaj. Kazuju da je susret s Bogom uvijek novost. Osobito značajan čin je prinos darova na

oltar. Zacijelo, ne radi se prenošenju stvari niti o premještanju. Oni koji prinose darove na oltar zajedno s euharistijskim darovima, kruhom i vinom, predstavljaju čitavu zajednicu koja u euharistiji prinosi vlastiti život Gospodinu. Ta darovna procesija, dakle, preobražava čitavu zajednicu u “živa žrtva na hvalu slave tvoje” (IV. euharistijska molitva). Očigledno je da službenici trebaju prihvatiti tu gestu zajednice.

Opća uredba Rimskog misala, br. 49: Zatim se donesu prinosi. Hvalevrijedno je ako kruh i vino prikazuju vjernici tako da ih svećenik ili đakon na zgodnu mjestu prihvate i odlože na oltar uz određene riječi. Premda vjernici ne darivaju više, kao nekoć, od svojega kruh i vino određeno za bogoslužje, ipak obred njihova donošenja zadržava snažno duhovno značenje. Primaju se također i drugi darovi što ih vjernici donesu ili u crkvi skupe, u korist siromaha ili crkve te se postave na zgodno mjesto izvan euharistijskog stola.

Mnogi vjernici s divljenjem su mi govorili o svećenicima u čijim gestama odsijevaju riječi psalma: “Pristupit ću žrtveniku Božjem, Bogu koji razveseljuje moju mladost” (Ps 42, 4). Ulazna procesija ponazočuje hodočasnički značaj življenja vjernika koji su u ovome svijetu “stranci i hodočasnici” (1 Pt 2, 11). Taj čin ne trpi praznu svečanost niti uznošenje. No, zahtijeva iskrenu osjetljivost. Valja biti prisutan tijelom i duhom u tom činu hoda prema oltaru i tako se osjetiti pozvanim pristupiti Gospodinu.

Što reći o pričesnoj procesiji? Ponekad ta procesija izgleda poput nekoga reda. Međutim, hod prema oltaru trebao bi biti ispunjen žudnjom za Bogom. On bi se konačno trebao ostvariti u gesti prihvaćanja Tijela Kristova.

Dobro bi bilo da geste budu ispunjene sviješću, tj. da tvore jedinstvo s liturgijskim činom. Iako nije propisano, molitva *Oče naš* traži gestu raširenih ruku. Tom molitvom započinju obredi pričesti, a oni uviru u znak mira i pričest. Zajednica je pozvana doživjeti tu gestu i ujediniti se s njome. Liturgija, naime, ne trpi paralelne radnje, nego traži jedinstvo.

Liturgija osjeta

Iako mistika obično napušta osjete, liturgija se potpuno na njih oslanja. Bolje rečeno, liturgijski čin podrazumijeva osjete. Nijekanje osjeta kriva je duhovnost. Zbog te duhovnosti sakramenti su svedeni na intelektualnu ili čisto duhovnu razinu. Tako mnogi shvaćaju sakramente samo pod vidom kateheze, a

nikada ne uspijevaju vlastitim očima i ušima doprijeti do smisla liturgije. Tipični primjer tog nerazumijevanja je slučaj krštenja “uranjanjem”, što je zapravo izvorni liturgijski čin. Mnogi se pitaju: čemu sve to skazanje? Nije li dovoljno samo znati što je krštenje? Međutim, liturgija je čin, a ne pojam. Liturgija je nesvediva na kartezijansku sigurnost spoznaje.

Gledanje

Najzastupljeniji od svih osjeta je vid. Međutim, gledanje nije isto što i promatranje neke predstave. Liturgija je sva ispunjena dijalektikom gledanja i vjerovanja o kojoj govori sv. Ivan apostol. Isus poziva svoje učenike govoreći “dođite i vidite” (Iv 1, 39). I kada ozdravlja slijepca od rođenja (Iv 9) i kada govori nevjernom Tomi, Isus kaže: “Jer si me vidio, povjerovao si”. No, Isus svima nama upućuje riječi: “Blaženi oni koji ne vidješe, a vjeruju” (Iv 20, 29). Govoreći o očima vjere, Ambrozije zapravo ističe da se to isto događa u liturgiji. Ono što vidimo to nas ujedno poziva na vjeru.

Gledanje je zasigurno bilo osobito važno u vremenima kada zajednica nije razumijevala jezik. U tom razdoblju u liturgiji se pojavila “dramatizacija”. Budući da se riječi na latinskom nisu razumjele, slušanje se zamijenilo gledanjem. Najbolji primjer je svećeničko ređenje. Sve do 1968. godine u svećeničkom ređenju je postojao običaj da se novome prezbiteru oblači misnica. No, ona je bila na zadnjoj strani presavinuta. Tek nakon obreda pričesti misnicu bi odvinuli u pravilni položaj. Time je novi svećenik dobivao ovlast ispovijedanja i tako su svi mogli razumjeti da je ređenje dovršeno.

Vid doista igra veliku ulogu u liturgiji. Mogli bismo reći da katoličanstvo vrjednuje gledanje, a protestantizam slušanje.¹⁶ Nije potrebno nabrajati što se sve daje vidjeti u liturgiji. Mnogo važnije je primijetiti da sve ono što znakovi ponazočuju ima svoje duboko značenje. Koliko smo puta čuli iritantno pitanje: “kakovog to ima smisla?” Iz toga se daje zaključiti da znaku ne treba dati nikakvu pozornost, nego samo značenju. Nažalost oni koji tako misle ne vide ono što je doista bitno. U nekim crkvama krstionice su postale skladišta. A to dovoljno govori o važnosti

¹⁶ Netko će zgodno reći da ono što govore katolici malo vrijedi, koliko malo vrijedi ono što vide protestanti.

da se to mjesto vidi i očituje sav svoj značaj. Najgore od svega je slušati govore o tome da obični ljudi ne razumiju krštenje.

Diskusije postaju osobito oštre kad imamo posla s onima koji nemaju volje razumjeti istinski značaj liturgijskih formi. Željeli bismo objasniti vjernicima da je krštenje ulazak u Crkvu zajednicu vjernika, a s druge strane slavimo krštenje u praznoj crkvi. Ili još gore nakon mise kada više nema zajednice. Željeli bismo objasniti vjernicima da je misa zajedništvo, a s druge strane u prezbiteriju se nalazi samo jedna jedina osoba - svećenik. Kao da je euharistija *one-man-show*. Često naglašavamo ulogu Božje Riječi, a tijekom euharistijskoga slavlja ta riječ se čita s listića. Navještaj Božje riječi nerijetko se događa na onom istom mjestu odakle se čitaju obavijesti ili predvodi pjevanje čime se zasigurno sve skupa banalizira. Ne bih želio pretjerati navodeći zloporabe. No, naveo bih samo još jedan slučaj, a to je slučaj liturgijskoga prostora. U našu svijest još uvijek nije ušla uloga liturgijskih mjesta kao što je oltar, sedes i ambon. Tako se svećenici obraćaju zajednici s ambona ili oltar pretvaraju u pozornicu.¹⁷ Ne treba se čuditi zašto ljudi ne razumiju što je misa.

Sluh

Čitavo liturgijsko slavlje prožeto je slušanjem. Osjet sluha je vjerojatno jedan od najvažnijih. Slušanje je zasigurno teže nego gledanje kao što upozorava sam Ćiril Jeruzalemski u svojim krsnim katehezama: “Žudio sam progovoriti vam o ovim duhovnim i nebeskim otajstvima. No, znajući da gledanje prethodi slušanju, čekao sam na ovaj trenutak. I sada smatram da ste spremni slušati...”¹⁸

Tako je Ćiril uvodio u svoje kateheze koje su slijedile nakon krštenja. Bilo bi potrebno navesti mnogo načina komuniciranja u liturgiji, jer homilija, čitanje, pjesma ili molitva nisu jedno te isto. Ne mislimo uvijek na posebnost raznih književnih vrsta, nego obično kažemo da su to “tekstovi”. No, svaki tekst zahtijeva posebnu vrstu komunikacije. Čak i kada se radi o čitanjima, nije isto naviještati pripovijest o prelasku Crvenoga mora ili Pjesmu nad pjesmama ili pak Pavlovu poslanicu. I na ovom području uočavamo nedostatak pozornosti.

¹⁷ *Opća uredba Rimskog misala* u V. poglavlju br. 258 upozorava: “Nije prikladno da se na ambonu nalazi animator, pjevač ili predvoditelj pjevanja.”

¹⁸ Cirillo di Gerusalemme, *Catechesi mistagogiche*, I., 1; o.c. str. 53.

Navještaj Riječi

Recimo par riječi o čitanjima. Običavam koristiti termin “navještaj Riječi” umjesto “čitanja”, jer potonji izraz kao da podrazumijeva samo doslovno čitanje teksta, a ne njegov navještaj. U liturgiji nije riječ o čitanju tekstova, nego o posredovanju Božje Riječi, što je mnogo složenije od onoga što mislimo. Je li stoga potrebno prepustiti se Božjoj riječi i tako sebe same staviti u pitanje? Zašto ta poruka treba biti posredovana? U liturgijskoj praksi vidimo da nisu sve osobe prikladne za navještaj Riječi. Dajući im da čitaju kao da kažnjavamo čitavu zajednicu, jer često nisu sposobni navijestiti Božju Riječ. Navještaj Riječi, naime, prava ja služba, koju treba vježbati. Ne radi se o tome da vjernici trebaju biti profesionalci, nego da postignu dovoljnu razinu znanja i vještine.

Očigledno je da improvizacija stvara katastrofalne rezultate. Jer ono što je posrijedi nisu niti riječi niti rečenice, nego odjek teksta u srcu i u glasu čitača. U prijašnjim vremenima kada su čitanja bila na latinskom, puk je uspijevaao razumjeti barem način čitanja i tako doseći ono bitno. U navještaju Riječi, kao i kod bilo koje druge molitve, trenutci šutnje i stanke imaju istu važnost kao i riječi. Zbog toga je u lekcionarima tekst posebno raspoređen poput neke pjesme kako bi čitač umio pravilno izustiti riječi.

Liturgija također stvara prostor navještaju. To je posebno mjesto za navještaj. A njegov je značaj doista sakramentalan. To je mjesto smješteno ispred zajednice, jer je Riječ upravljena zajednici. Osim nekih izuzetaka kada se naviješta posred zajednice, mjesto navještaja je uvijek ispred zajednice, jer to naglašava drugost Božje Riječi. Osim mjesta, liturgija predviđa i posebnu knjigu - lekcionar. I on također ima važnu ulogu. Lekcionar govori sam za sebe. A govori da riječi koje sadrže ne proizlaze iz fantazije čitača. Knjiga čitanja osigurava bitno posredništvo u liturgiji. Ne govori samo da Riječ Božja dolazi odozgo, niti samo od nekog autora (npr. proroka Izaije). Knjiga također govori čitaču da to nije njegova riječ. Osim toga knjiga čitanja nalazi se između čitača i zajednice i traži pravilan izgovor te nadilaženje svake vrste subjektivnog tumačenja. Razumljivo je dakle što knjiga čitanja znači za liturgiju. Za razliku od

misala, koji sadrži samo molitvene tekstove, knjiga čitanja se procesionalno nosi i kadi.¹⁹

Gledanje ambona i lekcionara olakšava slušanje Riječi. Vid i sluh se ujedinjuju u svojem cilju. No, ponekad je slušanje važnije od gledanja, jer “vjera ovisi o propovijedanju” (Rim 10, 17). Stoga je prikladnije tražiti od vjernika slušanje, a ne gledanje ili čitanje s liturgijskih listića za vrijeme navješćaja. Od zajednice se traži posluš Božjoj Riječi, a ne čitanje tekstova s listića. Bilo bi dobro da takvih “pomagala” uopće nema u liturgiji, te da se zajednica pobrine o stvarnome služenju Riječi.

Dodir

Dodir nije toliko prisutan u liturgiji. Kod krštenja voda jedva dotakne tijelo krštenika osim ako se ne radi o krštenju uranjanjem. No, u liturgiji je dodir osobito prisutan u pomazanju. Tako se katekumenima pomazuju prsa i ruke. Pomazuje se čelo kod krizme. Pomazuju se ruke ređenika, te konačno pomazuju se bolesni. I ta je gesta gotovo svedena na minimum. Međutim, to je gesta služenja. Svećeniku se dopušta da dodiruje tijelo kao što se dopušta liječnicima, bolničarima ili fizioterapeutima. Pomazanje je gesta prepuna humanosti. Ona je poput milovanja, jer se u njoj očituje Božja nježnost.

I pružanje mira poznaje dodir, bilo da se radi o zagrljaju ili jednostavno o stisku ruke. K tomu valja pridodati i pružanje svijeće upaljene na uskrsnoj svijeći prigodom krštenja. Nije li doista ugodno rukama osjetiti sjaj i toplinu svijeće?

Okus

I okus je malo zastupljen u liturgiji. U nekim davnim vremenima za Uskrs se pilo med i mlijeko kao znak ulaska u obećanu zemlju.²⁰ No, danas se kuša samo kruh života i kalež spasenja. I u tom trenutku se pjeva: “Kušajte i vidite kako je dobar Gospodin” (Ps 33, 9). Ali u liturgiji taj okus kao da izostaje što je ujedno i razlog da se konačno prekine dosadašnja praksa koja poznaje samo male tanke hostije bez ikakvoga okusa.

¹⁹ Ova razmišljanja preuzeo sam iz mojega članka “Au commencement était le Verbe”, *La Maison-Dieu*, 189, 1992.-1, str. 19-40.

²⁰ *Tradizione apostolica*, br. 21, Ed. Paoline, 1979., str. 84.

Njuh

Liturgijska praksa zaostaje i u ovom pogledu. U liturgiji poznajemo samo tamjan i ništa drugo. Bizantska liturgija naprotiv vrlo dobro poznaje i druge oblike osjećanja. Tako na Veliki petak ružama biva namirisani Kristov grob, a taj se miris potom širi čitavom crkvom.

U našoj liturgiji trebali bismo biti više kreativni. Tako ulje treba biti mirisno, a ne jednostavno stavljeno u pamuk u malu posudicu. S takvom praksom kako je moguće vjerovati onim riječima koje kažu "da, Kristov smo miomiris Bogu" (2 Kor 2, 15).

Mens concordet voci - kaže sv. Benedikt koji je od svojih monaha tražio da pjesma psalama potpuno obuzme njihovo biće. Polazeći od tog principa vidjeli smo što znači prvotnost liturgije. Kao što kaže sama riječ liturgija, radi se o činu (*urgia*). Mudrost liturgije nije stvar razuma, nego se tiče čitavoga tijela. Liturgija je u tom smislu tjelesna.

Jesu li svi ovi razlozi dovoljno uvjerljivi? Ako jesu trebali bismo spoznati da liturgija ne može biti svedena na pojmove. Skolastička misao tražila je bit stvari, a liturgija to čini preko osjeta. U stvarnosti, radi se o tome da valja uspostaviti pravilan odnos između liturgije i teologije, o čemu će još biti riječi u sljedećem poglavlju. Teologija je znanstvena disciplina i kao takva ona isključuje one koji ne mogu razumjeti. No, liturgija je upravljena svima. Ona je povjerena čitavom narodu, a tako i čitavoj ljudskoj naravi. Intelektualna razina ne znači mnogo u liturgiji, jer se liturgija po Božjoj volji obraća svima. (Nastavlja se.)

Preveo: Ivica Žižić

Marko Babić
PSALMI U MISNOM BOGOSLUŽJU

SVETKOVINA SVETE BOGORODICE - Psalam 67, 2-3. 5-8;
Bog nas blagoslovio!

Svetkovini sv. Bogorodice i početku nove godine dobro pristaje blagoslovni psalam 67. koji se izvorno pjevao za vrijeme jedne od velikih svetkovina, vjerojatno za vrijeme Blagdana sjenica koji je bio blagdan berbe na koncu godine što je, prema našem računanju, bilo koncem rujna ili početkom listopada. Hebreji su tom prigodom zahvaljivali Bogu za jesensku berbu i molili blagoslov za početak nove godine. To nam izričito spominje redak: *Zemlja plodom urodila! Bog nas blagoslovio!* Urod zemlje za Hebreje je bio konkretno očitovanje Božje naklonosti i živa propovijed poganskim plemenima da je Bog Izraelaca pravi Bog koji se brine za svoje štovatelje.

Psalam je prožet duhom univerzalizma slično kao drugi dio knjige proroka Izaije, koji opisuje obnovljeni hram kao *Dom molitve za sve narode* (Iz 56,7) . Svi su narodi pozvani da po primjeru Izabranog naroda i po poruci njegove povijesti, služe jedinomu Bogu. To izražava veseli pripjev, dvaput ponovljen: *Neka te slave narodi, Bože, svi narodi neka te slave!*

Za kršćane je ovaj psalam prigoda da sadržaju tih zahvaljivanja i molba pridodaju Bogorodicu Mariju i nov Početak koji je iz nje proistekao. To je pravi put Božji što ga treba upoznati sva zemlja, a svi puci Božje spasenje. I tim putem treba kročiti u životu prihvaćajući, poput Marije, planove Božje i njima se pokoravati. Psalmist moli Boga da to prihvate svi narodi i *svi krajevi svjetski*. To je pravi "strah Božji" koji uključuje strahopoštovanje prema transcendentnom i slavnom Bogu. Za taj su dar Mojsije i Aron molili blagoslov nad svoje sunarodnjake

i to nam Crkva naviješta u prvom misnom čitanju, što je upravo preko današnjeg otpjevnog psalma povezano s drugim čitanjem i evanđeljem. Vrhunac je blagoslova nad nama u posinovljenju i slanju Duha Svetoga po čemu smo *baštinici po Bogu*.

Zemlja plodom urodila! Bog nas blagoslovio! Taj je redak osobito nadahnjivao Svete oce koji su, nadilazeći poljoprivredne horizonte, prelazili na simbolički nivo. Tako sv. Jeronim tumači da je *zemlja sveta Marija koja potječe od naše zemlje, od našeg sjemena, od blata zemaljskoga, od Adama ... Zemlja je dala svoj plod: najprije je izniknuo cvijet, potom je cvijet postao plod da bismo ga mi mogli blagovati, da bismo mogli blagovati njegovo tijelo. Želite li znati što je taj plod? To je Djevica od djevice, Gospodar od sluškinje, Bog od čovjeka, Sin od Majke, plod od zemlje*.

Evanđelist Luka opisuje da su pastiri kod rođenja Isusova slavili i hvalili Boga ... o tome *pripovijedali svima, a svi koji to čuše, divili se tome što su im pripovijedali*. To je jasan poticaj i nama da zahvaljujemo Bogu za sve što nam je učinio, osobito na rođenju Bogočovjeka od Bogorodice i za naše posinovljenje po kome smo baštinici Božje slave i vječnoga života. Po tome nas je blagoslovio.

BOGOJAVLJENJE - Psalm 72, 1-2. 7-8.10-13;
Neka dođe kraljevstvo tvoje!

Psalm 72. je jedan od dražih hebrejskoj i kršćanskoj predaji. Uz Ps 127. pripisan je Salamonu, idealnom kralju, iako tumači njegov postanak datiraju u kasnije razdoblje, na prijelaz iz 8. u 7. st. pr. Kr. To je razdoblje nakon izgnanstva u Babilon kada Davidova dinastija više ne vlada, pa je očito molitva upućena Bogu za mesijansko kraljevstvo kojega se dolazak očekuje u budućnosti. Zbog toga je kraljevstvo u ovome psalmu opisano kao *sveopće i vječno, jer živjet će dugo kao sunce i kao mjesec u sva pokoljenja*.

To je jeka Jeremijina navještaja: *Evo dolaze dani – riječ je Gospodnja – podići ću Davidu izdanak pravedni. On će vladati kao kralj i biti mudar i činit će pravdu i pravicu u zemlji* (23,5). Isto je najavio i prorok Zaharija: *Tvoj kralj se evo tebi vraća ... On će navijestit mir narodima; vlast će mu se proširit od mora do mora i od Rijeke do rubova zemlje* (9,9-10). Zbog toga svetopisamski tumači govore o ovom psalmu kao o kraljevskoj pjesmi koja je

biblijski preludij u “Adveniat regnum tuum” u Gospodnjoj molitvi (H. Schürmann). I pozvani smo moliti da dođe to kraljevstvo u kome će cvjetati pravda i mir velik – sve dok bude mjeseca.

Zbog svoga sadržaja i pojedinih slika, nije bilo prikladnijeg psalma za svetkovinu Bogojavljenja, jer naviješta *kraljeve Taršiša i otoka, vladare Šabe i Šebe koji nose darove i danak donose*, kako ih je najavio prorok Izaija u prvom čitanju: *Svi će iz Sabe dolaziti, donosit će zlato i tamjan, i hvale navješćivati.* Uz te detalje izričito navedene u evanđeoskim opisima Bogojavljenja mudracima s istoka u Betlehemu, čitav je psalam prikladan za opisivanje Isusove osobe i njegova djelovanja. Krist je onaj koji *spašava siromaha, koji uzdiše, nevoljnika, koji pomoćnika nema.* On je onaj koji će se *smilovati ubogu i siromahu i spasiti život nevoljniku.* Jasno je da tako idealnog kralja, osim Krista, nema. Zbog toga smo pozvani iščekivati da se i nama očituje i da zajedno s njim kraljujemo kroz svu vječnost. Tako ćemo postati dionici otajstva što nam ga je predstavio sv. Pavao u 2. čitanju: *... da su pogani subaštinici i sutijelo i sudionici obećanja u Kristu Isusu – po evanđelju.*

Tumačeći ovaj psalam, sv. Ćiril Aleksandrijski piše kako će *u Kristovim danima po vjeri izrasti za nas pravda, a u našem obraćenju Bogu izrasti za nas obilje mira.* Jer *upravo smo mi ubogi i djeca siromaha kojima ovaj kralj pomaže i koje spašava. Ako ponajprije siromasima naziva svete apostole, jer su bili siromasi duhom, nas je on spasio kao djecu siromaha opravdavajući nas i posvećujući nas u vjeri po Duhu.*

DRUGA NEDJELJA PO BOŽIĆU - Ps 147, 12-15. 19-20;
Hvali Boga svoga!

Nedjelja druga po Božiću ne dolazi svake godine nego samo kad se Božić slavi na dane u tjednu od srijede do subote. Zbog toga su za tu nedjelju izabrana svetopisamska čitanja koja nisu bitna za shvaćanje božićnog otajstva. Ona samo produbljuju to otajstvo pod vidom: Mudrost, Riječ i Zakon Božji primjenjujući ih na utjelovljenoga Boga. Današnjim otpjevnim psalmom Crkva nas poziva da prihvatimo *Riječ koja je tijelom postala i nastanila se među nama* i zahvaljujemo Bogu na tom daru.

Od Septuaginte pa preko Vulgate, grčka i latinska predaja od 12. retka 146. psalma počinje novi 147. psalam koji s prethodnim tvori jednu cjelinu. Sveti oci su Ps 147. primijenili

na novi Jeruzalem, vojujući i slavni. Postao je osobito popularan zbog svoje liričnosti i pjevnosti te česte liturgijske uporabe i na Istoku i na Zapadu, pod vidom pohvale Bogu gospodaru svemira i sveukupne povijesti. Prisjetimo se samo veličanstvene skladbe Monteverdijeva *Lauda Jeruzalem*. Ovaj psalam, s pravom, možemo nazvati himan hvale Bogu za njegovu objavu u povijesti i svemiru.

I samo površan pogled na Ps 147. otkriva trostruku motivaciju hvaljenja Boga: povijesno, kozmički, simbolički. Sve starozavjetne pjesme hvale trebamo promatrati kao odgovor ili *amen* izraelske zajednice na događaje Božje objave. Taj odgovor uvijek je bio odgovor na konkretne činjenice i doživljaj stvaranja i otkupljenja. Bog se objavljivao *u više navrata i na više načina. Konačno, progovori nam u Sinu ...* (Heb 1,1). Zbog toga je ovaj psalam prikladan za ovo božićno vrijeme da bismo izrazili hvalu Bogu za vrhunac njegove objave.

Redak: *Pšenicom te hrani najboljom* poslužio je Svetim ocima da zahvalu Bogu primijene na uzvišeni dar euharistijskog otajstva. Zbog toga se ovaj psalam koristi i na misi Svetkovine Tijela i Krvi Kristove. Već u 3. st., ovaj je psalam tako tumačio Origen: *Naš Gospodin je pšenično zrno što pada u zemlju i umnaža se za nas. A to je zrno višestruko plodonosno ... Riječ Božja je višestruko plodonosna i u sebi ima svaku slast. Sve što bi ti poželio proizlazi od Riječi Božje kao što su to pripovijedali Judejci: dok su blagovali manu, ona je u njihovim ustima poprimala okus što ga je svaki pojedinac priželjkivao ... Isto tako u tijelu Kristovu, što je učiteljska riječ, tj. shvaćanje Svetoga pisma, koliko li je tu mnoštvo želja i istovremeno kakva hrana što je primamo. Ako si svet, traži osvježanje; ako si grešan, pokoru.*

Bog se objavljuje čovjeku u prirodi, u događajima opisanim u Svetom pismu i po posebnim prorocima. A vrhunac je njegove objave u Sinu koji je postao čovjek i rodio se od Djevice Marije. Za sve to treba Bogu zahvaljivati svaki dan, osobito u božićno vrijeme kad nam se *očitovalo čovjekoljublje Boga našega.*

KRŠTENJE GOSPODINOVO - Psalm 29, 1-4. 9-10;
Gospodin nad vodama silnim!

Uz blagdan Krštenja Gospodinova ponuđen je Psalm 29. zbog slikovita opisa oluje s bljeskovima svjetla i pljuska obilnih voda s neba nad kojima *Gospodin stoluje*. Oluja svojom snagom

i nepredvidivošću podsjeća na Božju moć i slavu što obaraju neprijatelje Naroda Božjega i osiguravaju mu mir. Gospodnji glas *grmi s nebesa* kao što je zagrmio za vrijeme objave Mojsiju na Sinaju (Izl 19,16) i za vrijeme dok je Ivan krstio Isusa u Jordanu. Veličanstveni i zastrašujući efekti za vrijeme oluje opisani su iznimno jednostavnim literarnim sredstvima: ponavljanjem riječi po načelu postupne gradacije što onomatopejski oponaša tutnjavu groma poput jeke što se širi svemirom. Sedam puta je ponovljena riječ *Qol* što može označavati imenicu *glas* i uzvik *čuj!* Time se na iskustvu dohvatljiv način dočaravao *glas Božji* kao grmljavina što se čuje iz daljine, pojačava i širi te nestaje u beskraju, a broj sedam označava savršenstvo. Božji glas je savršen.

Zbog svega toga, Psalam 29. je *jedan od najveličanstvenijih himana cijele Biblije* (M. Kirigin), "*Gloria in excelsis*" *Staroga zavjeta* (Weiser). Oponašan je u mnogim opisima teofanija u Novome zavjetu. Vidjelac iz Otkrivenja čuje *tutnjavu sedam gromova* (Otk 10, 3-4), a silazak Duha Svetoga na prvu kršćansku zajednicu prati *iznenadni šum s neba, kao kad se digne silan vjetar* (Dj 2,2). Pavla pred Damaskom *iznenada obasjava bljesak s neba ... i začu glas što mu govoraše* (Dj 9,3-4).

Psalam 29. se ubraja u skupinu psalama Božjega kraljevanja koji veličaju Jahvu kao jedinog kralja Izraela i svega svijeta. U hebrejskom se bogoslužju ovaj psalam pjevao za vrijeme blagdana Pedesetnice čime se obnavljala uspomena na Božju objavu na Sinaju, ali i na dugogodišnji hod kroz pustinju Kadeš.

Pjesnik na početku i na kraju psalma potiče sve ljude da dođu u svetište Hrama gdje će Bogu pjevati: *Slava!* Radi se, dakle, o pravom Bogojavljenju, nekada nad vodama potopa – pa ćemo isti psalam ponovno susresti u utorak 6. tjedna kroz godinu kada se čita izvještaj o potopu – a kod Isusova krštenja nad vodama Jordana. Ta se dva Bogojavljenja nadopunjuju: Bog se prvi put pojavljuje da izvrši najavljenju kaznu, a drugi put da nam dovede i potvrdi obećanoga Spasitelja s kojim se sjedinjujemo u vodama krštenja.

Tumačeći ovaj psalam, sv. Bazilije piše: *Možda je još mističnije odjeknuo glas Gospodnji nad vodama kad se zaorio na krštenju Isusovu: Ovo je Sin moj, Ljubljeni! Gospodin lebdi nad mnogim vodama posvećujući ih u krštenju. Bog u slavi grmi s visina snažnim glasom svoga svjedočanstva ... U toj grmljavini*

možeš upoznati promjenu što se, nakon krštenja, ispunja po snažnom glasu Vesele vijesti.

DRUGA KROZ GODINU "C" - Psalam 96, 1-3.7-10;
Pjevati novu pjesmu!

Današnji otpjevni psalam spada u skupinu hvalospjeva Gospodinu Bogu Kralju i slavi kraljevstvo Božje i iščekivanje dolaska Suca na koncu vremena kada će doći *suditi svijetu po pravdi i narodima u istini svojoj* (r.13). Biblijski tumači se slažu da je psalam nastao dosta kasno, tek u 4. st. pr. Krista, pa je i vremenski „nova pjesma“. Ali u biblijskom načinu izražavanja, to „novo“ prvenstveno označava posljednja, eshatološka vremena što će potrajati dovijeka. Upravo na to aludira središnji redak psalma: *Nek se govori među poganima: Gospodin kraljuje!* (r.10). Za takvo kraljevanje mi molimo u molitvi Gospodnjoj svaki put kad izgovaramo: *Dođi kraljevstvo tvoje*. Prva knjiga ljetopisa (16,23-33) potvrđuje da se ovaj psalam, s nekim tekstualnim varijantama, pjevao pred Kovčegom saveza zajedno s psalmima 105. i 106. Prema rasporedu u liturgijskim knjigama trebao bi se pjevati i na božićnoj ponoćki, iako ga kod nas redovito zamjenjuje pjesma „U se vrime godišta“.

Nas zanima kakvo je to kraljevstvo što ga iščekujemo i za koje molimo te kakav je Bog kralj predstavljen u ovom psalmu i objavljen djelima i riječima Krista Gospodina? Ivan Krstitelj i Krist Gospodin su kao glavni predmet svoga propovijedanja naviještali: *Blizu je kraljevstvo nebesko!* Apostoli još za života svoga Učitelja dobivaju nalog da obznaju veselu vijest o Kraljevstvu. Božansko kraljevsko dostojanstvo zajednička je predodžba svim drevnim religijama staroga Istoka. Sve drevne mitologije pridaju svetu vrijednost zemaljskom kralju kao zemaljskom namjesniku Boga Kralja na nebesima. Stari zavjet tu predodžbu proširuje eshatološkim obilježjem političke vlasti u duhu izrazita monoteističkog vjerovanja. Novi će zavjet predstaviti dolazak toga otajstvenog kraljevstva u tri etape: za vrijeme Isusova zemaljskog života, u vremenu Crkve i konačno dovršenje na koncu vremena. Isus je prihvaćao taj mesijanski naziv, ali se jako protivio svakoj primisli političke obojenosti. Zbog toga odgovara Pilatu: *Moje kraljevstvo nije od ovoga svijeta* (Iv 18, 36). To je u duhu ideala što ga je naviještao za svoga ovozemaljskog života: *Tko hoće među vama biti najveći, neka vam*

bude poslužitelj! Tko hoće među vama biti prvi, neka bude svima sluga (Mk 10,43 sl.). U tom je duhu glasoviti kršćanski pjesnik Fortunat spjevao himan *Vexila regis* u kojem predstavlja Krista koji vlada “s drveta”. Na koncu vremena Krist će kao pobjednik nad svim neprijateljima *predati kraljevstvo Bogu Ocu* (1 Kor 15,24), a njegovi će vjernici primiti baštinu u tom kraljevstvu (Ef 5,5).

TREĆA KROZ GODINU “C” - Psalam 19, 8-10.15;
Prava naredba i čista zapovijed

437

Psalam 19. slavi Boga stvoritelja sunca (r. 5-7) i zakona Božjega objelodanjena u njegovoj riječi (r. 8-11). Ta dva dijela ipak čine cjelinu, jer onaj koji je uspostavio fizičke zakone svemira, isti je koji je postavio i moralne zakone za ljude. Priroda i zakon objavljuju Božje savršenstvo. Za današnji otpjevni psalam uzet je drugi dio koji sadrži pohvalu zakonu što je spasonosan putokaz života.

Kao što se sunce sjedinjuje sa zemljom i stvara život, tako i zakon Božji odsijeva u nama i svemu što nas okružuje. I u tome se odražava zaručničko jedinstvo saveza Boga i ljudi. Popis oznaka zakona Božjega nalikuje komplimentima što ga međusobno izmjenjuju zaljubljeni: *savršen, pouzdan, dušu krijepi, neuka uči, srce sladi, oči prosvjetljuje, ostaje svagda.*

Govoriti danas zanosno o zakonu, pa bio on i Božji, znači naići na čuđenje ljudi koji u načelu odbacuju svaki zakon, ili – u najboljem slučaju – biraju i prihvaćaju samo one koji im odgovaraju. A i ti ne zauvijek i bezuvjetno, nego samo trenutno, dok gode. Naravno današnji je mentalitet zaboravio da je najveći i jedini pravi zakon ljubav. *Zapovijed vam novu dajem: ljubite jedni druge; kao što sam ja vas ljubio tako i vi ljubite jedni druge* (Iv 13,34). To je vrhunac zakona što je dan po Mojsiju, a po Isusu Kristu dođe milost i istina (Iv 1,17). U tom svjetlu treba čitati i moliti današnji otpjevni psalam. Tim riječima i mislima nadahnut Teilhard de Chardin je pisao: *Bog je ljubav a ljubav je temeljni zakon svemira.* Bog nije propisao ljudima zakon da ih zarobi u skučenosti, nego da ih prosvijetli, okrijepi i podrži. Današnji mentalitet je uvidio vrijednost upoznavanja, poštivanja i čuvanja prirodne zakonitosti na čemu inzistira ekološki pokret. Neredi na tom području mogli bi biti katastrofični za normalan život ljudi i svega stvorenoga.

Zbog toga pratimo mislima i osjećajima psalmista koji nas danas poziva da se divimo Božjem zakonu koji je *savršen – dušu krijepi, pouzdan – neuka uči*. To je zakon što ga je svećenik Ezra čitao okupljenom narodu, ali i vrhunac zakona u utjelovljenju Sina Božjega i njegovo vršenje volje Očeve koja će se očitovati u naviještanju *sužnjima oslobođenje, vid slijepima, na slobodu pustiti potlačene, proglasiti godinu milosti Gospodnje*.

ČETVRTA KROZ GODINU “C” - Psalm 71, 1-6.15.17;
Hrid utočišta i utvrda spasenja

438

Psalam 71. prožet je intimnim osobnim stavom a Jeruzalemska biblija mu daje naslov *molitva starca*. Sadržaj i pojedini izričaji daju naslutiti da mu je tvorac ogorčeni starac koji je proveo mnogo vremena u svome životu u dugim molitvama i s nostalgijom se prisjeća svoje prošlosti, a jadikuje na stanju u starosti gdje se osjeća zarobljen u *rukama zlotvora*. Uza sve to, psalam odiše čvrstim pouzdanjem u Boga koji mu *bijaše učitelj od mladosti i sve do sada naviješta čudesa Božja*.

Izabrani redci iz ovoga psalma nastavljaju ideje iznesene u prvom čitanju iz Jeremije, osobito redak: *Prije nego što te oblikovah u majčinoj utrobi, ja te znadoh, prije nego što iz krila majčina izađe, ja te posvetih*. Psalmist jedino na to računa i na to se oslanja: *Na te se oslanjam od utrobe; ti si mi zaštitnik od majčina krila* (r.6). Osjećaj da ga fizičke sile sve više i više napuštaju, potiče psalmista da, okružen neprijateljima i nevoljama, svoje pouzdanje osloni na Boga ohrabren prorokovim riječima: *I borit će se s tobom, al te neće nadvladati jer ja sam s tobom da te izbavim*.

Psalmist upravlja mudru prošnju Bogu kojom ne traži za sebe produžetak života nego novu životnost, obnovljenu mladost duha što je pravo uskrsnuće. Zbog toga je ovaj psalam protest protiv umanjivanja i uništavanja života, te promicanje vječne ljubavi koja neće nikada prestati. Takav pristup je prava škola življenja, ali i umiranja. Jer *smrt je sastavni dio života kao i rađanje* (Tagore). Te se misli sve češće i sve jače nameću kako se čovjekov ovozemaljski život bliži kraju.

Starost je uvijek bila teška i bolna. U današnjoj kulturi tome se pridodala i izoliranost staraca i odvojenost od svojih najbližih i od poslova kojima je posvetio aktivni dio svoga života. Te biološke i psihološke ograničenosti i poteškoće mogu se,

barem donekle, ublažiti vjerom u nastavak života u vječnosti i uvjerenjem da Bog ne napušta svojih nikada, niti ih iskušava više nego mogu podnijeti. Usrcna molitva je svakako najbolja hrana takve vjere. Molitva današnjeg psalma može biti izazov i poticaj za nasljedovanje. Osobito redak: *Budi mi hrid utočišta i čvrsta utvrda spasenja!*

PRIKAZANJE GOSPODINOVO - Ps 24, 7-10;
Tko je i kakav je Kralj slave?

Psalam 24. koristimo kao otpjevni psalam više puta u godini: na 4. nedjelju došašća u god. A, na Cvjetnicu za vrijeme ophoda a prije svečanog ulaska u crkvu, na svetkovinu Svih svetih (prvi dio) i na današnji blagdan (drugi dio). Psalam opisuje svečani ulazak u hram i spada u skupinu kraljevskih psalama. Ali se ne iscrpljuje u službi ovozemaljskog kralja. Naš kralj je Bog Stvoritelj svemira koji dolazi u Hram preuzeti u posjed svoju baštinu. Kličući mu vjernici staroga i novoga Izraela priznaju njegovu volju i podlažu joj se.

Drugi dio psalma, r. 7-10, koristimo u bogoslužju današnjega blagdana kako bismo ispovjedili svoju vjeru da je dječak što su ga Josip i Marija prikazali u Hramu naš pravi Kralj slave. Jeruzalemska biblija pretpostavlja da se upravo ovaj dio psalma pjevao za vrijeme prijenosa Kovčega saveza u Šator saveza na Sionu za Davidova kraljevanja, a da bi prvi dio, redci 1-6, nastao kasnije.

Ovaj je psalam bio veoma drag prvim kršćanima pa su ga često pjevali. U njemu su vidjeli ostvarenje proroštva zadnjeg starozavjetnog proroka Malahije o dolasku Gospodina u svoj hram, što se naviješta u današnjem prvom misnom čitanju: *I doći će iznenada u Hram svoj Gospodin koga vi tražite i Anđeo Saveza koga žudite*. Ali, tim su psalmom izražavali i svoju vjeru u Kristov silazak u carstvo mrtvih nakon uskrsnuća.

Prema nekim tumačima Svetoga pisma, upravo je na ovaj psalam mislio Plinije Mlađi u svome glasovitom pismu caru Trajanu, ističući da se kršćani *obično sastaju točno određenoga dana, prije zore, da bi naizmjenično pjevali himan Kristu kao Bogu*.

A kakav je taj Kralj slave kome kličemo u današnjem bogoslužju? On je Jahve Sabaot, Gospodin „nad vojskama“. Taj veoma drevni i česti (279 puta) naziv za Boga u Starome zavjetu

prvotno nije imao vojničko obilježje nego kozmičko. Njegovu vojsku sačinjavaju zvijezde nebeske koje on stavlja u obranu svojih saveznika. Tako lijepe i romantične zvijezde nebeske na drevnom su Istoku štovane kao božanstva, ali one su za psalmista samo stvorenja u službi jedinoga Stvoritelja.

U otajstvu prikazanja Gospodinova u Hramu i mi sudjelujemo prikazivanjem u misnoj žrtvi i produženim prikazivanjem u svagdanjem životu. To će biti Gospodinu draga žrtva što će nas očistiti tako da se nećemo bojati kad se Gospodin konačno očituje.

Anđelko Domazet
KRATKE PROPOVIJEDI

2. NEDJELJA KROZ GODINU: *Znak punine* (Iv 2, 1-11)

Postoji određeno odbijanje da čovjek mora biti ono što jest. Uvijek moram isto. Uvijek nailazim na iste granice. Uvijek činim iste pogreške, doživljam iste neuspjehe. Moram odustati od nadarenosti koja mi je uskraćena, spoznati vlastite granice i poštovati ih. Biti čovjek, znači biti ograničen, biti konačan. Na raspolaganju nam stoji ograničeno vrijeme i snaga. Ne možemo sve raditi odjednom. Moramo moći izabirati, odlučiti se za ono čemu se želimo posvetiti, a što želimo propustiti. Vrlina je ako znamo sebi postaviti granice i biti umjereni. "Sve s mjerom" pravilo je koje ne vrijedi samo za jelo i piće. Znati se pomiriti s vlastitim granicama potvrda je osobne zrelosti i životne mudrosti.

No, to je tek jedna strana medalje: *iskustvo granica*. Postoji i druga strana: *čežnja za puninom*. Osjećamo da nas postavljene granice sputavaju, želimo ih nadići. Nešto se u nama buni, opire. Htjeli bismo imati više od života. Htjeli bismo više toga doživjeti, ostvariti u životu. Htjeli bismo osjetiti malo više životne radosti i vedrine. I malo više mira. Gladujemo i žeđamo za pravdom, za pomirenjem među ljudima. Ta težnja za puninom potvrda je veličine ljudskoga poziva.

S tim u svezi postoji još jedna napetost: ona između *svakidašnjice* i *slavlja* (svečanosti). Svakidašnjica doziva u svijest naše granice, a slavlje ukazuje na čežnju za životom u punini. Čovjek istinski može slaviti samo ako je uvjeren da njegova čežnja za puninom nije uzaludna, da postoji odgovor na tu čežnju. Zato svako slavlje budi i jača nadu da smijemo imati

udjela na život u punini i da naše granice nemaju posljednju riječ.

Svadba i vino znak su i predokus punine života i radosti. Zato Isus u evanđelju po Ivanu čini prvo znamenje upravo na jednoj svadbi. Isus se koristi slikom svadbe da bi objasnio zašto njegovi učenici ne poste (ne žive asketski) kao učenici Ivana Krstitelja: "Mogu li svatovi tugovati dok je s njima zaručnik?" (Mt 9,15.) Da je u današnjem evanđelju riječ o *znaku punine*, potvrđuje i obujam kamenih posuda: šest puta po sto litara i to izvrsnog vina. Pretvaranje vode u vino simbol je 'života u punini' (Iv 10,10).

442

"I povjerovali su u njega njegovi učenici", čitamo u evanđelju. *Znak* je probudio *vjeru*. Samo kod nekih. Većina Isusovih sunarodnjaka ne prihvaća svjetlo koje Bog daruje po Isusu. Osobito evanđelje po Ivanu opisuje tragičnu povijest sljepoće, povijest neprijateljskog odbijanja dara Božjega u Isusu. Mnogi su otišli od Isusa kada je počeo govoriti o sebi kao 'kruhu života'. Evanđelje ove nedjelje naviješta da su učenici u svom srcu prepoznali znak i povjerovali u njega, da ih je znak potaknuo na promjenu, da je u njihovim srcima započelo živjeti nešto novo, da je njihova čežnja za puninom u Isusu pronašla svoj konačni odgovor. Ostali svjedoci Isusova čudesnog pretvaranja vode u vino u Kani, čini se, nisu se time puno okoristili, osim što su dobili izvrsno vino do kraja svadbe.

S nama žive mnogi ljudi koji se osjećaju osamljeni. Oni više ne vjeruju da postoji ispunjenje čežnje za puninom života. Osjećaju se iznutra prazni. Ne ide im se na zajednička misna slavlja. Ne vjeruju da ih ta slavlja mogu ojačati, ohrabriti, probuditi u njima nadu. Oko sebe vide samo ograničene ljudske mogućnosti. Kako povjerovati u Božja obećanja? O životu u punini? O tome da će sve biti dobro? Odakle čovjeku odvažnost da prihvati samoga sebe, štoviše, da sebe vidi kao zadaću? Postoji li netko tko me bezuvjetno prihvaća takvog kakav jesam?

Kad se kršćani okupljaju na zajedničko euharistijsko slavlje, pozvani su slaviti Božji dar u Kristu u kojemu je započelo ispunjenje naše čežnje za puninom. Na našim slavljima nismo još dosegli puninu. Ali primamo predokus. U znaku prepoznajemo koliko je Bog ljubio i ljubi nas i svijet. U znaku već sada i ovdje dobivamo udio na životu u kojemu smrt više nam svoju moć. Iako još živimo unutar naših granica (prolaznost, bol, neznanje, osamljenost, slabosti i sl.), te su granice postale 'propusne'.

One su postale mjesto *ulaska Božje milosti* u ljudski život. Po Kristu su dokinute u korist punine života. I zato smo pozvani biti znak te nade u puninu života na koju su svi ljudi pozvani.

3. NEDLJELJA KROZ GODINU: *Misterij časa* (Lk 4, 14-21)

Poznati češki književnik Milan Kundera napisao je knjigu znakovita naslova *Život je negdje drugdje*. Ne ulazeći u književne teme, čini se da je već samim izborom naslova Kundera pogodio u srž naših problema. Često, naime, živimo u svojim projekcijama i fikcijama, u nekoj imaginarnoj budućnosti. To nešto buduće, to tamo, a nikako ovo ovdje i ovo sada, naš je bijeg i naša je nesposobnost da stvarno živimo sada i ovdje.

Vjera je opredijeljenost za sada i ovdje. Vjera nije prebacivanje u neki izmišljeni i idealizirani svijet. Pavao stoga s pravom tvrdi: 'Evo *sad* je vrijeme milosno, evo *sad* je vrijeme spasal!' Isus svojim nastupnim govorom u rodnom gradu govori upravo o tome: "*Danas* se ispunilo Pismo što vam još odzvanja u ušima". "*Danas* vam je rođen Spasitelj", glasi poruka anđela kod Isusova rođenja. Isus poziva Zakeja da siđe sa stabla: "*Zakeju, žurno siđi! Danas* mi je proboraviti u tvojoj kući." I ono što se tamo dogodilo sažima se u riječima: "*Danas* je došlo spasenje ovoj kući." (Lk 19, 5; 9).

Čovjek, nažalost, kao da ne može povjerovati da bi Bog mogao biti u svijetu. On je radije smješten 'negdje drugdje', dalje, odsutnije. Što smo dalje i što smo više u 'negdje drugdje', to nam je teže podnijeti razloge po kojima je Bog ovdje i sada. Udaljeni od sebe, od svijeta i postojanja u kojemu nam je već sve dano, zapravo smo udaljeni i od Boga. Bog i nema drugog vremena od ovoga sada. Danas nije jučer niti sutra. Jučer je prošlost, sutra je budućnost. Sadašnjost je samo danas. Ovo 'danas' u evanđelju je po Luki jako važno. Njime se obilježava vrijeme u kojemu nam Bog prilazi u Isusu da bi probudio našu vjeru i posvjedočio svoju blizinu.

U Isusovo vrijeme bili su mnogi koji su ovo 'danas' blizine Božje hitno trebali. O njima se govori u proročkim riječima. To su siromašni, oni koji nemaju najosnovnije za svoj život; to su i oni koji su nepravedno u zatvoru. U stara vremena raširene očne bolesti mnoge su učinile slijepima. Tu su i ljudi koje su drugi uništili, iskoristili. Mnogi od njih vapili su Bogu, uvjereni da živi Bog jest Bog koji vidi nevolju ljudskih bića. Isus, ispunjen i

ojačan Duhom Svetim nakon krštenja na rijeci Jordanu, govori o svome poslanju koristeći odlomak iz Knjige proroka Izaije: poslan je siromašnima, utamničenicima, slijepima i nevoljnima. Po njemu 'ovdje i sada' trebaju iskustveno doživjeti otkupljenje, oslobođenje, ozdravljenje, pravednost.

No, mnoga se *pitanja* nameću: Nije li tu ipak previše obećano? Zacijelo, iz Isusa je isijavala snaga kojom je ljude iscjeljivao i uspravljaio u njihovu izvornom dostojanstvu. Ali nije sve išlo tako glatko. Sljedeće nedjelje slijedi nastavak današnjega evanđeoskog odlomka u kojemu slušamo o otporu i nevjeri u rodnom zavičaju. Žele ga ukloniti, strmoglaviti u provaliju. Istini za volju, valja priznati da tu ne nastaje nikakav 'vrli novi svijet'! Dakle, što još preostaje? Da će Bog u budućnost ukloniti nevolju? Zašto onda Luka toliko spominje 'danas'? Zar nije znao kako je Isus okončao svoj život? Da je, naime, bio uhvaćen, mučen, ismijan, jer je drugima pomogao, a sebi nije mogao pomoći. Kako je Luka mogao suprotstaviti iskustvu siromaštva, zatočeništva, sljepoće, uništenja koje traje, iskustvo Božjeg 'danas', to jest iscjeliteljske, oslobađajuće i otkupiteljske blizine Božje? Postoji li slično iskustvo u životu kršćana?

Bijaše to vrijeme neposredno nakon završetka Drugoga svjetskog rata. Neka žena sa svojih troje djece nije imala nikakvu vijest o tome je li njezin muž živ. Jednog dana došao je kući živ i zdrav. Iako se teške poratne prilike nisu promijenile, i dalje je vladala neimaština, glad, hladnoća i bolesti, povratak njezina supruga bijaše za nju 'danas' koji ju je uvjerio: sada će sve biti dobro.

O nekim drugim iskustvima Božjeg 'danas' pripovijedaju oni koji su pratili bolesnike na njihovu hodočašću u Lurd. Iako se nije dogodilo nikakvo čudo, bolesnici su u ozračju svetišta, u molitvi i bogoslužju iskusili da ih Bog ne samo vidi, nego i nosi. Od tog 'danas' oni drugačije nose svoju bolest. Za njih postoji jedno 'sada' Božje pomoći i zahvalnosti za to.

Slična iskustva događala su se u zajednici prvih kršćana kojima sveti Luka piše svoje evanđelje. Prvi su kršćani realno sagledavali situaciju u kojoj su živjeli i dobro su znali da ne žive u nekom zdravom svijetu. Pa ipak, zahvaljujući vjeri u raspetoga i uskrslog Isusa nešto je stvarno iscjeljujuće zahvatilo njihove živote. Obećanje da je Bog ondje gdje ljudi njega trebaju, osobito siromašni i potlačeni i bolesni – to obećanje nije nešto što vrijedi samo za budućnost. U Isusu su povjerovali u danas prisutnu i

sasvim novu blizinu Božju. I to 'danas' bijaše predokus Božjeg svijeta u kojemu se ispunjuju riječi proroka Izaije.

Danas smo zajedno okupljeni na nedjeljno euharistijsko slavlje. Nedjelja je zbog toga ovdje kako bismo to 'danas' blizine Božje u Isusu osjetili, osvijestili, uprisutnili. Danas Bog daruje sebe u znaku Isusove ljubavi. Danas već djeluje snagom Duha u našoj zajednici da bude kvasac novoga i pomirenog svijeta. Ovaj 'danas' čini od nedjelje slavlje.

4. NEDJELJA KROZ GODINU: *Vjera i nevjera* (Lk 4, 21-30)

445

Današnju prizor u Nazaretu nalazi se na početku evanđelja po Luki. To je 'uvertira' za niz važnih tema. Isusov nastup stoji pred alternativom: vjera ili nevjera. Luka piše za kršćane koji dolaze iz poganstva i koji su povjerovali u Isusa. Za razliku od njih, današnji odlomak izvješćuje o odbijanju onih koji bi Isusu trebali biti posebno bliski, ljudi iz rodnog zavičaja. Možemo se ovdje sjetiti riječi starca Šimuna: "Ovaj je evo postavljen na propast i uzdignuće mnogima u Izraelu i za znak osporavanja..." (Lk 2, 34).

Je li zauvijek prošlo vrijeme kada su se ljudi svađali zbog vjerskih uvjerenja. Barem se tako čini. U zapadnoj Europi vjera drugih i drugačijih se tolerira. U što pojedinac vjeruje, to je njegova privatna stvar i mene se ne tiče. Doduše, u vijestima se pojavi katkada i takva vijest koja govori o nasilju i sukobima zbog religijske pripadnosti i uvjerenja. I tada slušamo komentare o pojavi religijskog fanatizma i opasnosti religijskog fundamentalizma. Ipak, redovito prepirke i sučeljavanja u kulturi i društvu na Zapadu zbivaju se oko nekih drugih tema, a ne toliko zbog teme vjere. Znači li to da danas ne postoje kršćani koji izlažu svoj život opasnosti zbog toga što nasljeđuju Isusa?

O tome rijetko slušamo u mass-medijima. Ali takvi ljudi postoje. Ljudi koji su nošeni Kristovim Duhom i koji se neustrašivo zauzimaju za siromašne, potlačene, obespravljene, orobljene. Takvi su redovito proganjani, a neki od njih su i ubijeni. Često se iza nasilnih čina kriju drugačija religiozna vjerovanja. I danas ima onih koji su uvjereni da ne postoji Bog kojega je Isus naviještao i da onaj koji djeluje u ime takvog Bog smeta i treba ga ukloniti. Ima zemalja u kojima se nekažnjeno

može ubiti takve ljude. I stanovnici grada Nazareta pokušali su 'isključiti Isusa' i njegove zahtjeve.

Isusov Govor na gori za mnoge nije politički upotrebljiv. On je utopija, a ne ostvariv zahtjev. Isusova vizija novog Božjeg svijeta ne može se pretočiti u političko djelovanje. Ono najviše što je moguće, jest da pojedinac to nosi u sebi kao osobno nadahnuće. Pod uvjetom da se radi o kršćaninu u politici. Ima i onih koji su u svemu tome mnogo radikalniji. U laičkoj kulturi i društvu ne bi trebalo biti mjesta za Isusovu poruku. Ona se treba živjeti isključivo u crkvenim prostorima privatnosti, gdje više nikome neće smetati.

446

Slična sudbina zadesila je i mnoge druge Isusove upute važne za život i praksu. Prolazimo pokraj drugih ravnodušni. Ne vidimo ili brzo zaboravljamo tuđu patnju. Sudimo brzopleto bližnje. Teško nam je oprostiti. Ne ispravljamo nepravdu. Važnije su nam naše rodbinske i krvne veze (plemensko mi), nego braća i sestre u Kristu (duhovno mi), to jest svi oni koji su zajedno s nama povjerovali u Krista. Jednom riječju, ne uzimamo ozbiljno Isusovog Boga. Sveta su učenja utopijski tekstovi koje ne treba shvaćati doslovno.

Nevjera Isusovih sunarodnjaka tiče se itekako nas današnjih kršćana. Nisu samo židovi bili nevjerni! *Nevjera je i u Crkvi!* Koliko je samo bilo nevjere tijekom stoljeća unutar Crkve. Najčešće je to bila vjera usana, ali ne i vjera srca. Vjera koja je selektivno pripuštala Isusa u vlastiti život. Mnogo od onoga što je Isus činio i propovijedao o Bogu, na suptilan način se isključilo (eliminiralo). Kršćani su činili mnoga bezakonja i opravdavali ih tobože 'božanskim razlozima'. Krštenici su se uvijek iznova 'hvatali mača' ostavljajući po strani Boga koji želi ljude između sebe pomiriti.

Nevjera koju je Isus susreo na početku svoga javnog djelovanja, nije ga još trebala ubiti. "No on prođe između njih i ode." Njegov put tek započinje. I danas dolazi ljudima u Crkvi, usprkos njihovoj nevjeri. Naviješta Boga siromašnih, potlačenih i slijepih i ondje gdje ga se u vjeri prima, on oslobađa i iscjeljuje. Tajna nevjere, odbijanja Isusa, ne znači da ne vidimo kako postoji prostor vjere, u kojemu Uskrsli živi i djeluje. Kada nas Krist poziva za euharistijski stol, pozvani smo oblikovati takav prostor. Da bude snaga protiv naše malovjernosti, naše nevjere. Šimun govori o Isus kao znaku protivljenja. Ako nam Duh otvori oči srca i mi u kruhu i vinu otkrijemo praštajuću ljubav Božju,

tada se nećemo protiviti tom znaku. Primit ćemo ga i pokloniti mu se u vjeri.

5. NEDJELJA KROZ GODINU: *Poslanje ili samousavršavanje?* (Lk 5, 1-11)

Čuli smo dvije neobične pripovijesti o pozivu. Rijetki među nama mogu posvjedočiti da su u svom životu imali takvu jasnoću glede onoga što Bog hoće s njima. Zbog toga postoji opasnost da se poziv shvati ili u vrlo općenitom smislu ili kao neka posebna milost rezervirana samo za izabrane. Mali je broj vjernika koji su duboko svjesni da 'biti kršćanin' znači biti pozvan od Boga, biti uzet u službu i poslan u svijet. Ljudi dolaze u Crkvu primiti blagoslov, preporučiti se zagovoru svetaca i Marije, ali se rijetko pitaju o tome što bi bilo, od Boga dano, njihovo poslanje u svijetu.

Bog potiče čovjeka da mu se stavi na raspolaganje. Tako poziva Abrahama na put. Uzima u službu Mojsija. Tako pita proroka Izaiju: 'Koga da pošaljem?', a on to pitanje shvaća kao poziv i poslanje: 'Evo me, mene pošalji!' (Iz 6,8) Tako poziva Petra. Svi oni odgovaraju vjerom na Božji poziv. Razumljivo je i posve ljudski da se Bogu obraćamo za razne potrebe. Ipak, sve te molitvene prošnje podređene su slušanju Božjeg glasa, to jest onome što On želi s nama. Bog treba ljude jer po njima djeluje u svijetu. Mi smo suradnici Božji. Bez ljudske suradnje Bog je nemoćan. Duboko sam uvjeren da je Bog pun različitih inicijativa, ali nema dovoljno onih koji su spremni prihvatiti te inicijative, odnosno, velikodušno i vjerno odgovoriti na Božje poticaje.

Samo maleni broj ljudi dožive poziv Božji s takvom jasnoćom kao što je to opisano u današnjemu evanđelju. Većina ljudi osluškuje iznutra. Katkada to osluškivanje dolazi u obliku misli koje se pojave niotkuda i prostruje našom glavom. Drugi put, osjećamo neko živo poticanje iznutra da se za nešto ili za nekoga založimo. Ili, poziv dolazi u obliku jakoga unutarnjeg nagona: želim i hoću biti to i to. Možda će mnogi od nas priznati da su u mladosti snažno slijedili svoje mladenačke ideale. U dubini srca postojao je zahtjev, želja da se za nešto založimo ili slijedimo neki put. Nešto nas iznutra 'tjera' na akciju.

U euharistijskoj molitvi molimo: "Zahvaljujemo Ti što si nas pozvao da pred Tobom stojimo i Tebi služimo." Zahvaljujemo Bogu što smo primili životno poslanje da ljubav Božju nosimo među

ljude, da svjedočimo blizinu Božju bolesnima i potlačenima, da služimo pomirenju i pravednosti među ljudima.

U današnjem evanđelju Petar pada na koljena i kaže Isusu: 'Idi od mene! Grješan sam čovjek, Gospodine!' U susretu s Božjom moći, spozna je istinu o sebi. Osjeća se malen. Zatečen. Ništa ne potiskuje. Priznaje vlastitu nedostatnost. Isus se uopće ne osvrće na Petrovo priznanje vlastite grješnosti. Ne kaže: 'Oprošteni su ti tvoji grijesi!' Ne kaže: 'Ti si zaista težak slučaj, potraži psihoterapeutsku pomoć!' Ništa od svega toga. Isus kaže: 'Ne boj se! Trebam te. Takav kakav jesi. Odsada ćeš biti ribar ljudskih duša. Nisu mi važni tvoji smiješni biografski problemi. Žuri mi se. Pred nama leži njiva svijeta. Pozvani smo sijati sjeme Kraljevstva Božjega. Ne gledaj na sebe, što će iz tebe postati, nego gledaj na mene, na ono što ja hoću.'

Samospoznaja je tek pola posla. Tek prvi korak na putu poboljšanja. Svi smo mi puni proturječnosti i neriješenih pitanja. Hoćemo li zbog toga očajavati? Dignuti ruke od sebe? Odustati od poslanja? Nipošto. Kršćanstvo je *religija poslanja*, a ne religija samousavršavanja (kao budizam). Bog uzima u obzir naše nesavršenosti. I šalje nas da 'na njegovu riječ' bacimo mreže, jer nas treba. Upravo ondje gdje se nalazimo. Isus treba ljude koji su stekli jasnoću o svojoj vjeri i mogu dati snažno svjedočanstvo evanđelja u svijetu.

U svakom euharistijskom slavlju daje nam se Duh Sveti. To je Duh Kristov koji nas čisti i uvježbava za poslanje, usprkos ljudskim slabostima i krhkostima, da budemo znak i sredstvo pomirenja ljudi između sebe i ljudi s Bogom.

6. NEDJELJA KROZ GODINU: *Dvije strane* (Lk 6,17.20-26)

Današnji odlomak o *blaženstvima* jasno pokazuje da Isus nikada nije naviještao neku plitku, jeftinu i površnu radost za sve ljude. Za razliku od Mateja, evanđelist Luka blaženstvima pridodaje i četiri 'jao': 'Jao, vama, bogataši... Jao, vama koji ste sada siti... Jao, vama koji se sada smijete... Jao, vama kad vas svi budu hvalili!'

Luka jasno ističe da se u blaženstvima ne radi samo o 'siromasima u duhu', nego o onima koji su stvarno siromašni u materijalnom smislu, o onima koji trpe svakidašnju glad, o onima koji jadikuju i plaču, o ljudima koji su isključeni i prezreni. Isus oštro kritizira one koji ne vide i zaobilaze ljude

u nevolji. Razotkriva svu lažnost njihova života. To su ljudi koji imaju svoju utjehu, svoja materijalna osiguranja, svoja uživanja u povlaštenom položaju.

Tako dolazimo do središnje teme: *pravednost Božja*. Ljudi se često pitaju: Odakle nejednakost među ljudima? I mnogi prigovaraju Bogu da on pravi razlike i da ne tretira na jednak način sve ljude. Zato Isus u blaženstvima snažno ističe kako će se Bog pobrinuti da se pokaže njegova pravednost. A to konkretno znači: izokretanje dotadašnjih nepravednih odnosa, vjera u božansko upravljanje svijetom. Kao u priči o Lazaru: bogataš koji je bio bešćutan sada trpi, a siromah zadobiva utjehu.

Današnja evanđeoska poruka mora nas dobro uzdrmati, ako ne i zaprepastiti. Pripadamo onom dijelu svijeta koji živi u relativno boljim uvjetima od preostalog dijela čovječanstva koje živi u siromaštvu ili čak u bijedi. U našim se crkvama okupljaju oni koji žive u blagostanju, ali i oni koji žive u oskudnim uvjetima. Mnogi od nas, po svom načinu i filozofiji života, bliži smo onima na koje se odnose Isusova četiri 'jao, vama'. Ako nas današnji evanđeoski tekst uznemiruje, ne bi trebalo na brzinu sebe lažno umiriti, nego izdržati taj nemir koji tjera na razmišljanje i promjenu. Doista, na čijoj smo strani? Na strani blagostanja? Ili na strani siromašnih i obespravljenih? Zamislimo da moramo propovijedati u zajednici vjernika čija većina članova živi na rubu društva, u krajnjoj bijedi, ili su bolesni, nezaposleni i sl. I što bismo im rekli?

Isusov 'jao, vama' upućen je ljudima koji žive leđima okrenuti siromašnima ili čak na njihov račun. Je li tako i u Crkvi? Pridonosimo li kao vjernici kobnom ponoru (jazu) između onih koji imaju (i više nego dovoljno!) i onih kojima i ono najnužnije nedostaje? Rođeni smo i živimo u zemljama relativnog blagostanja. To nije ovisilo o nama. Ali ovisi o nama hoće li nas pogoditi siromaštvo drugih, i veselimo li se samo s radosnima, a izbjegavamo ožalošćene. Nalazimo se na pogrješnoj strani, ako smo na strani bogatih bez siromašnih, na strani onih koji se smiju, a bez onih koji plaču, na strani sitih, a bez onih koji gladuju, na strani uglednih, a bez onih koji nitko ne primjećuje. Na to nas upozoravaju Isusovi oštri 'jao, vama'.

U Crkvi često ljude nižih staleža koji ne pripadaju nekoj finijoj klasi ili koji nisu uspješni, stavljamo sa strane. Tako gubimo dodir s onim privilegiranim mjestom na kojemu je Isus rekao da Ga možemo pronaći (usp. Mt 25). Kada smo stalno

okruženi ljudima koji su uspješni, zaboravljamo kako se nositi sa siromaštvo ljudske situacije.

Što podrazumijevamo pod siromašnim? Jean Vanier, živući svetac današnjice, kaže da je siromašna osoba ona koja se privremeno ili trajno nalazi u stanju slabosti, ovisnosti ili poniženja. To je stanje okarakterizirano kao nedostatak sredstava da se postigne bilo kakav cilj koji bi ta osoba imala. Taj nedostatak sredstava može biti u obliku novca, ali i u obliku odnosa, utjecaja, moći, znanosti, tehnologije, fizičke snage, intelektualnih sredstava. Siromašna osoba nema mogućnosti promijeniti svoje stanje ako joj druga osoba ne pomogne. Isus se ponajprije obraća tim ljudima. Što kaže Isus kada prvi put ulazi u sinagogu i otvara pismo? "Na meni je Duh Gospodnji jer me pomazao. Poslao me da donesem Radosnu vijest siromasima!" Mislim da Crkva i kršćani moraju biti u direktnom kontaktu sa siromašnima kako bi sami mogli biti obraćeni, obraćeni na suosjećanje i solidarno pomaganje.

Unutarnje zajedništvo sa siromašnima, gladnima, žalosnima i prezrenima potiče nas na praksu dijeljenja. To zajedništvo mora imati konkretne posljedice za naš dnevni red i životni stil. Zato ćemo se morati još više međusobno pomagati. A na našem slavlju pouzdanje u Boga se jača. Bog nas poziva za svoj stol, ali ne bez siromašnih. Mi ne slavimo našu euharistiju samo među nama, nego u zajedništvu s bezbrojnim sestrama i braćom širom zemaljske kugle, s bezbrojnim kršćanima koji se nalaze u nevoljama koje ih pritišću.

PRVA KORIZMENA NEDJELJA: *Od čega živimo?* (Lk 4, 1-13)

Kada čujemo riječ 'korizma', najprije pomislimo na odricanje, post, pokoru. No, post ili neko odricanje samo jedan dio korizmenog vremena. Korizmeno vrijeme više je od pokore. Ono je usmjereno na obnovu našega krštenja, na *opažanje duhovne zbilje*, na život koji se živi u snazi Duha Kristova. Na našem kršćanskom putu često se opiremo ili ne obaziremo na poticaje Duha. Često je žar istinske duhovnosti prekriven pepelom svakidašnje rutine, uhodanosti, rastresenosti. Ove prve nedjelje korizme imamo pred očima Isusove kušnje u pustinji kao pitanja upućena nama, kao pomoć pri opažanju naše duhovne stvarnosti, ondje gdje imamo potrebu za obnovom.

Od čega živimo? Da ljudi ne žive samo od kruha, to znamo iz iskustva s djecom. Ona se ne razvijaju ispravno, ako su samo nahranjena. Ona trebaju i našu naklonost, skrb, nježnost, toplinu, osjećaje. Trebaju znakove da su ljubljani i prihvaćeni. I kao odrasli ljudi, imamo potrebu za mnogo toga što je više od puke zdrave prehrane. I za obiteljskim stolom ne živimo samo od onoga što se nalazi u našem tanjuru, nego i od zajedničke obiteljske komunikacije. Trebamo izmjenu, poticaj, priznanje, kritiku, međusobno obogaćenje. Imamo iskustvo s tim da su riječi hrana. Postoji glad za riječima koje nam čine dobro, koje nas jačaju, bodre, uspravljaju kad posrnemo.

Isus u evanđelju govori o riječi Božjoj. On hoće reći: ljudi ne žive samo od dobrih riječi, nego i od toga da dopuste da ih Bog oslovi svojom ljubavlju, utjehom, pouzdanjem. Ne samo tjelesni život može pretrpjeti štetu zbog pogriješne prehrane. I naš duhovni život može biti narušen, ako se živi 'kao da Boga nema'. Ako se zaboravi na Boga, tada odumiru korijeni u dubini našega bića. Ako smo pretežito rastreseni, postajemo površni. Možemo i sami sebe zatrovati kada dopuštamo da u nas uđe sve ono što izaziva (uzrokuje) nepovjerenje i negativnosti, cinizam i društvenu hladnoću, zavist i čak mržnju. Korizma može tako biti odricanje od otrova, ali ona najprije smjera na traganje za onim od čega čovjek stvarno živi i iznutra obnavlja.

Sotona Isusu nudi svu slavu ovoga svijeta, ako je spreman njemu se pokloniti. Ono što se pod tim misli možemo i ovako izraziti: *Što nam je sve važno u životu?* Tako važno, da smo kadri sve drugo staviti po strani, u drugi plan, žrtvovati? Postoji li uopće u životu nešto što nam je tako važno, najvažnije? Ili smo sve stvari u životu relativizirali, i život nam se sastoji u tome da balansiramo između relativno važnih stvari?

Analitičari današnjega društva navode cijeli niz malih i velikih 'bogova' pred kojima se čovjek klanja. I svaki od tih 'bogova' – kao u Isusovim kušnjama – obećava mnogo životne sreće. Najpopularniji moćnik nad ljudima u naše doba zove se *potrošačko društvo* (konzumerizam). Ono obećava sreću u potrazi za uvijek novim i savršenijim proizvodima, pri čemu iza sebe ostavljamo gomile smeća. Jedno drugo moderno božanstvo obećava *kult tijela*, obožavanje vanjske ljepote. Sve to izvrsno analizira francuski filozof Pascal Brukner u knjizi *Bijeda blagostanja*. Govori o ekonomiji kao novoj duhovnosti razvijenog

svijeta. Govori o čovjeku ugašene čovječnosti – svedenome na potrošača, nesposobnog da napravi hijerarhiju svojih pohlepa.

Zašto se toliko mladića i djevojaka podvrgava ponižavajućim i debilnim procedurama *reality-showova* (tipa Big Brother, Farma i sl)? “Svaki dan piški, češka se po nosu, jede i spava! To zavrjeđuje da se smjesta objavi cijelom svijetu... Treba li podsjećati na očitu činjenicu da je vrijednost neke osobe bogatstvo njezinih odnosa s drugim, njezina sposobnost da istka veze svake vrste žrtvom, žarom i uzajamnošću? Da je čovjek velik samo onoliko koliko se može nadmašiti u nečemu većem?” (str. 111.-112.)

452

Potreban je *otpor*, odmak, preuzimanje odgovornosti, smatra on. Potrošačko društvo i potrošački mentalitet ulaze u naš život jer mi to želimo, jer mi na to pristajemo. Moderan je svijet izgubio dušu. Demokracija (sloboda) može umrijeti od rasula vlastitih vrijednosti. Ono čega se kapital pribojava više od ičega jest pitanje: “Čemu?” Biti ‘antikapitalist’ znači ponajprije prestati biti opsjednut kapitalizmom, misliti na drugo. Obrnuti prioritete. Duhovni život umjesto trgovačke groznice. Više vrjednovati dobra što ne ulaze strogo u kategoriju koristi kao što su: ljubav, poezija, kontemplacija, priroda, solidarnost, sve ono što nadilazi čovjeka, što ga uzdiže, oslobađa... “Novac po sebi nije loš, ali strast za novcem je žalosna kad nema kao protutežu druge profinjnije i dragocjenije strasti”, zaključit će Bruckner.

Naša vjera u jednoga, istinitoga i živog Boga može i treba raskrinkati i osloboditi nas od prevare bogova ‘ovoga svijeta’. Što nam je Bog važniji u životu, to mudrije uređujemo, kako se to danas voli reći, naše životne prioritete. Korizma znači i to da otpustimo neke stvari koje u stvari nisu toliko važne koliko smo mi to mislili. Možda je naš najveći izazov živjeti vjernički u društvu koje ne niječe toliko Boga, nego ga jednostavno zaboravilo.

Kod treće kušnje biblijski su stručnjaci nesigurni u pogledu njezina tumačenja. Možda se treća kušnja daje prepoznati u tome da Boga stavljamo na kušnju tako što uspjeh našega života očekujemo kao nešto po sebi razumljivo. Ili u našoj lakoumnosti da će sve to nekako samo od sebe već dobro završiti. Korizma želi dati težinu pitanju o našem životu pred Bogom i s Bogom. Živjeti od svake riječi što izlazi iz Božjih usta znači slušati i poslušati Riječ. Korizma nije samo odricanje od hrane, nego i otvorenost za hranu koja nam pomaže vjerovati, nadati se i ljubiti.

DRUGA KORIZMENA NEDJELJA: *Gora zajedništva i molitve*
(Lk 9, 28-36)

Evandjelje današnje nedjelje pokazuje svoje puno značenje ako ga vidimo u njegovoj cjelini (sveukupnosti). Isus je *na putu* u Jeruzalem. Postupno uvodi svoje učenike u tajnu svoga puta koji vodi kroz patnju i smrt do slave. U tome nam pomaže simboličan jezik kojim se opisuje događaj preobrazbe. Isus je poveo sa sobom trojicu učenika, da steknu iskustvo koje će im kasnije biti dragocjeno na putu koji stoji pred njima.

Brdo. Iz iskustva znamo da uspinjanje na brdo znači napuštanje doline svakidašnjice. Što je veća visina, to je širi pogled. Zadobivamo odmak. Na kraju uspinjanja vidimo ispred sebe predjele (krajolike). Slično je i s ljudima koji su u potrazi za brdom blizine Božje. Bog ne stanuje na brdu. Ne možemo Boga locirati isključivo na neko mjesto. U njemu živimo, krećemo se i jesmo. Zato ga smijemo tražiti u svemu, pogotovo u svakidašnjici. Ipak, važno je katkada zauzeti odmak, odvojiti se od uobičajenog tijeka stvari, prekinuti svoje poslove i 'sjetiti se Boga'.

"I dok se molio, izgled mu se lica izmijenili, a odjeća sjajem zablista." Isus se potpuno predao ljubavi Očevoj. "Ja i Otac jedno smo!" Luka pokušava opisati to neizrecivo iskustvo Božje stvarnosti: Isus je okupan, ispunjen svjetlom. Iskrena molitva izvršava duhovnu i tjelesnu preobrazbu. Učenici žele zaustaviti taj trenutak. *Izgraditi sjenicu.* Takva nastamba, međutim, nije za ljude koji putuju. Koliba se gradi ondje gdje se želi ostati. Na putu čovjek stanuje u šatoru. Ili, kao putnik traži prenoćište.

Razgovor s Mojsijem i Ilijom. "Ukazali se u slavi i razgovarali s njime o njegovu Izlasku, što se doskora imao ispuniti u Jeruzalemu." Prisjetimo se prizora dvojice učenika na putu u Emaus. Isus im tada tumači da je u Pismu unaprijed naviještena nužnost njegova puta kroz muku do slave. Upravo se o tome ovdje radi. Mojsije i Ilija, koji prebivaju u Božjoj zbilji, pokazuju da poznaju kamo vodi put kojim Isus ide sa svojim učenicima.

Oblak i glas. Oblak je simbol nevidljive blizine Božje. "Pojavi se oblak i zasjeni ih. Ušavši u oblak, oni se prestrašišu." Glas iz oblaka imenuje Isusa: On je izabrani Sin! Glas slično kaže i na početku Isusova puta u prizoru krštenja na Jordanu. I opominje: *Njega slušajte!* Ovaj prizor daje odgovor na odlučujuće pitanje: Je li Isus samo prorok ili *konačna* objava (očitovanje) Boga? Samo jedan od trojice likova je izabran. Izabran je Sin! Mojsije

i Ilija su sluge Božje. Bog je najprije slao sluge, a na kraju šalje svoga Sina (usp. Mk 12, 1-10; Gal 4; Hebr 3).

Šutnja učenika. Još nije došlo vrijeme da učenici postanu svjedoci onoga što su vidjeli. Najprije moraju s Isusom ići do kraja puta. I moraju primiti Duha da bi mogli neustrašivo svjedočiti ono što su doživjeli s Isusom. Svaka nedjelja na našem životnom putu može i treba biti vrijeme u kojemu nam postaje jasno s kim u vjeri putujemo i do kojega cilja nas on želi voditi, da se znamo izdići iznad onoga što nas okupira iz dana u dan, da promotrimo vlastiti život, izoštrimo pogled, otvorimo perspektivu i da uvijek iznova osvijestimo blizinu Božju, da svjetlo preobrazbe zasja na našim licima, da molitva pojača naše zajedništvo s ljudima, bratsko i sestrinsko druženje.

Naše euharistijsko slavlje još nije svršetak puta. Ono je predokus, predsjaj cilja puta. Put se nastavlja, često kroz uske uličice i tamne doline. Taj put u našu svakidašnjicu osvjetljuje nedjelja. Tko to shvaća, treba nedjelju kao vrijeme provedeno s Isusom.

TREĆA KORIZMENA NEDJELJA: *Bog traži plodove*
(Lk 13,1-9)

Tko uzgaja voćke, dobro zna što znači očekivati plodove. Već u Starom zavjetu nalazimo opisano u slici 'stabla koje raste pokraj voda tekućica' ono što Bog očekuje od svoga naroda. Stablo i plodovi, vinogradar i vinograd, sijač i žetva, slike su kojima obiluju biblijski tekstovi.

Novi narod Božji, kojemu je Duh darovan, donosi dobre plodove: "Ljubav, radost, mir, velikodušnost, uslužnost, dobrotu, vjernost, blagost, uzdržljivost" (Gal 5,22). Kakvi su doista plodovi krštenika, zajednice vjernika, Crkve u Hrvatskoj? Postoje brojni primjeri u našoj Crkvi gdje Bog, nažalost, na nama i svojoj Crkvi ne nalazi dobre plodove. Često slušamo o tome kako je Crkva zakazala, kako svećenici, vjernici općenito, slabo svjedoče svoju vjeru u životnoj praksi.

Ipak, smatram, da kritika ne smije biti jednostrana. Valja se prisjetiti i pozitivnih primjera. Širenjem kršćanske vjere širila se i društvena odgovornost za siromašne i skrb za bolesne i nemoćne. Današnja socijalna država, sa svim svojim nedostatcima, plod je kršćanske vjere, kao i visoko razvijena medicinska skrb i njega bolesnika. Prve bolničke kuće bile su

u okrilju velikih samostana. I hospiciji za umiruće. Osnivanje karitativnih udruga, organiziranje raznih dobrovoljnih akcija za ugrožene u Trećem svijetu, sve je to potaknulo na razvijanje osjećaja za ljude koji žive u bijedi. Neki su plodovi već otpali sa stabla na kojemu su izvorno izrasli, tako da se danas jedva prepoznaju njihovi kršćanski korijeni. Primjerice, ljudska prava, sloboda, bratstvo i sestrinstvo, jednakost, brak i sl.

Pozitivni primjeri ne smiju nas uljuljati. Postoje, nažalost, i mnogobrojni negativni primjeri koji ukazuju na neplodnost današnjih kršćana. Danas stojimo pred alternativom: *udoban* ili *plodan* život? Mnogi u želji za udobnim životom, za horizontalnim zadovoljstvima, zaboravljaju na plodnost života, na dubinu i vertikalnu života. Često potraga za udobnim životom zapravo znači okretanje leđa onima koji ne mogu sebi priuštiti radostan život. I to je velika kušnja: da se odlučimo za ugodnu neplodnost. Katkada nam je teško spoznati granicu koja dijeli naše posvema opravdane želje za radosnim životom od onoga lošeg zaborava i zatvaranje očiju pred tuđom nevoljom. I tako se neopazice udaljimo od siromašnih i pripadamo krugu onih kojima dobro ide u životu, ili da upotrijebimo poznatu evanđeosku sliku: siromašni Lazar ostade pred vratima!

U današnjem evanđelju čitamo prisposobu o neplodnoj smokvi. Svaki dobar vrtlar postupa onako kako to Isus opisuje. Voćku treba okopati i pognojiti, dati joj vrijeme da donese plodove. To je smisao i korizmenoga hoda do slavlja Uskrsa. I kao pojedinci i kao zajednica preispitujemo sebe što učiniti da naši životi budu plodni, da zračimo pozitivnu energiju oko nas, da kao vjernici pridonosimo boljem i humanijem ozračju u današnjemu društvu. Često mali, sitni plodovi, mogu biti najsladši. Taj put do plodnosti našega života ne postiže se samo snagom volje. Vrtlar se brine za korijene. Njih treba nahraniti. Smisao korizme jest upravo u tome: da se ukorijenimo u ljubavi Božjoj i da tako Božji život u nama raste.

No, to nije sve. Isus komentira neke tragične događaje svoga vremena. Okrutni i bezdušni Pilat pobio je skupinu Galilejca usred hrama i njihovu krv pomiješao s krvlju njihovih žrtava. U Siloamu se srušila kula i ubila osamnaest ljudi. Što o svemu tome reći?

Ovo je jedan od *najtežih* tekstova u Novom zavjetu. Jesu li ti ljudi bili grješniji od drugih zato što su tako stradali? Postoji li 'sud povijesti'? Danas smo skloni tumačiti razne povijesne

događaje kao neku vrstu suda. Jesu li, primjerice, teroristički napadi, prirodne katastrofe, epidemije raznih bolesti kazna za našu pohlepu, bezboštvo, nemoralnost? Posljedice naših čina koji nas prate? Jesu li strahote dvaju svjetskih ratova kazna za nevjeru? Upozorava li nas Bog preko takvih događaja upozorava? Jesu li to znakovi skorog kraja?

Isus kaže da su katastrofe 'pokraj nas' signali upozorenja. Poginulima ti signali više nisu od koristi, ali jesu živima. *Znak Božje ljubavi* jest i to da nas *upozori* na posljedice naših čina! To je prilika za obraćenje. U Isusovim riječima može se prepoznati dvostruka strategija Božja: nježna ljubav i ukazivanje na posljedice grješnog stanja. I danas treba imati hrabrosti govoriti otvoreno o posljedicama naših čina!

ČETVRTA KORIZMENA NEDJELJA: *Očeva radost*
(Lk 15, 11-32)

Sve tri prispodobe iz 15. poglavlja evanđelja po Luki ističi zajedničku radost i sudjelovanje u slavlju: pastir poziva svoje prijatelje zato što je našao izgublenu ovcu, žena koja je izgubila drahmu poziva svoje susjede, a otac poziva cijelu obitelj, jer kad se ono izgubljeno pronađe, radost se dijeli s drugima.

Čini se da stariji sin većini slušatelja nije simpatičan, iako je on našem spontanom osjećanju vrlo blizak. Ostao je kod oca. Brinuo se za imanje i vraćao se prilično umoran iz polja. Godinama je živio u svakidašnjem vjernom ispunjavanju dužnosti. I sada dolazi brat, onaj koji je otišao svojim putem i nikada se nije brinuo za imanje. Ostavio ga je da se sam brine za oca u starosti. Možda je katkada i pomislio: 'Moj je mlađi brat dobro napravio što je otišao od kuće i predao se životnim pustolovinama.' Možda je u sebi nosio mješavinu gorčine i zavisti prema mlađem bratu. Način na koji otac postupa s mlađim sinom, stariji sin doživljava kao ugrozu. Opravdavanje bijega od svakidašnjih obveza i dužnosti? Oni koji su bili zaduženi za čuvanje postojećeg poretka mogli su u Isusovoj priči prepoznati širenje opasnih ideja.

Stariji sin nije zao. On je solidan, pouzdan momak. Otac mu ne prigovara što se ne želi radovati. Otac izlazi van i mirno s njim priča, traži razumijevanje za njegovu 'ludost', jer upravo tako očevo ponašanje izgleda starijem sinu. Što nedostaje starijem sinu? Da razumije očevo srce. Očevo ponašanje pri povratku

izgubljenog sina jasno pokazuje kako mu je teško pala odsutnost njegova sina, kako ga je bolio njegov odlazak. Ražalostio. Nije mogao nastaviti živjeti kao da ga nikada nije ni imao. Nije ga mogao istjerati iz svoga srca. Teško mu je padalo radovati se životu bez sina – živjeti s mišlju da ga je izgubio, sa strahom, da ga možda neće više vidjeti živa. Očevo ponašanje možemo ispravno razumjeti samo ako prepoznamo njegovu žalost, a koja se zatim iznenada okrenula u snažnu radost.

Ponašanje oca iz današnje prispodobe pomalo je ‘pretjerano’, neočekivano. Neki ‘normalni’ otac bio bi skroz kiseo. Koji bi otac potrčao u susret sinu koji nije poslušao njegove savjete i pravio gluposti u životu? Uobičajena reakcija u takvim prilikama jest da se neposlušnim sinovima ‘očita lekcija’. Nekako spontano osjećamo da stariji brat ima pravo kada odbija sudjelovati na slavlju.

Nijedan čovjek ne bi imao pravo na takav način govoriti o Bogu. Samo Isus, koji poznaje oca, smije pripovijedati ovu prekrasnu prispodobu o Očevoj ljubavi koja nikada ne prestaje ljubiti ljude. Zato svaki govor o Bogu koji mu pripisuje srdžbu ili razočarenje nad životom koji je stvorio, nije istinit. Kada se život uništava i razara, kada se otuđuje od sebe samoga i gubi se, tada Bog *tuguje*. Ta tuga je način njegove vjernosti. Ta vjernost je ljubav Božja koja nas nikada ne napušta. U takvoj tuzi čeka Bog na povratak ljudi. U njoj je utemeljeno slavlje koje je na nebu, svaki put kada ljudi iz smrti prijeđu u život, iz tuđine opet pronađu put do očeva doma. Tada se i Bog oslobađa svoje žalosti. Zato mora biti slavlje: prsten, sandale i nova haljina, ugojeno tele, glazba i ples.

Ima jedna riječ u Isusovoj priči koja je važna za razumijevanje mlađeg sina. Čuli smo da se otac, koji ga je u daljini opazio, *sažalio* nad njim i potrčao ususret, zagrlio ga. Otac je znao: sin koji se vraća ne treba kaznu. Iako zemaljski očevi upravo kažnjavanjem djetetova ponašanja najčešće daju do znanja da je nedopustivo takvo ponašanje i nedisciplina. No, kod ovog sina stvari stoje drugačije: on dolazi iz tuđine, on je dotakao smrt, on je u sebi trpio, nosi u sebi tugu zbog upropaštena života. *Patnja* ne stoji na početku njegova puta: kada je lakoumno i pomalo zločesto zalupio vrata, i otišao svojim putem. Tek nakon prijeđenog puta, čovjek se sjeti upitati odakle dolazi i gdje pripada, spoznaje kako je duboko pao, osjeti kajanje. I tada mu ne treba osuda i kazna, nego utjeha i prihvaćanje.

Valja primijetiti, doduše, da kod sina ima i pomalo 'računice', da oportunistički razmišlja: kod kuće će mi biti bolje nego u tuđini! Vidljiva je ona vrsta lukavosti koju susrećemo i u prisposobi o nepoštenom, ali 'snalažljivom upravitelju' koji se htio osigurati prije negoli bude otpušten iz službe. Kao što i danas mnoga djeca 'lukavo' koriste roditeljsku ljubav. Ali to je sudbina prave ljubavi: da može biti iskorištena!

Pravednost je važna, pogotovo kada se radi o funkcioniranju društvenog poretka. Međutim, kada se radi o tome da se ljudi i svijet iscijele, tu treba i milosrđe – i to pak ono koje dolazi iz ljubavi, koja tuguju naočigled svega onoga što ne pripada istinskom životu. Upravo o toj istini u Bogu pripovijeda Isus. On je tu istinu prakticirao. Zato je mogao svojim milosrđem i razumijevanjem dotaknuti ljude i potaknuti ih na obraćenje. Prvi kršćani su shvaćali vlastito krštenje kao slavlje u kojemu otac slavi njihovo rađanje na novi život.

Nadalje, prisposoba ističe važnost da se stariji brat uključi u slavlje. U njemu prepoznajemo sve one koji, poput starijeg sina, ne odlaze od kuće (iz Crkve), ali su sumnjičavi i puni nepovjerenja prema 'novoobraćenicima'. Prisposoba je jako aktualna. U Isusovo vrijeme zbivao se sukob između farizeja (koji su smatrali da su vjerni) i carinika i grješnika (koje se smatralo izgubljenima). Kasnije, u povijesti kršćanstva radilo se o odnosu između učenika koji dolaze iz židovstva i onih koji dolaze iz poganstva. U vrijeme progonstva kršćana, između onih koji su podnijeli mučeništvo i onih koji su 'popustili' pritisku rimske vlasti da bi spasili vlastiti život. U naše vrijeme problem se pojavio između onih koji su išli u Crkvu za vrijeme komunizma i onih koji su počeli dolaziti u Crkvu nakon pada komunizma. Svećenici su često znali čuti izjavu i prigovor: 'Kad vidim tko sve sada dolazi na Misu, ne želim više ići u Crkvu!' Kako Isus odgovara na taj problem? Jesu li se ti ljudi doista obratili? Ili je to čisti konformizam, oportunizam, tek političko ili nacionalno obraćenje, ali ne istinsko religiozno obraćenje?

Isus kaže da se treba radovati zbog svakog pojedinca koji se vratio! Zacijelo, euharistijsko slavlje nije površno slavlje i veselje! Ono je istinska radost zbog onih koji su se bili 'izgubili', ali su svim srcem vratili doma i iskreno se obratili. Mi vjerujemo u Boga koji se raduje zbog obraćenje svakog pojedinca. Radost zbog čovjeka koji je pronašao ispravan put u životu. Takav je Isusov Bog.

PETA KORIZMENA: *Bog novoga početka* (Iv 8,1-11)

U prvi mah čini se da ovaj evanđeoski odlomak sadrži u sebi pomalo 'anarhistički' prizvuk. Ako Isus nije osudio ženu koja je zatečena u preljubu, tko ima pravo više bilo koga osuditi? U starini se brakolomstvo (preljub) teško kažnjavalo. Ne želeći Isusa postaviti nasuprot postojećemu zakonu, ovaj se tekst često potiskivao i rijetko se o njemu propovijedalo.

Je li Isus spasio ženu od sigurne smrti? Iz onodobnih židovskih izvora znamo da redovito kazna kamenovanja nije značila ujedno i smrt dotične osobe. Apostol Pavao izvješćuje u 2 Kor 2,25 o tome da je on sam jednom bio kamenovan, što očito nije dovelo do smrti. Kamenovanje kod brakolomstva bijaše prvenstveno gesta proklinjanja (Sir 23, 24-26). Za razliku od današnjeg vremena u kojemu su notorni preljubnici pojavljuju u novinama i mass-medijima i hvale se svojim 'bračnim izletima', u Isusovo vrijeme javno izvrgavanje preljubnice značilo je društvenu smrt, to jest uništen ugled i poštovanje.

Isus ne osuđuje ženu. Sin čovječji nije došao da sudi, nego da spasi. Prema Iv 3, 17: Bog šalje svoga sina "ne da osudi svijet, nego da se svijet po njemu spasi". Slično nalazimo i kod Iv 12,47: "Ja nisam došao suditi svijetu, nego svijet spasiti." I kod Lk 9, 54-55 čitamo: "...Gospodine, hoćeš li da kažemo neka oganj siđe s neba i uništi ih?" No on se okrenu i prekori ih". Doduše, skloni smo preskočiti Isusove riječi upućene preljubnici na kraju prizora: "Idi i ne griješ više!" Činjenica da Isus nikoga ne osuđuje ne znači dopuštenje za nečudorednost, nemoralnost, nego poziv na obraćenje. U Iv 5,14 Isus kaže uzetom koje je ozdravio: "Eto, ozdravio si! Više ne griješi da te što gore ne snađe!"

Opraštajući grijeha i ne osuđujući, Isus otvara mogućnost za novi početak. Ali taj novi početak znači i da se čovjek pokaje i više ne griješi. Da ne upada u stare loše navike. No, Isus ne dijeli nikome 'moralne lekcije'. Ne sudite! Nitko nije bez grijeha. Praštanje i novi početak. Mnoge naše propovijedi pune su moraliziranja, ali najčešće ljude ne taknu. Tek kada čovjek osjeti ljepotu života s Bogom, kada otkrije ljepotu evanđelja, to jest osobno susretne Boga, događa se čudo obraćenja i mijenjanja životnih navika. Napuštanje staroga puta. Rađanje novoga čovjeka.

Svaki dan ljudski sudovi osuđuju na zatvorske kazne zbog raznih nedjela i opačina. Trebamo li i mi osuđivati grješnike?

Današnje evanđelje pruža priliku da se sakrament svete ispovijedi (pomirenja) ispravno razumije. Na osobnoj ispovijedi čovjek sebe ispituje pred svećenikom i pred Bogom, ali prima odrješenje od grijeha. Dakle, današnje evanđelje ne poziva na neku anarhiju 'slobodne ljubavi' ili 'otvorenih brakova', nego na tajnu ispovijedi.

Zacijelo, u povijesti kršćanstva ispovijedanje je imalo svoje dobre i loše strane. Mnogi su povrijeđeni načinom kako ih je svećenik ispovijedao. Nisu osjetili razumijevanje, prihvaćanje, nego su naišli na hladnu osudu, neprimjerenu znatiželju, utjerivanje straha ili pokušaj manipuliranja tuđom krivnjom.

460

Isus poziva na odricanje od 'bacanje kamenja na bližnje'. Ipak, svaki se dan događa, otvoreno ili potajice, da osuđujemo i 'kamenujemo': u obiteljima, u susjedstvu i na poslu, osobito žestoko u sredstvima javnog priopćavanja. Nije sporno da mora postojati zdrava kritika, kako u našem malenom svijetu, tako i u javnom životu. Demokracija živi od kritičkih sučeljavanja. No, 'kamenovanje' (osuđivanje) znači nešto posve drugo. Ljudima se nanosi duševna bol, kako bi se potvrdila vlastita besprijekornost. Isus predlaže alternativu takvom ponašanju. Imamo li snage slijediti ga?

Ante Vučković
Imena i Riječ
Svjetlo riječi, Sarajevo - Zagreb, 2009., 259 str.

I.

Otkako je Descartes rastavio *res extensa* od *res cogitans*, tj. čovjekovu protežnu, točnije materijalnu dimenziju od one misaone i duhovne, ljudska se civilizacija na Zapadu intenzivno razvija na izvjesnoj shizoidnoj osnovi, to jest na osnovi podvojene svijesti i samosvijesti koje su nekada utjelovljivali engleski empirizam i njemački idealizam, a danas njihove izvedenice i epigoni. No ako ovakav razvoj i jest od Descartesa poprimio intenzivniji razvoj, on s njime nipošto nije i započeo, naprotiv ovaj je rascjep prisutan već u samim početcima europskoga sustavnoga promišljanja stvarnosti, točnije kako u filozofiji stare Grčke, tako i u religijama s kojima se, u samom svojem nastanku, susrelo kršćanstvo. A to je problem odnosa: tijela i duha, u kršćanstvu kasnije naravi i nadnaravi, slobode i milosti i sl. Kršćanstvo je, dakle, već zateklo ne samo monistička i dualistička rješenja problema, nego i cijeli niz njihovih podvarijanati, kako to i inače u filozofiji, teologiji, pa i u drugim znanostima biva. Ne čudi stoga što se već u samom svojem startu kršćanstvo moralo braniti od prigovora nekih misaonih struja onoga vremena, da je ono, zbog svojega nauka o utjelovljenom Bogu, ne samo neprihvatljivo kako za monističke, tako i za dualističke teorije i svjetonazore, nego da je ono, kao takvo, ujedno i inkompatibilno s ljudskom naravi. Da bi doskočio takvim tvrdnjama, starokršćanski pisac Tertulijan je postavio onu često citiranu tezu: *anima humana naturaliter christiana*, tj. tvrdnju da je kršćanstvo zapravo po svojoj naravi humano, odnosno da je humano po svojoj naravi kršćansko. Pa ipak, kroz svu povijest zapadne misli provlači se ne samo dijalog,

nego i polemika o tome *u čemu je i po čemu kršćanstvo sukladno humanizmu, a u čemu se to dvoje razilazi*. A kad se taj problem svede na ideologiju, i kad ta ideologija postane *res cogitans* sasvim konkretnih ekonomsko-političkih interesa, odnosno kad iza njih stane gola volja za političkom i inom moći, onda ne treba puno domišljanja da bi se dokučilo zbog čega se i danas o toj problematici češće žustro polemizira, nego dijalogizira.

Pa ipak, iako ta raspolućenost između duha i tijela, koja se danas očituje kao izvjesna raspolućenost između eksperimentalnih i humanističkih znanosti, determinira velikim dijelom i svijest ove naše civilizacije, nije istina da se s njome ama baš svi mire. Naprotiv, sve kad i ne bi htjeli, u prvom redu su filozofi i teolozi ti kojima u opis radnog mjesta stoji da nastoje prebroditi tu podijeljenost i da promišljaju cjelinu. Prirodoznanstvenici to mogu nastojati, ali i ne moraju, humanisti to moraju sve kad i ne bi htjeli. Prirodoznanstvenost je, naime, prvenstveno parcijalnost i analiza, a filozofija smjera prema cjelini i sintezi. Stoga, ako su, kako kaže A. B. Šimić, “pjesnici čuđenje u svijetu”, onda su filozofi i teolozi racionalizacija toga čuđenja, točnije oni su monitor na kojemu se odčitava stupanj ostvarenosti rečene sinteze u određenom vremenskom periodu, odnosno refleks njezine eventualne neostvarenosti na razini svijesti u tom istom vremenskom periodu.

II.

Otkad čovjek zna za sebe kao misleće biće, zna i to da je mišljenje prvotno individualna aktivnost zbog čega, kao rezultat razmišljanja, dobivamo „onoliko mišljenja, koliko je glava koje misle“, što je jedne odvelo u skepticizam i apsolutni relativizam, a druge potaklo da u tom i takvom subjektivnom iskazu i formi traže objektivno zrno istine, što bi trebalo da postane polazišna točka za daljnji zajednički napor. To zapravo i jest jedini smisao svakoga humanističkoga nastojanja i studija, kao uostalom i svakoga međuljudskoga dijaloga. Stari su kršćanski pisci bili opčarani činjenicom da i kod poganskih autora mogu naići na istinite znanstvene spoznaje i logičke zaključke. Oni, dakle, njima nisu negirali vrijednost misaonoga napora, već su u njima prepoznali specifičnu konkretizaciju onoga “logosa” koji u cjelini subzistira u Drugoj Božanskoj Osobi, Isusu Kristu, kojega je Ivan Evanđelist predstavio kao sveopći “Logos” po kojemu je sve

i u kojemu je sve, postalo. Tu, čak i pogansku participaciju na tomu jednom, božanskom “Logosu”, ti su starokršćanski pisci nazvali “logoi spermatikoi” – “sjemenje velikoga Logosa.”

Knjiga Ante Vučkovića već svojim naslovom - *Imena i Riječ* - otkriva da je na tragu tih starokršćanskih pisaca, naime iza riječi “Imena” krije se serija velikih filozofa i teologa zapadne civilizacije – kao specifičnih “logoi spermatikoi” našega vremena - a iza riječi “Riječ” se krije utjelovljena “Riječ Božja” (Logos tou theou), Isus Krist. Budući da je i sam po vokaciji i teolog i filozof, ali ujedno i redovnik i svećenik, odnosno kršćanski propovjednik, Vučković ovim tekstovima želi istodobno i informirati i formirati, odnosno, želi na svoj način pridonijeti stvaranju slike cjeline ove inače, razdrobljene i razmrvljene civilizacijske svijesti, koja se odziva na ime “postmoderna”. Mi se, dakle, u ovoj knjizi susrećemo s nizom filozofa i teologa koji su – neovisno o vremenu kada su živjeli, uvelike pridonijeli ovakvom sadašnjem stanju svijesti u području zapadne civilizacije. Nisu to ni suvremenici, ni svjetonazorni istomišljenici niti pak pripadnici iste filozofske škole, naprotiv svaki je do njih na svoj način svijet za sebe. Ima tu i vjernika i nevjernika, kršćana, židova i agnostika, lijevih i desnih, muškaraca i žena, svetaca i avanturista, riječju sasvim šareno društvo. Pa ipak, Ante Vučković prilazi svakome od njih kao specifičnom “logosu spermatikosu”, tj. traži i nalazi u njegovoj/njezinoj misli ili pak samu njihovu životu neku dodirnu točku s evanđeljem Isusa Krista, a to onda znači s kršćanstvom, odnosno s onim velikim “Logosom” koji je “Božja Riječ”. Ovakvim metodološkim pristupom A. Vučković je ujedno i na Tertulijanovu tragu jer, time što ukazuje na zajedničke referentne točke između pojedinoga od rečenih mislilaca i kršćanstva, zapravo ukazuje ne samo na komplementarnost kršćanstva i profane misli, nego ujedno demonstrira spomenutu Tertulijanovu tezu da je *anima humana naturaliter christiana*, a time onda ukazuje i na načelnu mogućnost jedne ponovne sinteze, ne samo humanizma i kršćanstva, nego i onoga Descartesovoga *res extensa i res cogitans*.

III.

Pa ipak, koliko god bilo točno da A. Vučković u svim ljudima, a u ovoj su knjizi različiti filozofi shvaćeni kao njihovi predstavnici, vidi spomenuto razasuto sjemenje Božanske Riječi,

odnosno koliko god bilo točno da on ovim svojim tekstovima na tragu Tertulijana želi ukazati na kompatibilnost kršćanstva i barem vrednota koje danas određuju sekularnu svijest, držim da je glavni cilj autora ove knjige bio jednostavno – navještaj te Božje Riječi, a sve ostalo samo njegova kontekstualizacija. Nije, naime, slučajno što autor, iznoseći ukratko glavne misli nekoga filozofa, odnosno neki indikativni podatak iz njegova/njezina života, uvijek završava referiranjem na evanđeosku poruku, odnosno na život i djelo Isusa Krista. Tu se zapravo na konkretan način demonstrira što bi to, barem u civilizacijskom i kulturološkom smislu, bila ona “anakefalaiosis” o kojoj govori Novi zavjet, tj. ono “uglavljivanje svega u Kristu”, kad Krist treba da se pokaže kao “glava svemu”, jer sve ono čemu On nije glava, po sebi je – obezglavljeno. Stoga A. Vučković, diskretno, ali jednoznačno, dovodi svakoga od prikazanih mislilaca u kontekst s Isusom Kristom, ne eventualno zato da neke od njih naknadno i nasilu pokrsti, nego da ukaže čitatelju na postojanje neke tajne veze između osobe i misli rečenoga filozofa i kršćanske teorije i prakse, veze koje možda ni sam dotični filozof nije bio dovoljno svjestan. A opet sve to sa svrhom da se čitatelj ove knjige, za kojega se smije s pravom pretpostaviti kako se gomba s nekim od ovdje zastupanih misli i stavova, odnosno da se zatekao u nekoj od ovdje iznesenih životnih situacija, da se, dakle, taj čitatelj potakne na vlastito domišljanje analognih Isusovih izjava i zahtjeva te da, na temelju toga, zauzme ispravan stav. Jer, iako su ovi tekstovi otvoreni i ponuđeni svima zainteresiranima, oni su ipak u prvom redu upućeni kršćanima, tj. onim kršćanima za koje vjera u utjelovljenoga Boga nije nešto apriori nehumano – jednostavno stoga što ljudska narav ne bi bila nosiva za božansku narav, zbog čega bi se ova prva, pod pritiskom ove druge, jednostavno morala raspasti! – i stoga ne prihvaćaju svoju vjeru kao načelnu iščašenost iz svoga kulturnoga ambijenta. Naprotiv, tamo gdje se ta iščašenost pojavljuje, Božja Riječ, Isus Krist se pojavljuje kao onaj koji u sebi sve to ponovno ujedinjuje. Naime, iza imena u ovoj knjizi kriju se različite, ponekad i međusobno oprečne filozofske postavke i različiti životni putovi, no A. Vučković za sve njih nalazi “zajednički nazivnik” u “Riječi”, tj. u Isusu Kristu.

IV.

I jer je Isus Krist “zajednički nazivnik svih raspršenih “sjemena Riječi”, ni pristup, odnosno metodologija njihovom pristupu nije mogla biti druga doli kristovska, tj. heurističko-dijaloška. Sukladno, naime, onom starom načelu “bonum, verum et pulchrum convertuntur”, iza svake istine se krije adekvatno dobro i lijepo, kao što se iza svakoga dobra, odnosno lijepoga, krije određena istina. Nije, dakle, moguće biti nešto kao “logos spermatikos”, a ne biti istodobno nositelj tomu pripadajuće dobrote. Zbog toga A. Vučković svakomu od obrađenih filozofa i teologa prilazi “na vršku prstiju”, tj. profinjeno i dobronamjerno da ne bi možda, nekim neopreznim potezom, povrijedio vitalni element određene osobe i njezine misli. Jer, otkrivanje Isusa Krista, kao Glave svega, poglavito svega onoga što je u sebi na bilo koji način i u bilo kojem stupnju istinito, dobro i lijepo, nipošto nije nasilno “pokršćavanje” neistomišljenika, nego dobrohotno otvaranje vrata vlastitoga duha i duhovnosti svakome putniku i namjerniku u znak dobrodošlice, čiji dokaz iskrenosti jest upravo ono što nas dubinski veže. U protivnom to ne bi bila dobrodošlica, nego zasjeda.

Na kraju nam ne preostaje drugo do li zahvaliti fra Anti Vučkoviću što je napisao ovu knjigu, čestitati njezinu izdavaču, Uredništvu *Svijetlo Riječi*, što je njezinim objavljivanjem pokazao istančani smisao za aktualni duhovni trenutak, a svima kojima je na srcu vlastita duhovna kultura i vjernički rast poželjeti da se što prije obogate njezinim sadržajem.

Špiro Marasović

Slavko Kovačić
Župa Žeževica do godine 1940. i župe Zadvarje i
Žeževica od godine 1941.,
Crkva u svijetu i Nadbiskupski arhiv Split,
Split 2009., 576 str.

Pod dugačkim i, na prvi pogled zamršenim naslovom, objelodanjena je veoma ukusno opremljena, i većinom na izvornoj arhivskoj građi dokumentirana monografija župe Žeževica koja je, zbog dugogodišnjeg međusobnog spajanja i odvajanja gornjeg i donjeg dijela župe s pripadajućim selima, i dobila tako neobičan naslov. Auktor je ove vrijedne monografije, s kojom bi se mogle ponositi i puno veće župe, umirovljeni profesor crkvene povijesti na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Splitu i dugogodišnji arhivar Nadbiskupskog arhiva u Splitu, pisac više knjiga i više stotina zapaženih članaka s područja hrvatske crkvene i kulturne povijesti, koji su nastali kao plod marljiva i ustrajna sakupljanja i obrađivanja arhivske građe.

Knjiga je podijeljena u devet poglavlja i obogaćena veoma opširnim i nadasve bogatim dodatkom, na stranicama 389-544., u kome je donesen *izbor važnijih podataka i dokumentiranih tekstova iz raznih starijih spisa*, kao što su: zapisnici biskupskih pohoda u 18. i 19. st., župne i matične knjige i stanje duša, različiti povijesni dokumenti koji su poslužili detaljnijem i točnijem prikazu povijesti župe, Gubavica i njezini slapovi u nekim putopisima te književni opisi ratovanja s Turcima oko Zadvarja. Pregledan sažetak na engleskom i njemačkom jeziku omogućuje uvid u sadržaj knjige i onima koji ne znaju hrvatski jezik. Među takve svakako treba ubrojiti drugu, treću i sve kasnije generacije potomaka s teritorija ove župe. Poseban ugođaj i lagan pregled obrađivana teritorija pružaju višebojne geografske karte, osobito one na unutaršnjim stranicama korica s istaknutom trasom nove autoceste Zagreb-Ploče koja prolazi ovim područjem. Kazalo imena, osoba i mjesta može uvelike

pomoći onima koji se knjigom budu služili ili na brzinu tražili određene podatke.

Već je na početku istaknuto da je naslov predugačak i zamršen. Za čitatelja koji nije iz toga kraja, na prvi mah je i neshvatljiv. Tek kad se knjiga pomno pročita, uočava se razlog takvom naslovu: dugogodišnji sukobi i međusobno nadmetanje „gornjeg“ i “donjeg” sela, tj. Žeževice i Zadvarja.

U prvom poglavlju auktor iznosi povijesni pregled početaka župe u sastavu drevne župe Radobilja i prati njezin život i djelovanje do osamostaljenja i razdvajanja u dvije župe. Istaknut je starokršćanski arheološki lokalitet u Cisti i borbe oko strateški važne tvrđave Dvare koja je bila *jedno od glavnih središta turske moći na prostoru od Imotskoga do Klisa i mora a bila je u radobiljskom kraju, baš usred ondašnje Žeževice* (str.13).

U ovom poglavlju susrećemo mnoštvo zanimljivih podataka koji su važni i za šire područje. Tako iz zapisnika glasovite Valijerove vizitacije 1579. saznajemo da je Radobilja u to vrijeme bila bez ijedne uporabljive crkve, jer su ih Turci sve porušili ili upotrijebili u profane svrhe (str.13). Za vrijeme Kandijskog rata (1645.-1669.) radobiljski župnik don Mijo Pavlović dočekivao je turske vojničke postrojbe i otimao im zarobljene kršćane. Zbog toga je morao bježati iz župe. U Šilobadovićevoj kronici za dan 13. Listopada 1663. čitamo: *Turci porobiše Žeževicu i odvedoše robja 30, a posikoše 8 ljudi* (str. 22).

Dragocjeni su i pregledni podaci u devet tablica iz kojih se mogu iščitati mnogi pokazatelji: broj obitelji i stanovnika u 14 različitih godišta u razdoblju od 1625. do 1939., posebne tablice za dvije karakteristične godine (1725. i 1727.), podaci o obiteljima, broju ukućana, količini i vrsti posjedovana oružja, broj i vrsta domaćih životinja od 1765. do 1768. Tako, npr. doznajemo da su u to vrijeme u župi živjele 102 obitelji i u njima 139 muškaraca u dobi od 16 do 60 godina. Oni su posjedovali 93 puške, 40 kubura i 20 mačeva. Evidentan je rast župljana od najstarijih podataka do 1939. Tako nalazimo da je 1625. bilo oko 220 župljana, 1704. oko 250, 1939. 2925. Dakle, kroz 225 godina broj župljana se udeseterostručio.

A uvjeti života kroz navedeno razdoblje nikako nisu bili idealni niti je broj župljana kontinuirano rastao. Jer, iz knjige doznajemo da je u nekim godinama tu bilo i pojava pošasti prave gladi od koje se umiralo, da ne spominjemo ratove u kojima se ginulo. Posebno su istaknute godine 1739., 1743. i 1783. kad

su morali poklati svu stoku a *najposli konje i pse jesu jili* (str.85). Nije to bio izoliran slučaj samo za ovu župu, nego i za okolna mjesta. Tako čitamo da u obližnjem selu Kučići *od glada umri sto čeljadi i tri se kuće posve iskorenuše* (str.83). Kao primjer naglog smanjenja broja stanovnika navodi se godina 1789. u kojoj je broj župljana spao s tisuću na 576 (str.86), ali će već za šezdesetak godina (1850.) ponovno dosegnuti brojku 1001.

Vrijedni i dragocjeni su podaci o žeževačkim župnicima i kapelanima. Najprije općeniti i nepotpuni podaci od kasnog srednjeg vijeka, dok su bili u sastavu radobiljske župe koju su posluživali svećenici glagoljaši, a sigurni i dokumentirani podaci od 1618. do naših dana. Nabraja se oko 110 svećenika koji su bili župnici ili pomoćnici. Zanimljivo je da je narod birao sebi svećenika, a splitski nadbiskup potvrđivao. Među njima je bilo i nekoliko franjevac, osobito u službi vojnih kapelana na Zadvarju.

Dosta su opširni i, što je obično u ovoj knjizi, dokumentirani podaci o svećenicima, svećeničkim pripravnicima, redovnicima i redovnicama podrijetlom iz ove župe. Uz nekoliko općenitih uvodnih napomena korisnih za preglednost problematike, doneseni su životopisi 40 svećenika rodom iz ove župe od kojih su neki bili istovremeno i redovnici različitih redovničkih zajednica, trojice bogoslova koji su preminuli tijekom školovanja i šestorice sadašnjih kandidata za svećeničko zvanje. Tu su i kratki životopisi časnih sestara.

Životnost i religioznost nekoga naroda očituje se najjasnije i najdugotrajnije na njihovim bogomoljama. One se i grade da budu uočljive, dopadljive i dugotrajne. U njihovu gradnju, ukrašavanje i održavanje ugrađeno je mnogo truda i odricanja, ali je to istovremeno i ispovjeđena vjera i u kamen utisnuta trajna molitva. Sažeto rečeno: *Arhitektura je volja epohe prenesena u prostor* (L. van der Rohe). Sakupiti barem osnovne podatke o sačuvanim i nesačuvanim vjerskim objektima nekoga mjesta, te ih riječju i slikom približiti svima koje to zanima, golem je kulturni doprinos za to mjesto ali i šire.

Poglavlje o crkvama i kapelama u ovoj knjizi započinje iznošenjem arhivskih podataka o kapeli u vojničkoj tvrđavi Dvare kojoj se danas više *ne vidi ni traga* (str.189). Zbog toga su izneseni podaci o kapelanima, opisima oltara i uresima, oltarnoj slici *na kojoj je prikazana Gospa, a uz nju s jedne strane sv. Ante, s druge sv. Frane* (str.187), ali i popis opreme koja se nalazila u

toj crkvi (str. 398-399) dragocjeni i mnogi su od njih samo tako sačuvani od trajnog zaborava.

Čitajući prilog o crkvi sv. Ante Padovanskoga ostajemo zadivljeni množinom iznesenih podataka o gradnji, nadogradnji, dobročiniteljima, upraviteljima, dimenzijama, oltarnim slikama, kipovima, različitim kamenim posvetnim križevima, zvonima, groblju, cjelokupnom inventaru 1718. A transkripcija i snimak izvornih zapisa bosanicom u Staroj matičnoj knjizi naprosto zadivljuju jednostavnošću ali i zanimljivošću podataka koji se čitaju kao uzbudljiv roman: *Mori kuga na Studenci(m) na 1732; Mori kuga Zmijavce 1733.; Uze princip Imocki Turkom na 1717. miseca augusta na 2.* (str. 430, 431); *Na 1736. sičnja na 4 smarznu se rika Cetina. Mogli su prioditi ljudi i konji priko leda na mnogo mista.* (432); *Miseca maja na 1. na 1766. – Mande žena pok. Matija Cvitića od ovoga sela Žeževice i parokije S. Antona od godišća 115 u kući svojoj budu(ći) se ispovidila ..., pričestila ..., ulijana ..., duša priporučena, priminu u krilu s. M. Carkve na 31. (!) aprila, koje je tilo pokopano na 1. maja kod carkve S. Antona u Žečevici* (str.428).

Prema inventaru pojedinih crkava saznajemo da su crkve bile opskrbljene s više primjeraka glagoljskih i latinskih misala, *tri rituala u hrvatskom jeziku a tako tri epistolara su nekoliko molitvenika za veliku nedilju* (str. 206). Zadivljuje podatak da je 1940. za crkvu sv. Ante kupljen harmonij za 7.000 ondašnjih dinara, “što je bila velika svota”.

Sumirajući ukratko sadržaj i način obrade podataka u ovoj knjizi ostajemo u nedoumici da ni izbliza nije sve važno spomenuto u ovom prikazu, a zbog neočekivanog mnoštva izvornih podataka čovjek se ne usuđuje niti tražiti nedostatke. Možemo se složiti sa zaista skromnim priznanjem auktora da *u knjizi nije prikazano sve što se događalo u prošlosti žeževačke župe ... jer ... iz razdoblja prije 1800. sačuvano je vrlo malo, a iz dvaju posljednjih stoljeća toliko mnogo da je pojedinima, u mnoštvu postojećih katkad nemoguće ući u trag. Možda će neki budući istraživači u tomu traženju biti uspješniji* (str. 6).

Kao zaključnu pohvalu što je ovo djelo stvarno zaslužuje, možemo bez oklijevanja ustvrditi da je ovo prikladan uzorak i putokaz svima koji namjeravaju napraviti sličnu monografiju u nekoj drugoj župi.

Marko Babić

ČLANCI I RASPRAVE

- Ante Mateljan – Jakša Korda, *Katehizacija i sakramentalizacija gluhih osoba* 3-43
Catechesis and Sacramentalization of the Deaf
- Luka Tomašević, *Filozofsko-teološki pogled na ljudsku spolnost i spolni odgoj* 44-68
Philosophical-theological View on Human Sexuality and Sexual Education
- Jean-Louis Ska, *Svećenik u Starom i Novom savezu* 131-154
Il sacerdote nell'antica e nella nuova alleanza
- Siniša Balajić, *Poziv: Duhovnost i san. San o oružju Franje Asiškoga* 55-168
Vocation: spirituality and dream. St Francis od Assisi's dream of armour
- Nikola Bižaca, *Zapažanja o teologiji mučeništva* 251-272
Reference to theology of martyrdom
- Alojzije Čondić, *Župno pastoralno vijeće – ogledalo župne zajednice* 273-290
Parish pastoral council – mirror of parish community
- Marijan Mandac, *Prva objava Isusova uskrsnuća* 363-380
Première révélation de la résurrection de Jésus
- Jean-Louis Ska, *Kako čitati Stari zavjet* 313-329
Come leggere l'Antico Testamento?
- Jean-Louis Ska, *Grad i kula* 380-400
- Luka Tomašević, *O medicinskoj etici i bioetici* 401-412

LITURGIJA SVETI SUSRET

- Ghilsan Lafont, *Euharistija. Hrana i riječ* 68-76
- *Euharistija. Hrana i riječ* 169-187
- Marko Babić, *Psalmi u misnom bogoslužju* 77-84
- *Psalmi u misnom bogoslužju* 188-197
- *Psalmi u misnom bogoslužju* 302-312
- *Psalmi u misnom bogoslužju* 431-441
- Paul De Clerck, *Inteligencija liturgije* 291-301
- Paul De Clerck, *Mudrost liturgije* 413-430

PRAKTIČNA TEOLOGIJA

- Romano Guardini, *Štunja* 85-91
- *Opravljanje pred Bogom* 198-207
- Domagoj Runje, *“Jer ne bijaše vrijeme smokvama” (Mk 11,13)* ... 208-212
- Raniero Cantalamessa, *Riječ i život* 92-118
- *Riječ i život* 213-243
- *Riječ i život* 330-355
- Anđelko Domazet, *Kratke propovijedi* 441-460

PRIKAZI, OSVRTI, OCJENE

- Tonči Matulić, *Metamorfoze kulture. Teološko prepoznavanje znakova vremena u ozračju znanstveno-tehničke civilizacije (Šimun Bilokapić)* 119-126
- Ante Mateljan, *Mala knjiga o vjeri i zdravlju (Anđelko Domazet)* ... 244-246
- Anđelko Domazet, *Život u dijalogu s Bogom. Teologija i praksa molitve u spisma Romana Guardinija (Ivica Raguž)* 356-358
- Ante Vučković, *Imena i Riječ (Špiro Marasović)* 461-465
- Slavko Kovačić, *Župa Žeževica do godine 1940. i župa Zadvarje i Žeževica od godine 1941. (Marko Babić)* 466-469

Služba Božja
PREPORUČUJEMO NAŠA IZDANJA

PRIJEVODI SV. OTACA

Atanazije Veliki, PISMA O KRISTU I DUHU	70 kn
Grgur iz Niše, VELIKA KATEHEZA	70 kn
Ambrozije, OTAJSTVA I TAJNE	70 kn
Ciprijan, CRKVA-EUHARISTIJA-MOLITVA GOSPODNJA	50 kn
Augustin, GOVORI-1	70 kn
Augustin, RUKOVET (Enchiridion)	50 kn
Augustin, GOVORI - 2	70 kn
Leon Veliki, GOVORI	50 kn
Marijan Mandac, SV. JERONIM DALMATINAC	70 kn
Jeronim, TUMAČENJE MATEJEVA EVANĐELJA	70 kn
Jeronim, TUMAČENJE JONE PROROKA	70 kn
Jeronim, TUMAČENJE PAVLOVIH POSLANICA	90 kn
Egerija, PUTOPIS	70 kn
Ivan Zlatousti, KRSNE POUKE	90 kn
Ćiril Aleksand., UTJELOVLJENJE JEDINOROĐENCA	90 kn
Teodoret Cirski, IZABRANI SPISI	90 kn
Euzebije Cezarejski, CRKVENA POVIJEST	120 kn
Grgur Nazijanski, TEOLOŠKI SPISI I TEOLOŠKA PISMA	70 kn
Ćiril Jeruzalemski, MISTAGOŠKE KATEHEZE	70 kn
Ćiril Aleksandrijski, ODGOJITELJ	90 kn
Klement Rimski, POSLANICA KORINĆANIMA	70 kn
BARNABINA POSLANICA	60 kn
Augustin, TROJSTVO	120 kn

OSTALA IZDANJA

J. Brkan, OBVEZE I PRAVA VJERNIKA LAIKA	60 kn
J. Brkan, ŽUPA U ZAKONODAVSTVU KATOL. CRKVE	90 kn
J. Brkan, OPĆE ODREDBE ZAKONIKA KAN. PRAVA	70 kn
S. Čovo, BL. IVAN DUNS SKOT	50 kn
S. Čovo, FRA BONAVENTURA RADONIĆ. FILOZOF I MUČENIK	70kn
V. Kapitanović (prir.), CRKVA I DRUŠTVO UZ JADRAN	120 kn
M. Vugdelija (ur.), GOVOR NA GORI	120 kn
M. Vugdelija, POLITIČKA ILI DRUŠTVENA DIMENZIJA VJERE	120 kn

Gore navedena izdanja možete naručiti na našoj adresi:
Služba Božja, Trg G. Bulata 3, 21000 Split



Služba Božja, Liturgijsko-pastoralna revija

Osnivač – Founder:

Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja

Izdavač – Publisher:

Katolički bogoslovni fakultet Split

Uredničko vijeće – Editorial Board:

Ante Čovo, Ante Crnčević, Anđelko Domazet, Vicko Kapitanović, Ante Mateljan,
Dušan Moro, Stipe Nimac, Mladen Parlov, Luka Tomašević

Znanstveno vijeće – Scientific Council:

Ante Akrap, Marko Babić, Šimun Bilokapić, Ivan Bodrožić, Jure Brkan,
Šime Marović, Miljenko Odrlijin, Luigi Padovese (Rim), Josef Pichler (Graz), Ivan
Šarčević (Sarajevo), Jure Šimunović, Ante Vučković, Marijan Vugdelija

Glavni i odgovorni urednik – Editor-in-Chief:

Anđelko Domazet

Zamjenik glavnog urednika:

Dušan Moro

Ante Mateljan

Naslovnu stranicu izradio:

Tomislav Lerotić

Jezični savjetnik:

Ankica Ravlić

Adresa uredništva i uprave – Administrative Office:

Služba Božja, Trg Gaje Bulata 3

HR – 21000 SPLIT

Tel./fax: ++ 385(0) 21 308-301; 541-722

E-mail: sluzbabozja@st.t-com.hr

andjelko.domazet@st.t-com.hr

Časopis izlazi četiri puta godišnje. Periodical is published four times a year.
Cijena pojedinom broju je 25 kuna. Godišnja pretplata za Hrvatsku iznosi 100
kuna. Pretplata za inozemstvo 20 eura ili odgovarajući iznos u drugim valutama.

Novac šaljite poštanskom uputnicom na adresu uredništva ili na naš račun:

- kunski: 2360000-1101686281 (poziv na broj 07-091)

- devizni: Zagrebačka banka d.d.: 2100346039 SWIFT CODE: ZABAHR2X

IBAN: HR 7723600001101686281

Naziv: Uredništvo Službe Božje

Tisak:

Dalmacija papir - Split

